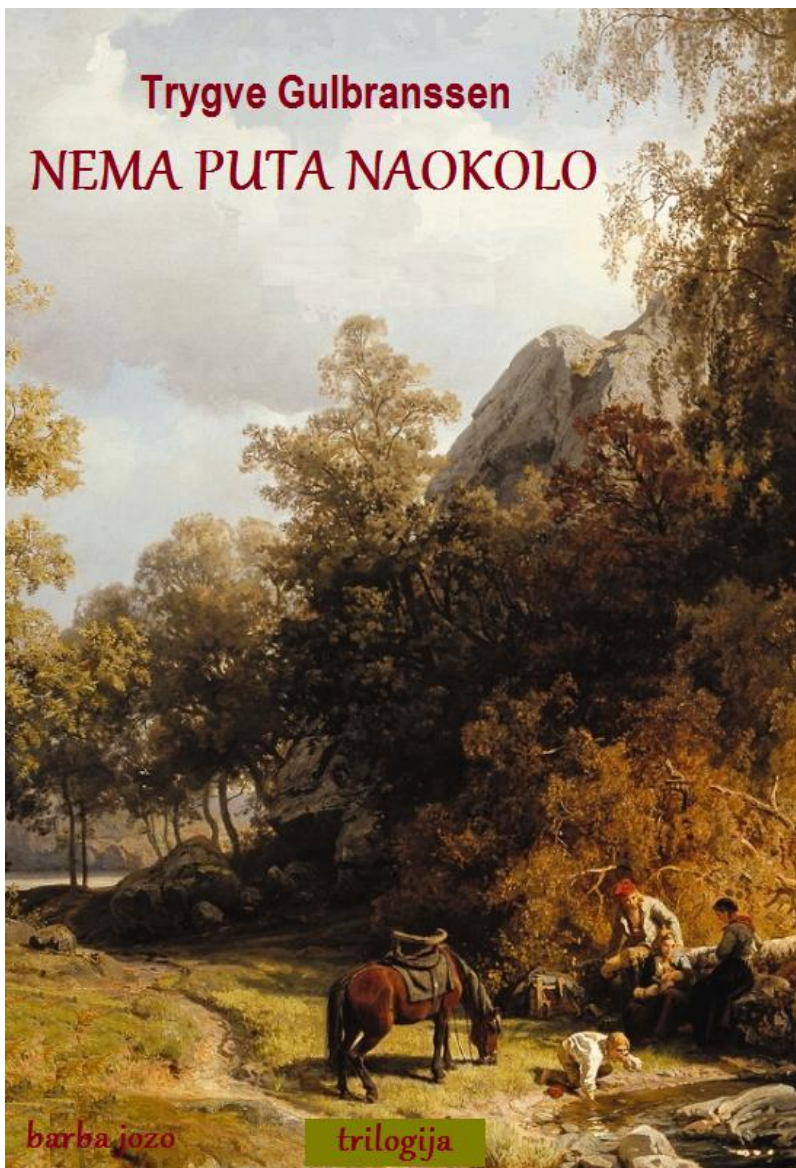

Trygve Gulbrandsen
NEMA PUTA NAKOLO

barba jozo

trilogija

TRYGVE GULBRANSEN

NEMA PUTA NAOKOLO

ROMAN IZ ŽIVOTA U NORVEŠKOJ

1816-1830

Treća knjiga

S norveškoga preveo

Josip Tabak

Trilogija:

I vječno pjevaju šume

Vjetar s planine

Nema puta naokolo

Naslov izvornika:

Ingen vei går utenom

Sadržaj

PRVI DIO

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

XIV

XV

DRUGI DIO

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

XI

BILJEŠKA O PISCU

PRVI DIO

I

Mekkal Hogger brzo se i tiho probijao u mraku, kako je već mogao po strništima tamo na istočnoj strani. Valjalo mu se svojski poštapati da bi prelazio preko graba i jaraka, a kad bi mu pod stopalom prasnula i provalila se ledena kora na kakvoj splaki ili lokvi, jadnik bi se toliko prepao da se jedva držao na nogama.

Kad se dohvatio puta, oprezno je išao po travi što je rasla uz rub te se osvrtao i osluškivao ne bi li uhvatio kakav zvuk ili glas s majura; ali se nigdje nije ništa čulo, samo mu je oko nogu šuškala i nježno pucketala smrznuta trava, a u zraku bio lagan huj, kao da je to obična, tiha noć u kasnu jesen. Činilo mu se da čak prema nebu vidi zabat i krov kuće na majuru, ali ne može to biti po takvoj mrkllici — bit će to pusti pričin.

Tišina oko njega, pa onda to što je izmakao na cestu a da ga nitko nije opazio, učiniše svoje, te je najposlije odahnuo nakon napetosti, osvrnuo se i tužno gledao onamo gdje su se kuće krile u tami.

Bijaše ondje posljednji seoski dvor na kojem je služio kao pošten radnik i sluga. Gospodar mu je sinoć izrekao osudu. Kazao je kako je radi njega išao župniku — i sad neka Mekkal bude miran i neka ne tare glavu, on je na župskoj brizi. Treba samo da se javi župniku i...

Gospodar mu je izrekao tu osudu bez pô muke, čak mu je u glasu nešto treperilo po čemu si mogao zaključiti kako je uvjeren da čini dobro djelo.

Mekkal steže uza se zavežljaj s rubljem — da vidi jesu li u njega još onakvi osjeti kao onda dok bijaše radnik i sluga. Ni u što više nije sasvim siguran. Nevjerojatno je kako jedna jedina riječ iz usta nekog čovjeka može u drugome toliko zasvrdati u uhu da sav protne i cijelo mu tijelo obamre. Noćas je, ležeći na svom ležaju u staji, uvlačio u nos miris zrele slame i topli stajski vonj, i rukama je pipao po drvetu oko sebe te se gotovo čudio kako se može micati i

kako može ćutjeti mirise baš kao i prije nego što je gospodar spomenuo riječ *župska briga*.

Osjetio je kao nepojmljivu nepravdu kad je riječ bila izgovorena. On koji je cijepao što je mogao bolje i donosio drva u kuću tako da ih nikad nije nedostajalo, i pomagao u svemu što su od njega tražili, i bio koristan na svakom koraku... zar tako da završi? Tko je jesenas unio i pod krov spremio brane i plugove, maknuvši ih odande kamo su ih bacili da rđaju među koprivama? Tko je bez ičije riječi podupro straga drvarnicu sa dvije grede kadno se nakrivila i umalo što se nije srušila? Mnogo je toga on uradio, ali tko je to znao? A sad, gle, čovjek mora još čuti da nije vrijedan jela...

Tako je najprije mislio — ali je čudno kako takva značajna riječ može djelovati na čovjeka. Otišao je sav njegov mir i njegova sigurnost. Postao je zbunjen — naprosto nije znao što da misli. A jesenas ga drži trgavica, zavrće u kostima. Došlo je dotle da mu se baš grstilo kad je valjalo prihvatiti sjekiru, i prvi bi zamasi izjutra bili prava muka, pucketalo mu u ukočenim ramenima, škripale kosti kao nepodmazane, a leđa, kad bi ustajao sa slame — eh, zlo je i naopako kad je radnik i sluga star i bolestan...

Možda je još najbolje kako je gospodar rekao: da ode na sigurno — daleko od majura. Na sigurno, jest, ali sa ženom i s djecom oko sebe, a ne ovako sam samcat, okružen sažalnim pogledima onih koji bijahu pametniji. Iskusio je on kako je to biti sam i osjećati takve poglede.

Ležao je noćas i razdirao se razmišljajući o tome, i muku je mučio kazujući u sebi: »Uh, samo da dođe proljeće s toplijim danima i umine ova kostobolja, pa da vam pokažem kakav sam ja radnik i poslenik.« A onda se sjetio: »Jest, proljeće, ali ga valja dočekati. A ja nemam mjesta gdje da prezimim.« Gospodar je bio tako odlučan da nije dopuštao pogovora, a on, Mekkal, ne može ni pomišljati na to da gdje god na drugome mjestu traži posla, sada, pred zimu, kad svatko ima i previše čeljadi.

Ne, nema tu izlaza: je li čovjek predan župi na brigu, nema više nazad, pa baš da ga ljetno sunce i pomladi. Ne može krenuti ni u drugu župu, jer tko je náhranik u jednoj, bit će oteran iz druge i vraćen natrag, i samo će doživjeti ruglo i sramotu, jer takav je zakon.

Nije noćas oka sklopio koliko su ga zapljuskivale puste misli, a onda mu se naposljetku zavrže u glavi da mu valja ustati i uzeti put

pod noge prije nego čeljad poustaje, valja da kao čestit čovjek prođe malo selom — posljednji put prije nego što ode župniku. Malo je bilo kuća koje ga nisu vidjele pod svojim čvrstim krovom, onda dok bijaše mlađi i gipkiji u leđima. Treba da još jednom vidi ovo ili ono mjesto za koje ga vezuju kakve uspomene — sjećanje na kakvu djevojku ili dvije što su se malko borile oko njega, onda... i na štošta drugo, na lijepo časo ve i na jade, na teške ali snažne dane, jest, na mnogo toga što u životu biva.

Mekkal se probijao kroza život. Kao dječak, tamo odakle je rodod, cijepao je sitna drva, zatim krupnija, a kad je odrastao, obarao je stabla; zbog snage koju je pokazivao zamahujući i udarajući sjekirou dobio je nadimak Hogger ili Obarač. Od prvog udarca podno stabla pa dok se ne bi srušilo trebalo je njemu tako malo vremena da bijaše pravo čudo. A kasnije je ponovno cijepao vrljike i naramke drveta za ogrjev — i sad najposlije opet sitna drva.

I dok je tako stajao u jesenskoj noći i gledao natrag, prema majuru, znao je da je za njim ostala zacijepljena sjekira u panj u kojem se cijepa — jedini znak i biljeg što je ostao za njegovim dugim životom, radom ispunjenim. Ujutro će netko drugi izvaditi sjekiru odande — i tako neće na svijetu ostati znaka ni traga za Mekkalom Hoggerom.

Nadimak, koji bijaše njegov ponos, jer je značio nešto više od drugih — ne, nitko ga više neće spominjati. Na muku i smetnju bit će odsad svuda kamo dođe, i neće manjkati mučnih napomena o tome kako jede općinski kruh.

Drhtale su mu izrađene, mršave ruke, a grudi mu razdirao i pod grlo mu navirao trpak osjećaj, kao onda dok je još mogao plakati. Još je jednom ukočenim očima pogledao prema majuru što se zavio u tamu, a onda polako i oprezno pokrenu noge po travi na rubu da ne pravi suviše buke lomeći i provaljujući ledenu skramu na splakama i lokvama po cesti. Mislio je valjda na to kako čovjek treba da ide tiho kad izlazi iz života.

Ujutro je dug pogrbljen starac stajao iza malena jasenika tamo gdje put zakreće: stajao je ondje i gledao prema župnom dvoru. Donja mu se usna drhtavo ovjesila u bradu, a oči mu ukočeno zurile kao u strahu. Bijaše to Mekkal Hogger.

Jutros je već bio na tri mjesta u župi. Kako je pomalo dolazio k sebi i kako se počelo daniti, javljala se u njemu neka nada. U svoje doba nije on bio običan radnik. Bilo je na njemu nešto posebno. Zato valjda neće biti baš sasvim sigurno da mu je suđeno da padne župi na brigu upravo onog časa kad je jednom gazdi palo na um da tako kaže. Valjda će se još netko naći kome je on potreban. Ta on se u mnogo šta razumije.

S tim mislima i osjećajima nekako se prenuo i ustobočio, postao hrabar i siguran, kad je dugim i čvrstim korakom, kako je već mogao, stupio na prvo dvorište nakon čitava sata mučna hoda. Namislio je da se drži kao da se nije ništa dogodilo i da se ponudi — ta poznaju ga u toj kući iz njegovog najboljeg vremena. Ali su se ondje samo zglédali, a izraz sažaljenja, koji nisu mogli sakriti u očima kad su ga vidjeli onakva, oduze mu svu hrabrost. Dali su mu jela, izmijenili su koju o vremenu — i onda je polako krenuo dalje. Još se dvaput usudio da okuša sreću u kućama gdje je bio rado gledan radnik i sluga u godinama svoje snage, ali su se i ondje samo zglédali, ponudili mu jela i razgovarali o svakodnevnom. Nitko nije ništa spomenuo ni jednom jedinom riječju, ali su mu njihovi pogledi rekli sve što je potrebno da bi shvatio kako je sada kraj i kako mu se zauvijek valja oprostiti s pomišlju da bude samostalan i da se sam izdržava. Život je krut, ne poznaje milosti.

Spominjao se sada mnogo toga na čemu se prije nije zadržavao. Na nekome mjestu gdje je davno radio bijaše momak koji je nekom starcu dobacio kako je žvakanje kaše najveći i najteži posao za koji je podoban. I on se, Mekkal, onda smijao s ostalima...

Sada eto stoji iza jasenika i bulji. Župni mu je dvor nekoć bio ugodno i dostojanstveno mjesto te je gotovo ostajao bez glave, koliko se osvrtao kad bi prolazio onuda. Sada je mislio na ono što je slušao o starcima koji su ovamo dolazili u istom poslu za kojim je i sam krenuo — kako su ih kljukali biblijskim riječima i svakovrsnim opomenama u pogledu zahvalnosti i kazivali im kako im se valja pripremiti za posljednji put.

Jest, župni dvor, koji mu prije bijaše kao neka svečanost, sada mu je bio kao sam ulaz u životnu bijedu. Bijaše kao da stabla oko župnog dvora, lipe što ih je jesen ogolila, sežu za njim svojim

granama i pokazuju mu nos — jest, kao da se i one zglédaju među sobom i na vjetru šapću o njemu.

Dolje na putu začuo je štopot kola. Kliznuo je u jasenik i sakrio se za neko stablo, tako da je iza zaklona mogao gledati na cestu. Najposlije se kola pokazale. Mekkala Hoggera nešto prosrli od glave do pete. Morade se lijevim ramenom nasloniti na jasenovo stablo, dok mu je lijeva ruka zarila nokte u tvrdu koru na drvetu, a desna se stegla u drhtav i grčevit zahvat oko štapa. Zavežljaj s rubljem pade mu do nogu.

Ta moglo je doduše biti takvih konja i na drugim majurima, ali taj dorat zlatogrivac izaziva u Mekkalu bolnu uspomenu na njegovu snažnu i sretnu mladost.

Rodio se on u šumskom kraju daleko na sjeveru, u Björndalskom naselju: na južnoj strani toga naselja ležale majur što se zvao Hamarrbö, a na tome su posjedu imali bijelce kao što je taj. Sve je više zurio i naprezao ukočni pogled — i što se konj više približavao, Mekkal se jače tresao. Jest, prepoznao je rodovske crte na licu onog čovjeka u kolima. Bijaše to zapreg s Hamarrböa. Još dugo pošto su kola i konj nestali iz vida stajale Mekkal pokraj stabla i, kao da je sišao s uma, gledale prema sjeveru. Klecala mu koljena, a ruke — jedna sveudilj držeći se stabla, a druga opirući se o štap — bijahu jedino što ga je držalo da se sasvim ne savre i ne skljoka. Visoko nad njim tromo se i polako pokretale grane na vjetru pokazujući prema nebu kao nekakav znak da su one sada kao neki znamen nad čovjekom koji se ruši, a koji zaslužuje bolju večer života.

Nijedan čovjek nije toliko siromašan da ne bi imao svijetlih uspomena. Mekkal Hogger imadaše čitav svijet dobrih uspomena — ali ih je morao goniti od sebe da bi mogao izdržati sadašnjost kakva mu se objavila.

Bijaše on rodom iz šumskog kraja gore na Björndalu, ondje je odrastao u beskrajnim šumama i postao čovjek, postao nešto ispred ostalih. Ondje je on stekao svoj nadimak, koji ga je stavljao ispred drugih jakih ljudi što su ondje obarali stabla.

I dogodilo se jedne noći, kad su pekli rakiju i razgovarali o ženama, da je podivljao. Razgoropadio se i sjekirom dohvatio nekog momka i još iste noći umakao prema jugu, pobjegao što je mogao dalje. Kasnije je čuo da je čovjek prebolio, pa se on, Mekkal, vratio prema sjeveru do te župe, ali se nikad nije usudio dalje.

U mladosti je čuo mnogu dobru riječ što mu ju je upućivao onaj koji je posjedovao šume i zemlje gore na sjeveru. Zvao se Dag Björndal, a bio je onda mlad, tek oženjen; žena mu se zvala Tereza, a bijaše došla iz grada. Mekkal ne bi htio da se s njime ikad više susretne. Stari Dag Björndal, kako su ga sada zvali, odonda se silno obogatilo, kako je Mekkal čuo, i postao krut i nemilosrdan. Vele da se u posljednje doba umekšao, ali je za Mekkala ostala Dagova slika onakva kakvu ju je ponio iz mladosti. Onda je Dag bio škrt u govoru ali iskren. Od jedne jedine lijepe riječi što bi je čuo od njega mogao je čovjek dugo živjeti, a Mekkal je baš čuo takvu lijepu riječ. Nije htio da se susretne s Dagom poslije one divlje noći, nije htio da ga zahvati jedan od onih hladnih pogleda i možda jedna od onih riječi kojima je Dag znao čovjeka upravo pokositi.

Izminula su desetljeća, a Mekkalu je život, u snažnim godinama poslije toga, bio kao rijeka puna mahnitih bukova i hučnih brzaca. Sve je stare uspomene i sjećanja zatomljivao neprestanim radom u radne dane i igrom sa ženama i bančenjem u slobodno vrijeme. Pod starost je maknuo od sebe svaku misao na godine mladosti, naprosto nije mogao o njoj da misli. Ali je imao sina gore u šumskom kraju. Sin je dobio nadimak po ocu — zvali su ga Martin Hogger, koliko je čuo. Za tihih časova događalo se da bi mislio na tog sina koga je jedva i vidio. Baš bi trebalo da jednom vidi momka. Ali je prigušivao te misli.

Onda je sve tamo u šumskom kraju izgubilo svaki smisao, kako je čuo. Mladi Dag, sin starog Daga, Mekkalova vršnjaka, i sam je doveo ženu iz grada, a ta je bila toliko otmjena da sada ondje na sjeveru ništa više ne može biti onako kao što je nekoć bilo.

Riječi o tome bijahu i na jad i na utjehu.

Mekkal stajao za jasenom blizu župnog dvora, vilicu prislonio uz tvrdu koru i gledao prema sjeveru za doratim zlatogrivcem, koji se više nije čuo i koji je davno nestao s vida.

Bijahu li to grane nad njegovom glavom ili bijaše nešto u njemu od zaboravljenih uspomena koje žive premda zapretane — nad njim kao da nešto kliznu i projedri, zašapta blag i mekan glas, kao da se na dahu vjetra zanjihala jelova grana puna zelenih iglica.

Kad je Mekkal došao k sebi, zateče se kako stoji obuhvaćajući obadvjema hladno jasenovo stablo. Štap mu je pao pokraj zavežljaja s rubljem. Uspomene što ih je u njemu probudio dorat zlatogrivic s

Hamarrböa buknule su tako silovito u onom stanju u kojem se nalazio da je naprosto izgubio svijest.

Pustio je stablo, dohvatio zavežljaj i štap, uspravio se i, prije nego što je pravo i došao k sebi, već je krenuo dalje od župnog dvora — uputio se cestom prema sjeveru. Iako je zapravo trebalo da zakrene prema župnom dvoru, noge su ga ipak ponijele na sjever.

Između njegovih želja, osjećanja i slutnja zapalucala je svijest: ta može sebi dopustiti dan-dva slobode prije nego što zakorači na župni dvor, u životnu bijedu. Jela će ionako dobiti kamo dođe, a naći će se već i kakav ležaj preko noći. Ako od toga i bude veće kostobolje — pa što! Ionako više nije za rad, gurat će kako može. Nešto od ravnodušnosti iz njegovih snažnih dana javilo se opet u njemu. Slijedio je časovito raspoloženje i tako je sudbinu uputio drugim smjerom.

II

Mekkal Hogger imao je sreće. Na nekim kolima povezao se daleko na sjever po župi u nizini. Nikada tu nije tražio posla. Odvjkada je ravni kraj bio u neprijateljstvu s brđanima na sjeveru, odakle i sam potječe. Pripoljci nisu trpjeli onih iz šumskog kraja. Znao je to, i zato nije imao volje da se miješa i dolazi u dodir s ljudima koji su neprijateljski raspoloženi prema njegovoj postojbini.

Nakon vožnje, nastavio je put pješke cestom što se čas penjala, čas spuštala sve do uzvišica kod Hovlanda. Tu je sjeo na kamen kraj puta: bijaše se umorio od penjanja, ponestala mu daha.

Sasvim na sjever, preko borglandskih polja, mogao je sada dogledati šumske padine za kojima se nalazi björndalsko naselje — i bijaše kao da mu se uši načuljuju da osluhnu bruj i nosnice šire da omirišu dah onih pustih šuma. U duhu mu se javljalo doba mladosti pune uspomena.

Sjedio je tako i razmišljao o sebi. Kakav ga to posao vodi ovamo? Posao? Zar ne smije malko obilaziti po šumskom kraju i udahnuti miris prave šume, još jedan jedini put prije nego što iziđe iz života? Jest, zar je kakvo zlo ako iziđe na prvi proplanak u šumi, sjedne ondje kraj ograde uvečer i pogleda po naselju u kojem je u svojoj mladosti bio poznat i cijenjen u svakoj kući i kolibi? Nekoć je

ondje bila bačija, planinski stan kamo su izgonili ovce na pašu, i sad je ondje pastirska koliba. Mogao bi ondje nastrijeti nešto jelova granja i prenoćiti. Drveni zidovi nisu gori od zidova u staji u kojoj je noćivao posljednjih godina.

Štošta ga je opet kočilo i zadržavalo — ponajprije strah da se vrati među onaj stari svijet gdje bi ga mogli prepoznati i razabrati u kakvu je stanju. Kad starac, kao što je on, baza vani sa zavežljajem pod miškom i u to doba godine, onda nije teško pogoditi da je ostao bez krova nad glavom. A na muku mu još zajahala nevolja: noge mu nekako odrvenile i otekle za one vožnje a poslije hoda na koji ne bijaše vičan. Ali je u njemu bila neka upornost: zainatio se, opet ustao te uzeo put pod noge. I koliko god mu je razbor kazivao da mu se valja vratiti na jug, nešto ga je neprestano kretalo naprijed, tjeralo na sjever.

Prošetao je pogled borglandskim drvoredom kad je naišao onuda. Gospodsko sijelo bijaše jednako dostojanstveno kao i posljednji put kad ga je vidio. U ono je vrijeme upravo ta gospoštija gledala, tako s visoka na sve njih iz šume, ali se sada, kako je čuo, dogodilo nevjerovatno — da je stari Dag Björndal postao vlasnik i tu, na Borglandu. Jest, mnogo se šta dogodilo ondje na sjeveru otkad je on, Mekkal, otišao da živi na jugu — jest, mnogo se toga zbilo, i čovjeku naprosto ne ide u glavu. Dag Björndal bijaše nešto najviše u njegovu životu onda — a odonda je neprestano rastao, išao naviše, naprosto ne poimaš. Ali nema nikakve veze sa starim Dagom to što se on, Mekkal, sada probija prema šumi da ozgo niz padinu posljednji put baci pogled po naselju. Nema to ništa zajedničko ni s kojim čovjekom.

Odjednom neobičan, topao osjećaj ispuni Mekkala. Osjetio je prvi daleki dah što dolazi od šuma. Vjetar mu je donio bruj i svježinu šume — stari, znani huj prave šume, njezin bruj i miris. Noge mu krenuše brže, živnuše — već mnoge godine nisu bile tako lake, i neka mu se snaga ulijevala u žile, nešto — iz onih vremena. Počeo je pjevušiti kroza zube, čak je na prvoj šumskoj padini potihio zapjevao neku staru pjesmicu, koja mu nije dolazila na pamet svih ovih godina:

*Ko volja je sjekire brid:
gdje udari, puca i hrid,
siječe i ruši gdje dohodi,*

ko volja krči kud prohodi.

*Ko sjekire brid volja je britka,
kad strune ječe i plesna bitka;
u skupu djevâ momak tad vlada;
nagoni ovce ljupkoga stada.*

*Ni volja britka ni sjekire brid
nemaju brane, satiru i hrid:
jezik će ženski volju zaglušit
i sjekire brid on će otupit.*

Naglo je zastao i osluhnuo. Zar je pjevao naglas da ga je tko mogao čuti? Ne pristoji se da čovjek siromašan i star izgubi pamet i toliko zastrani te okrene pjevati putem. Ali je on samo mrsio kroza zube, a nije pjevao. Bodro je koracao dalje i tiho pjevušio hodeći gustom šumom.

Tamo gdje put pravi posljednju okuku prije nego što zavijuga između posljednjih stabala Mekkal zastade i poče duboko disati. Već je i večer mrknula, ali se još nije toliko umračalo da ne bi mogao vidjeti cijelo naselje, eno tamo s one čistine, a donde je još samo koji korak.

Valjalo mu razmisliti prije nego što prijeđe tih nekoliko koraka. Eto je išao i pjevao, jest, vratila mu se stara lakomislenost, koja ga je odvela u mnogu nesreću u životu. Uza svu nevolju u kojoj se zavrnuo i uza sve jade što su ga snašli jutros, eto se mogao poduhvatiti da dođe sve dovde i još da putem pjeva kao u sretne dane mladosti — posred sve nesreće što mu je zajahala na vrat. Eto je ostario, omatorio da više nije ni za što — ali još nije imao vremena da bude i *odrastao*. Kimao je glavom. Bijaše kao da se ne smatra dostojnim da ide dalje.

Bio je doduše valjan i snažan radnik u svoje vrijeme, ali ga je inače uglavnom pratila lakomislenost, i zato je, eto, zapao u takvo stanje. Svome rodnom kraju bio je samo na sramotu. Odavno se bavio tim mislima, ali je sada, nekoliko koraka pred ponovnim viđenjem, njime snažno ovladala pomisao na životni brodolom.

Mekkal bijaše stigao do ograde. Trebalo bi je popraviti, zabiti novo kolje. U svoje je vrijeme vidio mnoge ograde i plotove, razumio se on u to, i tako su mu se u svečane osjećaje upletale misli o poslu, kako već biva kod onih koji su bili valjani i čestiti radnici.

Sjeo je na kamen kraj ograde, kao da se krije, i zakružio pogledom po naselju. Vidik je bio drugačiji nego što je zamišljao. Kuće bijahu nekako zbijenije među sobom, udaljenosti manje, sve bijaše uže i tješnje nego što je nosio u sjećanju — tako već biva čovjeku kad ponovno vidi zavičaj pošto je dugo proboravio u kraju gdje su razmjeri veći. Bijaše to u početku kao neko razočaranje; a onda poče gledati pomnije, ozbiljno zagleda naokolo.

Dolje, na brežuljcima s lijeve strane, opazi krovove na Hamarrböu. Bilo je tamo više zgrada, i Mekkal se sjećao lijepih večeri što ih je ondje, zbrinut i poštovan, provodio među dobrom čeljadi. Pri pogledu na one zgrade javiše mu se sjećanja, uzavreše u njemu uspomene — i tako bijaše sa svakim mjestom dolje u naselju na kojem bi mu oko zastalo. Pogledao je prema padinama na zapadu. Visoko gore, između Barvolla i Steinruda, nastale su nove krčevine s novim kućama. Jest, mnogo se toga promijenilo za ovih godina što je izbio.

Najposlije podiže i upravi pogled ravno preko naselja na sjever, prema Björndalu. Ondje je sve nekako veće nego u njegovo vrijeme. Čuo je već o velikoj novoj kući koju su sagradili godinu dana poslije njegova odlaska, ali sve bogatstvo o kojem je slušao i uspomene na sve lijepe dane što ih je ondje proveo, pridonijele su svoje, te mu se sada činilo da je stari Dag još veličajniji nego što je bio u njegovu sjećanju.

Večer se spuštala na svijet. Olovnosivo novembarsko nebo padalo sve niže i niže, bijaše kao da će poleći po krovovima u naselju, sastaviti se za zemljom i ugušiti i posljednji sijevak dana.

Zapalucala svjetlost tamo iz tame na sjevernoj strani, na nekoliko prozora na Björndalu, onda se pojavila dolje na Hamarrböu i još tu i tamo po naselju.

Mekkal je obrasli podbradak tako čvrsto pritisnuo o praštac na ogradi da ga je upravo boljelo, ali je on to osjećao samo kao malen dio golemog zla što mu se oborilo na glavu.

Bilo je stare i siromašne čeljadi i tu u naselju i u šumama. Jest, čuo je o tome kako tu i sada vlada drevni običaj da starci dolaze iz drugih krajeva i borave na Björndalu. Ali tu još nikome nije palo na um, kao onima na jugu, da čovjeka obilježe i ožigošu da je na župskoj brizi, to jest da više nije ni za što. Tu starci idu naokolo i korisni su koliko im već zdravlje dopušta — a osim toga, svi tu

znaju da će i sami ostarjeti ako požive, pa zato nema razloga da budu nemilosrdni prema starcima.

Tu u šumi ljudi misle dalje od nosa i drukčije rasuđuju, to je sasvim drugi svijet. A i on je ovamo pripadao, ali se iskvario i odmetnuo, i nikad se više ne može tu pokazati.

I dok je tako prebirao u sebi i razgađao, u glavi mu se zavrže nešto lakomisleno. Njegova stara smionost nije se još sasvim ugasla. Razbor se u njemu borio, ali je lakomislenost rasla. Zašto da se ne usmjeli preko naselja, sada po mraku, pa na sjever, na björndalsko dvorište, ovaj jedini, posljednji put, da osluhne život u onim zgradama i bruj iz velike šume? A onda se može okrenuti pa opet na jug odakle je i došao.

Razbor se u njemu borio i opominjao ga da bi mogao naletjeti na koga starijeg tko bi ga mogao prepoznati po njegovoj dugoj spodobi i po zatubastom nosu. Ali su se noge već pružile i uzele put poda se, pa su i one i štap zaklimala nizdol prema naselju, unatoč svoj njegovoj volji da se posluži razumom i da okrene natrag.

III

Mekkal je kroz naselje išao istim putem kojim je u mladosti tako često išao u posjete, na ples i na sijelo. Bilo je mnogo toga čega se ne bi rado sjećao, ali su se uspomene i slike redale kako je prolazio pokraj znanih mjesta. Tu je pokraj puta znao sjediti s ostalim mladim svijetom za svijetlih ljetnih noći ili u tamne jesenske večeri i sudjelovati u svemu čega se već mladost poduhvaća.

Sad je opet išao uzbrijeg prema Björndalu i zašao u drvored s kamenom podzidom. Mučan mu bijaše uspon, uspuhao se, pa mu valjade sjesti, da povrati dušu. Sjeo je na kamenu podzidu, leđima se naslonio na neko staro stablo i gledao nazad preko naselja što se prostrlo kao neka zemlja mira dolje u tami gdje je ovdje i ondje treperilo poneko sitno svjetlo. Znao je da i tamo dolje među četiri kućna zida može biti bolesti i smrti i drugih jada, ali je bilo i izlaza, a nikoga nisu stavljali na *župsku brigu* — ne, to nikako.

Osluhnuo je. Bijaše kao da je dopro odjek znane pjesme, negdje iz daljine. Malko je i puhalo nad golemim šumama. Mučno je ustao. Noge mu se ukočile, stijesnilo se u grudima. Eh, šume!

Jest, tu je on odrastao — i proživio svoje najljepše dane. Da mu je samo još jednom proći njihovim padinama i stazama, otići tamo do Frilanda i Røisle i na sjever do kolibe kraj Crnog jezera i drugih mjesta gdje je proživio toliko divnih i silnih dana i gdje je uživao mnogi časak mira! Nadlanicom prijeđe preko očiju i zastade savijen u leđima baš kao lúk. Teško je kad čovjek grohne od starosti, a na nj navale tolike uspomene.

Jedan od dvaju teških stupova na ulazu na björndalsko dvorište pokrenu se u tami. Bijaše kao da je sa strane dobio grbu. Grba se pomicala i bivala veća i onda je odjednom nestade — da se pojavi s druge strane. To je Mekkal Hogger stajao za stupom, gledao na dvorište i u se uvlačio stari znani miris dvora i šume. Tu i tamo prosjala bi svjetlost s prozora, ali je na sve pala takva neobična tišina da se usudio odlijepiti od stupa i zakoračiti nekoliko koraka na dvorište, pa još malo, tamo prema novoj kući. Isteže se da zaviri onamo gdje je svjetlost — sigurno je to kuhinja jer se svjetluca posuđe po zidovima, a i neka se žena kreće unutra. Još ih bijaše ondje, tamo dalje, jer je žena svaki čas okretala glavu, govorila i smijala se nekome. On se sjeti da je gladan, toliko je vremena prošlo što nije jeo.

Bio je sve nerazboritiji što je dan dalje odmicao. Kako bi bilo da sad uđe u kuhinju i nazove im dobru večer? Nekoć su ljudi tu ulazili u svako doba. Svi su dobivali jela, a oni što bi došli kasno dobili bi i noćište. Tamo za poljima na istočnoj strani bile su prije pojate za ovce, a i sad su ondje. Stoje prazne, sada u poznu jesen. U nekoj bi mogao ležati dok se dan ne zapozna. Dobije li nešto jela, može opet otići, ne smetajući dalje. Nema u kuhinji nikoga tko bi ga poznao, nema dakle nikakve opasnosti.

Primicao se sve bliže, sasvim se prikućio i najposlije promotrio cijelu kuhinju. Kako li je lijepo i uredno unutra. Previše fino a da se takav ondje pojaviš. Ali se utješi na pomisao da su ondje već vidjeli mnogo takvih golja i odrpanaca. I s tom utjehom krenu prema vratima. Provukao je prste kroz bradu, snimio šešir i doveo kosu u red i sve pritegao na sebi prije nego što je stao na kuhinjski prag, zakucao i otvorio vrata.

Četiri žene upiljiše pogled u njega kad je u svoj bijedi upao unutra i za sobom zatvorio vrata. Jedna među njima očito bijaše ona

koju su zvali gospođica Kruse. Već je i po vanjštini i po držanju bila drugačija od ostalih. Bijaše ona kći bubnjara iz župe u ravnici. Čuo je da je ovamo došla još kao sasvim mlado djevojčice, da je od Tereze, žene starog Daga, naučila kako se vodi domaćinstvo i da je iznad svih žena na Björndalu.

Ona ga je u prvi mah pogledala možda oštro i upitno, ali je onda rukom pokazala na dugi stol. Bijaše to kao neka uputa ili nalog djevojkama. Odmah je zatim izišla.

Djevojke nisu gledale blago kad bi im tko tako upao u kuhinju — a njega nisu gledale nimalo dobroćudno. Osjećao je da na njemu nema mjesta ni zakrpe koju nisu promotrile, ali jedna između njih naposljetku reče neka sjedne za stol, jer bi zacijelo štogod pojeo.

— Hvala vam na dobroti — prihvati Mekkal i sjede za stol, na klupu.

Ljepše bi bilo da je to stara, polumračna kuhinja u kojoj je proveo toliko ugodnih časova. Eto je najposlije ušao u björndalski dvor, ma koliko bilo nepojmljivo. Dali su mu kašu i zdjelu toplu mlijeka, ali je i jedno i drugo prijalo drugčije negoli i na kojem drugom mjestu. Zatim je dobio komad kruha i poveliku prženu ribu. Takvo što nisu siromasi dobivali dolje u župi, kod pripoljaca. Ondje su davali hladnu kašu i surutku, i ništa drugo.

Mekkal nije htio da smeta ni da bude na teret. Ne, nikako. Brzo je pojeo svoje, izrazio čast i hvalu te ustao, ali s mukom: danas mu je svako ustajanje bivalo sve teže. Noge odrvenile, a disanje mučno, pritisla zaduha. Da je na kojem drugom mjestu, ipak bi djevojkama kazao koju lijepu na rastanku, a imao je on toga u zalih; ali ovdje, na ovome dvoru, ispao bi čovjek laskavac i lažljivac. Kimnuo je svakoj ponaosob i krenuo prema vratima.

Uto se otvoriše neka vrata u kući — i Mekkal se sav ukoči. Zazuja mu oko ušiju, a pred očima mu se sve zavrte uokrug.

Sa strane je ravno prema njemu išao — stari Dag. Bio je onda još mlad kad ga je Mekkal posljednji put vidio, ali ni sad nisi mogao pogriješiti da je to on. Ista visina, ista dostojanstvenost. Nije se postarao ni pogrbio toliko koliko on. Mekkal okrenu lice i pokuša da prosljedi dalje, ali Dag stade preda nj i oštro ga pogleda.

Mekkal je jednom izbliza vidio jastreba nad plijenom. U očima starog Daga bijaše sada nešto što ga je podsjetilo na tog jastreba iz

davno minulih dana. Dakle će se ipak dogoditi da on, Mekkal, nakon svih tih godina čuje hladno mišljenje starog Daga o svojoj stranputici i da bude sramotno otjeran pred očima svih tih žena.

— Čini mi se da je to glavom Mekkal Hogger? Mekkal iskosa pogleda u Daga. Gle, glas mu nije hladan, a riječi su mu tako neobične. I opet ga pogleda, ravnije, drhteći nesiguran. Bijaše navikao da strahuje od svega, život mu nije bio milostiv. Ništa više nije razumijevao, znao je samo to da mu je ponestalo daha kad je protisnuo svoje promuklo:

— Da, ja sam...

Stari Dag reče nekoliko tihih riječi, pa djevojke naprosto nisu shvaćale, a Mekkal još manje, kad mu je domaćin kazao da pođe za njim — u kuću. Dag je imao da nešto kaže tamo u kuhinji, ali se odmah vratio te pošao naprijed, a Mekkal nabadao za njim kao trapovijesan — kroza sobe i hodnike u novoj kući pa onamo u staru kuću, onuda gdje prije bijaše kuhinja a sada pisarna s knjigama i papirima na stolu kod prozora, a zatim u staru prednju dvoranu ili predsoblje, gdje je nekoć bio toliko puta, dolazeći za različitim poslovima. Nije nikada tu sjedio, ali sada stari Dag primače naslonjač prema kaminu i reče mu neka sjedne, te i sam sjede u blizini.

Bijaše ista ona nekadašnja ugodnost i udobnost u prednjoj dvorani. Ništa se nije promijenilo svih ovih godina, Mekkal drhteći priđe i sjede. Ništa nije razumijevao, ali i nije bilo nešto što bi takav mogao razumjeti. Možda ga je stari Dag samo htio izvesti iz kuhinje da bi mu mogao održati slovo. Ali zašto da sjedne? I zašto je Dagov glas tako tih?

Ugodno je djelovala ona polusvjetlost što se širila od vatre u kaminu — Mekkalovoj bijedi nije trebalo nikakva jakog svjetla, a blizina vatre nevjerojatno je godila zglobovima poslije dugog i hladnog dana. Ali se Mekkalove misli vratiše i ponovno zakružiše oko toga kako je sve to neshvatljivo. Nikad se u njegovo doba nije dogodilo da bi kakva starca potukača uveli u prednju dvoranu, pa ni sama kućna čeljad nije ondje nikad sjedila. Samo bi se kazalo najpotrebnije, ili pak izmijenilo pitanje i odgovor, i gotovo.

Stari je Dag bez riječi sjedio kraj stola i samo gledao u vatru. Mekkal ga je promatrao sa strane, ali je brzo svrnuo pogled. I sad u starosti bijaše Dag naočita pojava, i Mekkal, koji je znao da su njih dvojica poprilići vršnjaci, nije mogao pojmiti kako netko može tako

nositi svoje godine. Ali nije zbog toga Mekkal onako brzo odvratio pogled. Bijaše neka smirenost na licu starog Daga, i zato je Mekkal svrnuo pogled u stranu.

Očito je bilo nešto čega se sjećao iz svoga dugog i punog života, nešto u što drugi ne treba da se miješaju.

Otvoriše se vrata za Mekkalom, začuše se koraci mladih nogu po podu, i nešto zveknu za njim na stolu, a onda se koraci udaljiše i vrata se opet zatvoriše.

Stari Dag najposlije progovori.

— Bio sam u kuhinji da im kažem da mi daju štogod toplo. Išao sam noćas u šumu, podaleko, i bio sam ondje cio dan, pa sam malko prozebao. I ti si danas dugo bio vani?

Mekkal se okretao i gnijezdio ne bi li se kako smjestio u naslonjaču da može gledati prema stolu. A ondje bijahu postavljene čaše i vrč iz kojeg se diže vruća para. Stari Dag natoči čaše i pričekava da Mekkal pruži ruku za svojom. Nato uzeše piti. Duhan i glinene lule bijahu odmah pokraj čaša.

Pošto je odložio čašu, Mekkal je dugo sjedio onako porebarke; bijaše kao da se ukočio. Davno je prošlo ono doba kad je posljednji put u se salio štogod jako i toplo. Ovo doduše nije bilo onako jako kako nekoć bijaše navikao. Ali je unutra bilo konjaka, to je osjećio, a bijaše i zaslađeno, vruće i dobro začinjeno. Dag mu pokaza na lulu, a Mekkal je dohvati, napuni je duhanom pa se saže vatri i pripali.

Mekkal se nije pravo snalazio u svemu tome. Bijaše to najčudnovatiji dan u njegovu životu. Počeo je tako mračno da naprosto nije mogao shvatiti, a evo se završio tako svijetlo da mu pamet staje.

I dok je o tome namatao misli, opet se otvoriše vrata i začuše se koraci po podu. Nekoliko tihih riječi između neke djevojke i starog Daga — i nato se domaćin obrati Mekkalu:

— Gdje ti spavaš?

Zvučalo je to kao da je Mekkal bio odsutan samo tjedan dana. Kad je bio tu na dvoru, obično je spavao u družinskoj sobi, ali ne želi da sada smeta momcima, ionako ih dosta ima. U staji se u njegovo doba nalazio drven ležaj — u staji je, uostalom, spavao svih ovih posljednjih godina, i to u lošoj, koja prokišnjava, a na Björmdalu je staja čvrsta i topla, dobro to zna. Spomenu kako će mu biti lijepo mogne li spavati u staji: bit će sam.

— Nećeš ondje imati mira — reče stari Dag. — Smetat će te konji, a i oni što ujutro rano dolaze da uprežu.

Ali Mekkal ostade uporan. Mogne li ondje spavati, reče, on je zadovoljan i najljepše zahvaljuje.

Stari ga je Dag dugo gledao, a onda djevojka dobi nalog i ode. Domalo eto je opet: donijela je svjetiljku i ponovno izišla.

Tako su Dag i Mekkal sjedili i praznili vrč, a Dag je ponešto pripovijedao o ljudima u šumi i tu na dvoru, spominjao one što su tih godina otišli pod zemlju, i ni jednom jedinom riječju nije upitao gdje je Mekkal bio svih tih godina.

Ispraznile se čaše, i vrč, ugasile se lule. I Dagovo pripovijedanje bijaše gotovo. Mekkal ustade iz naslonjača uze svjetiljku i onda priđe kaminu da je upali. Pošto je upalio stijenj u svjetiljci i kad je već krenuo prema izlazu, odjednom zastade, držeći svjetiljku pred sobom i buljeći u nju. Ruka mu je drhtala, svjetiljka se tresla. Stajao je leđima napol okrenut Dagu.

— Trebalo bi da zamolim oprostjenje... — progovori Mekkal promuklim i drhtavim glasom — za ono, onda...

Dag bijaše utonuo u svoje misli, ali sad brzo okrenu glavu i pažljivo pogleda u Mekkala što je stajao pognut, dok je svjetlost svjetiljke obuhvaćala njegovu visoku i mršavu spodobu. Što on to misli? Možda ne podnosi jako piće? A onda Dagu sinu da to iz Mekkala večeras progovara sjećanje na stari događaj koji ga je prije toliko godina natjerao da ode u svijet. Bijaše taj događaj prekretnica u njegovu životu.

— Nije to nešto o čemu bi trebalo govoriti, barem ne za starce kao što smo mi — čvrsto će Dag te u isto vrijeme uprije pogled u Mekkala, jer je ovaj drhtao kao prut na vodi kanda se sve više grbio, a svjetiljka se tresla kao da će mu ispasti iz ruke.

Ne okrećući se, Mekkal stavi svjetiljku iza sebe na rub stola.

— Neću lagati — reče — valja mi nazad, na jug, na *župsku brigu*. Evo, našto sam spao, nisam više radnik...

Posljednje je riječi izgovorio gotovo šapatom.

Stari Dag nije ustao. Samo je sjedio i čvrsto gledao u Mekkalovu jadnu priliku. Očito se Mekkal slabo hranio u posljednje vrijeme, a i dugi ga je put iscrpio, pa su čaše punča jako djelovale na nj, tako da se u njemu opet probudio stari ponos i prkos, a ta je

svojstva Dag vidio u njega u mladosti, a i onda kad je Mekkal otišao s postojbine. Valjalo je dakle paziti da ga ne podjari.

I zato će mu Dag mirno i čvrsto:

— Mogao bi sad ostati ovdje. Ne treba da se naokolo priča kako ovdje nemamo mjesta za naše vlastite.

Dvije riječi naše vlastite tako se kosnuše Mekkala da je iz njega provalio plač i jecanje. Sasvim je okrenuo leđa onamo gdje je sjedio stari Dag, prinio ruke k licu i zaplakao tako ljuto kao što samo krut muškarac može zaplakati.

Dag je vidio nesreću mnogih ljudi, a imao je i svojih jada, pa je Mekkalu dao vremena.

Pošto je plač najposlije utihnuo, začu se Mekkalov glas između jecanja:

— Nisam više ni za što... pusta kostobolja... baš ni za što...

Stari je Dag malko počekao, a onda će mu mirno:

— Nas smo dvojica nekako podjednaki, ni ja više nisam ni za što, Mekcale. Možeš koji put, ako ti je s voljom, nasitniti nešto drveta, a inače možeš švrljati šumom ili gdje ti se već sviđa. I ja tako radim, ponajčešće.

Mekkal je neko vrijeme šutio i slušao, ali onda opet provali u plač. Plakao je kao da će isplakati nesreću čitava jednog života, bijaše mu baš da pukne.

Nato stari Dag ustade i polako krenu prema njemu.

— Tvoji su uvijek bili ovdje, a još su i sada. Imaš pravo da budeš ovdje, prije negoli itko od onih što dolaze ovamo. Ima mjesta za tebe, i jela, i ono malo odjeće što ti treba... Inače, možeš po volji švrljati oko kuće, i po šumama, ti baš kao i ja. A i što bismo drugo? Ionako imam previše pustog papira...

Za posljednjih riječi osjećala se neka gorčina u glasu starog Daga.

— Nalazimo se pred posljednjim putovanjem, obojica — nastavi stari Dag. — Smrkava se oko nas, Mekcale... valja nam se snalaziti...

Tako je najmoćniji čovjek u svem onom kraju govorio starome Mekkalu Hoggeru — ili je možda govorio samom sebi?

Vrata se zatvoriše, Mekkal je sišao niz one dvije-tri stube, stupio na brvno i tu zastao, pridigao svjetiljku i obazreo se naokolo.

Za sobom nadesno vidio je novu kuću, bijaše to čvrsta građevina — zatim se redao niz starih zgrada s trijemom na zapadu, a odmah dalje stajala stara ognjenica, kô uvijek. Na zapadnoj strani dvorišta redale se prema sjeveru staje, konjušnice i spremišta; na sjevernoj strani uzdizala se družinska i druge zgrade, a nasred dvorišta suknuo u visinu hrast u tri odvođe te se činio kao živ na onoj svjetlosti što je poigravala kako se svjetiljka pomicala.

Spodbio je zavežljaj i štap pod lijevu mišku a desnom posvjetljivao pred sobom na putu u staju. Naknadno se ponešto ljutio na se zbog onog cmoljenja u prednjoj dvorani — ali što je mogao kad su ga preplavile tolike uspomene nakon toga dugog i napornog dana. Nema u njega više zdravlja za takve obilaske i putovanja, sav se razdesio.

Ali je čuo mnogo značajnih riječi, a sva ona besprimjerna čast i čest koja mu se iskazala bijaše upravo neshvatljiva. Gospodnja ruka ne čini ništa bez nekog smisla — čuo je kako je to rekao pastor na nekom ukopu — a evo je i njemu današnji dan donio dva značajna događaja. Najprije je vidio kola s Hamarrböa pa je tako odlučio da krene na sjever, a onda je sam stari Dag — jedini čovjek koji ga je mogao prepoznati — došao u kuhinju u posljednji čas, kad je Mekkal već krenuo, a Dag, zna se, ne ulazi u kuhinju mnogo puta u godini. Prije se nije nikada događalo da bi zavirio onamo.

Duž debelih trenica i preko zaleđenih lokvica i smrznute trave što je šuškala i pucketala dođe Mekkal do stajskih vrata. Nisu to bila nikakva izvaljena ni nakrivljena trula vrata od dasaka kao dolje na jugu. Ta su vrata stajala u dovratnicima baš kao slavina, bila su čvrsta i željezom okovana, a nisu građena samo da služe kao pregrada nego da budu brana od studeni izvana, i ne s neakvom rezom ili čavlom za pritvaranje nego s ručkom koja se otvarala izvana i iznutra. Mekkal je otišao odavde ima četrdesetak godina, ali je tu sve kako je i bilo — i sve čega se sjećao iz onog vremena tako je navalilo na nj i toliko su ga zapljusnule uspomene te bijaše kao da je prošlo samo nekoliko dana otkako je posljednji put uhvatio za ručku na vratima björndalske staje.

Posvijetlio je u tamu u staji, prešao preko praga i za sobom zatvorio vrata. Unutri podiže svjetiljku i obazre se na sve strane. Prednji prostor bijaše odvojen vratima od dasaka što bijahu samo pritvorena — zrak bijaše ispunjen botkim vonjem i toplinom od konjâ, a iz otvora gore na sjeniku visjelo sijeno sve do poda i

ugodno mirisalo. Na vješalicama bila poredana različita konjska oprema, a podno opreme stajala klupa za rad sa svakovrsnim alatom. Sve kao i onda kad je posljednji put, mlad, zdrav i bezbrižan, stupio ovamo...

Nalijevo stajao stari drveni ležaj uz debeli južni zid od teških brvana, za kojim se i opet nalazio sjenik. Za tim zidom nabijeni su bezbrojni vozovi sijena i slame. Moglo je vani puhati koliko hoće, ni dašak nije dopirao od toga zida, a vanjski zid gdje su se nalazila vrata, taj bijaše debeo da već ne mogaše biti deblji — sazdan od prastarih debelih stabala, od brvana što su gotovo srasla među sobom.

Stavio je svjetiljku na radnu klupu i obazreo se. Sjena njegove duge spodobe protekla se po podu i po zidu i oštro se ocrtavala, bijaše kao neka živa pratnja.

Ležaj ili krevet imadaše ne samo pokrivače nego i plahte, jastuk i košulju prebačenu preko uzglavnice. Sve bijaše od gruba platna, ali sve oprano i prokuhano da je upravo mirisalo. Bijaše ta dobrodošlica svakom potukaču koji bi se obreo na Björndalu, kako je to svojedobno uvela u običaj Tereza, žena starog Daga.

Mekkal Hogger uze prekápati. Posljednjih je godina sam morao sapunom prati svoje rublje, kao i svi starci tamo južnije, ali je sve manje imao volje i vremena za to, i sve se češće događalo da bi rublje samo ovlaš oprao. Miris rubenine na tom krevetu bijaše tako neobičan da je starac zastao kao u blagdanjem raspoloženju. Danas je petak, a sutra subota, s loženjem i pranjem u kupaonici. Kad drugi budu gotovi sutra uvečer, uzet će i on naramak drva u drvarnici pa će se oprati i okupati za blagdan. Sjetio se ugodnog osjećaja čistoće što ga čovjek ćuti poslije. Sutra će uvečer, nakon kupanja, navući čistu košulju i spavati među plahtama kao nekoć.

I tako Mekkal Hogger navuče sijena iz sjenika i nameta ga na pod pokraj kreveta — nabi s jednog kraja nešto više, da mu bude uzglavlje — zatim svuče dva-tri konjska pokrovca i neko olinjalo vuče krzno sa zida, stavi svjetiljku pokraj sebe na pod te leže zadovoljan na sijeno, i najposlije, pošto se ušuškao i uvio u pokrovce i pokrio vučinom, ugasi svjetiljku.

Uvlačio je u se sve one mirise što su se miješali — vonj staje i novonamazane kožne opreme, miris sijena i dah čistoće kojim je odisala svježa rubenina gore na krevetu. Unutri se čulo šuškanje što je dolazilo od konja, a vani obigravao vjetar oko zidova, uzalud

tražeći ulaz — sve je oko Mekkala stvaralo divan osjećaj ugodnosti i sigurnosti.

Ležao je i u mraku mislio na krevet u kojem će spavati sutra — i na život kakav će biti odsada. Izbirljiv nije nikad bio. Znao bi zanoćiti gdje se nađe, na jelovim iglicama na podu kakve kolibe, a često i pod otvorenim nebom, baš kao kakva umorna životinja, Ali se onda kad bijaše u šumi često kupao. Naučio je da nalazi put u kupaonicu u zimsko doba i na rijeku za toplih jetnih večeri. Onda je ležao gore s tolikim znojnim momcima — ali je sada tomu kraj.

Tamo gdje je hodio za svojih najснаžnijih dana — u šumama, tamo je bilo kiše i vjetra, snijega i svježega šumskog zraka.

Ležao je i osluškivao vjetar što se čuo kao daleka pjesma nad šumama i nad dolinom i smiješio se u sebi. Kroz debele zidove od brvana neće ovamo prodrijeti nikakav vjetar. Kostobolju što bi mu noću obično svrdlala u tijelu, kad bi po njemu kroz trule zidove prolazio hladni dah, večeras jedva i osjeća.

I dok je tako prebirao u sebi, svaki čas bi mu se misli ponovno dohvaćale nevjerojatnog događaja — da je večeras sjedio u prednjoj dvorani sa samim starim Dagom, i pušio lulu pred njim, i pio jako piće. Sutra će sve biti kao da je samo sanjao, jer nikad se na svijetu nije takvo što dogodilo siromahu potukaču. Mekkal nije imao ni najmanjeg pojma da je Martin, njegov sin, spasio Dagova sina unijevši ga pod krov onda kad je mladi Dag ležao gotovo mrtav podno Stijene smrti i da bi čast koja se iskazuje njemu, Mekkalu, mogla imati uzrok u tome događaju.

Misli mu se počеше namatati oko mnogo čega. Krenuše onim mjestima na kojima je proživio svoje najbolje dane, a koja su, eto, opet blizu. Jasno je gledao jednu sliku za drugom, kao da mu je baš sve pred očima: potok na ljetnom suncu kraj kojega je pripremao jelo; zaljev na jezeru gdje je lovio ribu; kolibu u koju je dolazio uvečer, staro bijedno zdanje ograđeno ruševnom ogradom. Javljale se i sitnije slike iz dječaćkih dana: hlače sa zakrpom, poderana cipela promoćena od snijega, siva maćka — beznaćajnosti koje su u ono vrijeme bile žive i znaćajne.

Sluga koji je rano ujutro došao da upregne konje ugleda Mekkala na podu. Zaćudio se da netko tu leži pa priđe i posvijetli krzno, ćvrsto stisnute šake, bradato lice s otvorenim ustima, ukoćene oći. Posvijetli i opet — po licu, i opipa ćovjeku ruke. Bijahu ukoćene i mrtvaćki hladne. Naglo se okrenu i potrća preko dvorišta

— onamo prema kuhinji, jedinom mjestu gdje je u kući gorjelo svjetlo.

IV

Gologlava, siromašna djevojka skrene s ceste u borglandski drvored. Poderane joj cipele bijahu sasvim promočene od proljetne raskvašenosti: umorna i ravnodušna gazila je i bučkala posred splaka i poplavica.

Zvala se Jonetta, a bila je iz Söstua, gore na južnoj padini podno vrletnih grebena nad Djevičanskom dolinom. Već nekoliko godina prelazi ona taj put svakog proljeća, u isti dan sredinom travnja. Baka joj, majka njezine majke, živi na istočnom kraju šume, pa Jonetta svake godine na bakin rođendan odlazi onamo s čestitkom i sa zavežljajem.

Na tome je putu prije šest godina doživjela nešto čega se mora sjećati kad god prolazi drvoredom — jest, sjećat će se toga do smrti. Bijaše onda niz drvored dojahala neka dama. Jonetta je potrčala među drveće, da izmakne odande, jer je ona dama bila gospođica Elizabeta Borglandska. Ali ju je Elizabeta zaustavila i ošinula bičem po jednome i po drugom obrazu, zato što se nije poklonila i pozdravila. Odonda je prošlo šest dugih godina, i gospođica je Elizabeta odavno mrtva; ali je onaj mučni doživljaj i strah od zle gospođice bio uzrokom što je Jonetti srce jače udaralo kad god bi prolazila drvoredom. Bijaše kao da i sad jasno pred sobom vidi i gospođicu i konja...

Jonetta odjednom zastade kao ukočena i rukom se uhvati za grudi kao da želi primiriti srce. Izbuljivši oči od straha, maknu se s puta i kliznu za neko drvo: odande je zurila sva prestravljena dok joj se srce, udarajući divlje, gotovo ispelo pod grlo.

Sasvim u dnu drvoreda, zakrenuvši s borglandskog dvorišta, pojavi se konj, a na konju dama, vitka i uspravna — baš kao gospođica Elizabeta. Jonetta je čula kako su gospođicu vidali gdje jaše naokolo još dugo pošto bijaše pokopana — ali je to uvijek bilo u sumrak, a ne u pol bijela dana kao sada.

Konj se približavao mirmim korakom, a dama je sjedila na konju nepomično i prijeteci, činilo se Jonetti. Djevojka se, dršćući,

skupila za stablom — bijaše kao da unaprijed osjeća fijuk biča oko ušiju. Zaklopila je oči i stisla se uza stablo dok se konjski topot čuo sve bliže. Eto je konj minuo kraj nje, ali se ništa nije dogodilo: topot kopita, škripa sedla, pucketanje uzda — sve je prošlo mimo nju.

Jonetta je žmirkala i gledala, a onda se uspravi i duboko odahnu. Tako je živo mislila na strašnu uspomenu da upravo bijaše izvan sebe.

Nije to tuda projahala nikakva sablast — bila je to glavom Adelaida Björndal.

Jonetta iziđe iza stabla i ostade gledajući za jahačicom. Mnogo je čula o Adelaidi i o njezinu konju svilenku koji je svojedobno stigao čak iz Engleske i kojega nitko na svem Björndalu nije smio dodirnuti nego jedino glavni sluga Syver Bakpaa. A svi su o Adelaidi znali mnogo pripovijedati — ali bijaše kao da se nitko to ne usuđuje danju, nego se šaputalo u kući uvečer kraj ognjišta.

I stari Dag Björndal sa svom svojom moći bijaše kao neka bajka ljudima u šumi i naokolo, ali je to bila bajka koja se mogla shvatiti. A kazivanja o Adelaidi bijahu svakako nešto što je izlazilo iz običnih okvira — bijahu kao priče o utvarama, prikazama i nadnaravnim stvarima.

Nitko u tom kraju nije prije vidio tako lijepo stvorenje — oko nje kao da se uvijek širi miris cvijeća, pripovijedala čeljad s Björndala. Ruho joj je od tako fine tkanine da sva šušti pri svakom pokretu, a kad bi kod kuće imali goste, nosila je takve haljine da si joj mogao vidjeti oblike. Kad bi se ukasila, nosila bi nakit i prstenje od čistoga zlata, tako da se izdaleka sjalo i svjetlucalo. Nikad ne ide brzo, nikad ne govori glasno. Je li dobre volje ili je srdita, ne možeš znati, jer uvijek govori tiho, jednakim glasom. Ni vlas se, kazivahu, ne pomakne na njezinoj glavi, sve je uvijek na istom mjestu. Ne spava u istoj sobi s mužem nego ima svoju. Zovu tu sobicu »gospodičina« po tetki njezina muža koja je ondje stanovala mnoge godine; sve je ondje tako fino i tako puno svakojakog krasa da se djevojke jedva usuđuju štogod dodirnuti. Adelaida je kći dragunskog majora i zato tako uspravno sjedi u sedlu; ona je unuka nekog biskupa, pa je učena gotovo kao kakav župnik.

Tako se i još više pripovijedalo o njoj, i sve je to bilo kako-tako razložito. Ali bijaše i drugog, i kad bi čeljad govorila o tome, još se tiše šaputalo. Bila je tako izdržljiva i kruta da od sebe nije dala ni glaska kad je na svijet donijela dijete, a s vremenom je postala tako

zla prema mužu da se s njome nije moglo izdržati. Jednom se sama uputila u šumu i otišla daleko, daleko, a pratio ju je samo star pas: takvo što nije prije učinila nijedna žena. U tom kao da bijaše nešto neljudsko.

Eto, tako je narod pripovijedao o Adelaidi, a bila je to osma godina kako je gospodarica na Björndalu — bijaše proljeće 1817.

Danas je brzo odjahala na Borgland da posjeti svoju tetku, Eleonoru Ramer, koja se ondje nastanila otkako je minule zime preminuo stari pukovnik. Od roda Gallovih na Borglandu je ostao još samo suludi brat Lorenc, jer kad je pukovnik umro, nitko od posluge nije htio da ostane na dvoru: ondje su se javljale sablasti i prikaze, te čeljade nije od njih noću imalo mira.

Gospođica Ramer bila je o Božiću na Björndalu te je čula to o Borglandu. Kazala je kako će kuća propasti ne bude li ondje nikoga, a grehota je da ludog Lorenca ostave ondje sama. Stari Dag možda je pomislio da su sredstva tetke Eleonore u tim teškim vremenima sada na izmaku i da joj ne bi bilo naodmet da se negdje skrasi i nastani, ali je ipak bila samo šala kad ju je upitao bi li htjela voditi kućanstvo na Borglandu.

Gospođica je Ramer bez premišljanja odgovorila da će ona već rastjerati sve sablasti ako stari Dag kani snositi troškove.

I tako su obiteljsko pokućstvo tetke Eleonore dovezli iz grada, i tetka se uselila na borglandsku gospoštiju i smjestila se ondje tako temeljito kao da je cio život samo na to čekala. Sa svojih pedeset i sedam godina bila je još uvijek pristala gospođa — izdaleka si mogao vidjeti da je kći jednog biskupa i odvjetak staroga i valjanog roda.

Bila je uvijek žena odlučna, ali joj skućene prilike i stroga ogorčenost djevojaštva dosad nisu dopuštale da se razmaše i da pokaže svoju energiju. I zato bijaše vrhunac njezina života kad je kao gospođica prešla na Borgland.

Poljodjelskim radovima i dalje se upravljalo s Björndala, ali na veliku dvoru ima svaki dan posla, uvijek treba da se što god uradi, a gospođica je Ramer rasla na selu onda kad joj otac bijaše još župnik, te je izmalena bila upućena u gospodarstvo. I tako je na pusti stari Borgland i opet ušao život i pokret.

Vratila se stara posluga, i sve je opet teklo kao u dobra stara vremena.

Gospođica Ramer odabrala je sebi sobu pokojne gospođice Elizabete. Jedna od starih djevojaka koja je ondje pospremala rekla je da se baš u toj sobi javljaju najgore prikaze, a kad opomena nije koristila, spomenula je kako je đavo odnio gospođicu Elizabetu živu — upravo iz te sobe.

— Onda je i vrijeme da se ondje sve temeljito očisti i prozračí — kratko je odgovorila gospođica Ramer i na užas sviju uselila se u tu sobu.

Na slijedećoj službi Božjoj nakon toga dogodilo se nevjerojatno: netko je sjedio u borglandskoj klupi kad su ljudi došli u crkvu. Glas se brzo pronio župom od kuće do kuće, te su tako saznali o gospođici Ramer koja se doselila na Borgland. Znali su i to da je ona biskupska kći i da je u dalekom srodstvu s njihovim župnikom, koji se također zove Ramer, ali kad se ni stari Dag kao vlasnik Borglanda nije ni jednom pojavio u toj klupi, ipak je, mišljahu, preuzetno od gospođice Ramer što prisvaja to mjesto.

Izjahavši iz borglandskog drvoreda Adelaida je zakrenula prema sjeveru. Jučer je stigao njezin otac, major Barre, te je stari Dag rekao kako kani sutra prirediti malu zakusku, pa neka se pozove tetka Eleonora. I tako je Adelaida svoje jahanje danas skrenula na Borgland, nije trebalo slati nikoga drugog.

Zaustavila je konja na cesti i gledala na daleka polja i livade. Od jezera Lysnea daleko na istoku čulo se gakanje i kričanje divljih gusaka i pataka koje su se ondje odmarale na svome proljetnom letu prema sjeveru, put björndalskih šumskih jezera, a ovdá-onda prolomio bi se promukli krik sjevernog ronca. U zeleno obrasloj bari kraj puta kreketale žabe i u hladnoj vodi slavile proljeće, a na površini se uhvatila debela žabokrečina.

Na sve strane budilo se proljeće, ali Adelaida kao da nije ništa opažala. Bijaše kao da se njezin pogled diže iznad svega zemaljskog i uranja u neizmjernu nebesku plavet. Opet je okrenula konja prema sjeveru i oborene glave gledala u konjski vrat; tako je polako jahala dalje. Nije bilo ni traga života ili radosti na njezinu licu ni u njezinu držanju — ništa, samo hladna, otmjena ljepota.

S obronaka u pramčioku dizala se topla para, kao s livada ujesen. Adelaida je imala neobično jako čulo mirisa, te bijaše kao da su je istom mirisi podsjetili da je proljeće, i tek se tada preнула. Zaustavila je konja gore u breziku gdje počinje šuma, te je dugo i pažljivo gledala dolje u nizinu.

Jest, granulo je proljeće, razabire se po ptičjem pjevu i cvrkutu, po lahoru što živo čarlija i po mirisu i pari što se uzdiže s obronaka okrenutih jugu.

Opazila je sada i maloga žutog leptira što ju je pratio cijelim putem od borglandskog drvoreda, a oćutjela je i opori i svježi miris breza oko sebe i vidjela tamnojubičasti preljev, prvi znak proljetnog života na crnim brezovim granama. I na njezinu zamišljenom licu javi se sjaj života koji se budio. Vidjela je tamno, svježe zelenilo na jelovu granju, na mahovini i na grmlju kad je jahala kroza šumu. Riđovka šušnu kao strijela s puta u jarak, sa svih strana čula se ljupka popijevka drozdova.

Jest, proljeće je vani, svuda — osim u njoj.

Na proplanku pred björndalskim naseljima zaustavi konja i treći put i upravi pogled prema zgradama na Björndalu. Toliko je nekoć čežnula za onim tamnim dvorom gore, a sada joj je ono dom već osmu godinu — u bujnoj radosti i u crnoj žalosti, u svim raspoloženjima između tih dviju krajnosti, između tih dviju obala kojima protječe ljudski život.

Bilo je bogatih godina i u njima takvih mijena te nikad nije ni slutila da bi život mogao tako postupati s ljudima.

Imala je prijatelja oko sebe, od starog Daga pa do najstarijeg siromaha što je šepesao preko dvorišta. Pozdravljali su je, divili se njezinoj ljepoti i željeli joj svako dobro. Imala je i dva mališana, sada su im dvije godine: tako veselo viču i oko nje se vrte čim je vide da joj naprosto biva toplo oko srca. Posvuda je blagostanje i udobnost oko nje — a ipak je nekako tako kao da joj se ne žuri kući i kao da ima neizmjereno mnogo vremena da tu, u zaklonu stabala, sjedi na konju i da bez radosti i kao odsutna gleda onamo gdje bi imala da bude sva sreća njezina života. Mali, žuti leptir lepršao je oko nje, ali ga više nije vidjela.

Dogodilo se nešto ovih proljetnih dana te je izgubila tlo pod nogama, i sve je postalo neshvatljivo.

V

Stari Dag prelazio preko dvorišta na Björndalu: dolazio je sa sjevera, iz šume i s pašnjaka. Nije išao tako dugim koracima kao u mladim godinama, ali je na njemu još ostalo nešto od njegova starog lovačkog hoda. Danas je bio daleko pa se uhodao, jer si mogao vidjeti nešto od stare lakoće i gipkosti u njegovu držanju i kretanju. Čizme mu bijahu mokre i zablacene sve do vrha — zacijelo je gazio daleko od puta.

Nosio je kapu u ruci, a nije koracao oborene glave kao što je ponajviše išao u posljednje vrijeme. Bijaše kao da mu se lice uspravlja i pomlađuje na proljetnom zraku; srebrnobijela kosa talasala mu se nad čelom i nad sljepoočicama, kako već biva s neposlušnom kosom kad se čovjek ugrije.

Sasvim sprijeda na dvorištu, odakle si s ulaza mogao vidjeti daleko niz drvored, stari Dag iznenada okrene glavu. Još je on imao oštar sluh te je čuo konjski topot i ugledao Adelaidu kako kroz drvored jaše oborene glave kao da se zagnala u duboke misli. Ali nije zastao niti joj je pošao u susret kao toliko puta prije. Naprotiv, požurio se dalje, a kad je ušao u prednju dvoranu, nije ondje objesio kaput o kuku na vratima i nije sjeo da izuje čizme kao što mu inače bijaše navada. Ne, toliko mu se žurilo da je i kapu zaboravio: ni nju nije objesio, nego ju je i dalje nosio u ruci. Gazio je blatnjavim čizmama po čistom podu prednje dvorane, ušao u spavaonicu, namaknuo zasun na vratima i zastao kao da nešto osluškuje. Zadihao se poslije brzog hoda.

U spavaonici sve bijaše onako kao u Terezino doba. Još se ondje nalazio veliki krevet sa svim rezbarijama i s teškom zavjesom, a na svome je mjestu stajala i komoda i teški, željezom okovani sanduk sa srebrninom. Ali se kraj prozora sada nalazio stol i na njemu debela biblija i druge knjige, a za stolom stajao velik i čvrst naslonjač, jedan od onih što ih je nekoć načinio Jörn zvani Mangfoldig ili Mnogostrani.

Stari je Dag zimus izgorio mnogo svijeća u spavaonici, sjedio je za stolom, čitao i razmišljao do kasne noći tako te mu je prešlo u naviku da ujutro kasno ustaje.

Bio je u svoje vrijeme krut čovjek, bio je tvrda srca prema ljudima — radi bogatstva i novca.

Smrt i usamljenost umekšale ga, a riječi i primjeri dobrih ljudi svrnuli ga na plemenitije staze. I tako je postao pravedan i razuman čovjek. Prošao je kroz mnoge borbe dok je uspio da nađe sklad s dobrim ljudima što ih je smrt pokosila oko njega i dok je uspio da u svoje misli utisne čovječnost i plemenitost umjesto novca i posjeda, i to mu je pružalo trenutke sreće između golemih jada što su se na njega oborili smrću i nesrećom njegovih najbližih.

A onda su došle velike sumnje. I zato je onda otišao duboko u šume, daleko od ljudi, kao u teškim časovima u mladosti — da nađe mira i da sredi misli.

Tada je Adelaida došla po nj i odvela ga kući. Razgovarao je s njome dok su šumom prolazili na putu kući te joj otkrio svoje misli. A ona mu je dala bibliju svoga djeda biskupa sa svim njegovim zabilješkama u njoj. Bila je hrabra i odlučna i zamolila ga da pročita što je biskup napisao na prvom listu u svojoj bibliji — kao posvetu svim ljudima. Bijaše ondje zapisan kao neki psalam, stajali ondje stihovi s nabožnim mislima, a posljednji je kazivao kako je molitva čovjekov put k Višnjemu. A na kraju je biskup još dodao: »Ali su dobra djela više od molitve, čovječnost vrednija od pobožnosti.«

Stari je Dag mnogo razmišljao o tome dok je za tamnih jesenskih večeri i olujnih zimskih noći čitao tiskane strane i rukom pisane bilješke i dok bi s Adelaidom uvečer razgovarao kraj vatre u prednjoj dvorani.

Sad je stari Dag sjeo u naslonjač za stolom. Nije čitao pobožnih knjiga. Samo je izuo čizme, pa opet ustao, objesio kaput o kuku na zidu i tako zastao nasred sobe. Pogled mu je pao na knjige na stolu. Odavna nije ništa čitao, ali to nije htio reći Adelaidi niti joj vratiti knjige. I tako su ležale ondje, a on se u večernjim razmišljanjima i dalje nosio jednim te istim mislima...

Adelaida se uspela u svoju sobicu. Kao u snu prošla je njome, otvorila staklena vrata što vode na balkon i spustila se u široki naslonjač, iscrpljena od jahanja i jakoga proljetnog zraka. Bijaše kao da je upela i posljednju snagu da se uspravno drži na konju i da stigne kući.

Mališani bijahu dolje u kuhinji. Bila je sasvim sama, ni za što sposobna.

Vidjela je staroga Daga kako u odjeći za šumu prelazi preko dvorišta, a opazila je i to kako se trgnuo i pružio korak kad ju je ugledao i kako u predsoblju nije objesio kapu ni kaput ni izuo čizme. Bježao je od nje.

Nikomu dakle nije više potrebna na tome svijetu.

Njezinim sinčićima istom su dvije godine, njima je svakako potrebna skrb, i kad bi se potukli ili im se što isprijecilo, odmah bi došli majci, a i inače su trčali njoj — kad oca nije bilo u blizini. Vidjela je već sada da će s tim mališanima biti isto što i s prvom dvojicom koju je smrt ugrabila: kad se otac bude vraćao iz šume kući, njih će nešto neodoljivo vući u sobu do njezine, onamo ka psima, oružju, vatri u kaminu i tajanstvenoj polutami.

Tko izrijetka dolazi, rado je viđen.

Jest, u Adelaidi kao da se zbog toga javljao nemir, zametala se u njoj klica zavisti prema mladome Dagu. Zimus se držao na sve većoj udaljenosti, njegovo odlaženje u šumu bivalo sve češće, a boravak ondje sve duži. Sve se češće događalo da je i ono malo što bijaše kod kuće noćivao dolje u staroj ognjenici, kao nekoć. On kao da joj jasno pokazivaše svoju ravnodušnost, a kad ju je jednom na povratku našao kako u prednjoj dvorani sjedi sa starim Dagom i povjerljivo s njime razgovara, u njegovim je očima kanda sijevnula mržnja na nju. Nije s njome razgovarao osim najpotrebnijeg, i sve je manje mario za nju.

Pod težinom svega toga što ju je tjeralo da se osjeća suvišna i bezvrijedna, sve je više zalazila u razgovore sa starim Dagom, a razgovori se sve više kretali oko zagrobnog. To što je starom Dagu u doba njegovih sumnja bila oslonac, bijaše joj sada utjeha za sve drugo, i taj se osjećaj miješao u vijuge njihovih rasprava o životu i smrti, stapao se s njima i postajao kao neka omama i brana protiv svakoga drugog razočaranja.

I zato joj bijaše kao težak udarac kad je neki dan jasno razabrala da je stari Dag odavna izgubio stari interes za njihove razgovore. Bila je slijepa što to već prije nije opazila.

Nadala se, ipak, da je to samo prolazna pojava, ali što se više bližilo proljeće, to je stari Dag imao sve manje vremena i strpljenja da s njome na miru sjedi i da raspreda. Jednoga od prvih dana mjeseca travnja — oćutjela je toga dana proljetni dah u zraku —

stari je Dag krenuo u šumu, prvi put otkad se ono jesenas vratio s njome. Otišao je prije nego što je ona ustala, a uvečer, uoči odlaska, nije joj ništa spomenuo. Vratio se kući kasno, sav umoran, te je odmah poslije večere otišao na počinak.

Otada je više puta odlazio a ni jedne riječi nije trošio da joj objasni tu promjenu. Kadšto bi uzeo pušku sa sobom i poveo psa i tada bi se vratio s lovinom, a svaki put bijaše kao da mu se vraća stara snaga.

Jučer, kada je stigao Adelaidin otac, major Barre, stari je Dag sjedio s njime u prednjoj dvorani i zadržao se uvečer nešto duže nego što mu bijaše u običaju te je pio s njime i slušao njegovo vedro ćeretanje, a najposlije je zamolio Adelaidu da sutra u goste pozove tetku Eleonoru. Danas je i opet rano krenuo u šumu ne brinući se o majoru, a kad ga je maločas Adelaida vidjela na dvorištu, požurio se prije nje u kuću da se presvuče pa da i večeras opet sjedi s njezinim ocem.

Adelaida sjedila kraj balkonskih vrata u svojoj sobi i razmišljala o svemu tome.

Je li potištenost starog Daga bila samo trenutno jesensko raspoloženje prije zimske tame? I je li sadašnja njegova promjena neka proljetna slutnja novog života i ljeta?

Možda ništa u ljudskom životu nije ozbiljno ni postojano — nije li sve samo časovito raspoloženje i pusta promjena? Zar je i sam stari Dag, najpotpuniji čovjek koga je ikad srela, bez čvrste cjelovitosti? Je li razlog u tome što na nj djeluju godišnja doba, kako je čula da djeluju na stare ljude. Mračna bezvoljnost u jesen i zimi, a nove nade kad se bliži proljeće i ljeto? Je li istina da oni što su odrasli i žive u prirodi podliježu toj promjeni jače nego ljudi u gradu?

Bijaše joj kao neka utjeha u tome da će sve, kad opet dođe jesen, biti onako kao što je bilo zimus — jest, ali slaba utjeha, tanka kao paučina. Ponajprije, nije vjerovala da je u starog Daga čud tako lako pokretljiva, a drugo, nikad u nje neće više biti onog povjerenja i one sigurnosti kao onda. To je u njoj zauvijek razoreno.

Bi li joj stari Dag još kazao koju riječ o tome što se u njemu zbiva? Ili mu ni samom nije jasno? Bijaše kao da mu pred njom nije čista savjest. Bježao je od nje, danas je to jasno vidjela.

Bilo joj je kao nešto sveto što se umjela čovjeku unijeti u dušu, i još najvećem čovjeku koga je ikad sreća. Zaboravila je jad i tugu — i sav razbor. Sada je eto beskorisna — nikomu više potrebna...

Po kolibama i kućama u šumi i u naselju, i župom dolje na jugu, šaputali su o Adelaidi Björndal, o tome kako joj je u životu lijepo u svakom pogledu, o tome kako je uznosita i kruta i kako je zla prema mužu. A gore u lijepoj sobici sjedila Adelaida i gledala preda se, ukočenih očiju.

Eto joj je trideset i pet godina, i mnogo je toga prošla i mnogu gorčinu doživjela, još od djetinjstva. Roditelji joj se rastavili kad joj bijaše deset godina, a onda je deset godina živjela pokraj svoje životom ogorčene majke i svoje stroge bake, a kad su one umrle, živjela je u siromaštvu kraj svoga nestaloženog oca, čija je slabost prema ženama i prema piću bila općepoznata.

Sad je evo osmu godinu na Björndalu gdje je, kako mišljahu, živjela u slasti i lasti. Ali je i tu imala teških jada. Kad su joj umrla dva prva sina, dugo je bila na rubu pameti, a onda se dogodila nesreća njezinu mužu, gore na stijeni smrti. Sva izvan sebe jurnula je onda u šumu i mnoge se dane i noći borila, svom snagom što je imaše u tijelu i u duši, da mladom Dagu spasi život, a zatim je tjedne i mjesece živjela u strahu da je možda u onoj nesreći, poslije pada sa stijene, izgubio razbor.

Nikad nije shvaćala svoga muža. Bijaše kao da je došao iz nekoga sasvim drugog svijeta nego što je svijet u kojem je živjela ona i ljudi koje je poznavala i susretala. I sama je bila ponosna i suzdržljiva prema svakome, ali kad se udala, preplavila ju je topla radost što eto ima kraj sebe čovjeka pred kojim može otvoriti srce i živjeti bez one krute uznositosti i bez spona što ih nameće život.

U prvo je vrijeme proživjela divne dane, ali je onda Daga nešto vuklo u šumu, a ona je godinu za godinom razbijala glavu razmišljajući nije li ga kakvom riječju, pogledom ili čime drugim uvrijedila, jer odonda kad je prvi put krenuo u šumu ništa više nije bilo kao prije. Od toga vremena bijaše kao da je uvijek na oprezu, kao da preza od nje ili od nečega u sebi — kao da ga njegov lako povredljivi ponos sili da uvijek bude suzdržljiv, ponos koji je u njemu bio budan kad god bi ga ponijeli osjećaji.

Poslije velike nesreće u planinama neko je vrijeme bio drukčiji. Bijaše kao da mu je susret sa smrću učinio sve u životu jednostavnijim. Nekako se umekšao, bilo je u njega i predanosti, koju nikad poslije nije mogla zaboraviti. Očito je to bilo u vezi sa svim onim što je učinila boreći se da ga spasi. Ali kad je opet otišao u šumu, vratila mu se stara čud koju je zapazila u napol dozrelih momaka, a u mladog je Daga inače bilo mnogo toga što podsjeća na dječaka.

Bilo je dana kad je zbog toga osjećala oštru napetost koja je u njoj bila neprestano živa i udvostručavala njezinu bol zbog njegove nepristupačnosti.

Zar se nikad neće približiti veličajnosti koju je nazrijevala iza njegove suzdržljivosti i povučenosti, ili je samo mislila da je nazrijeva? Možda se i ne krije ništa veliko iza one dječake plahosti? I što bi imalo značiti ono što u posljednje vrijeme onako ogorčeno sijeva očima?

Da, nad sretnim životom Adelaidinim, o kojem su ljudi govorili, nadvijale se velike sjene i svu joj sreću potamnijivale. Ali svijet o tome nije znao, jer je Adelaida šutjela.

Kušnja i nevolja nikad ne dolaze same, nego uvijek jedna drugu vuče. Adelaida je bila satrvana zbog nesklada s mladim Dagom, a sad joj je na muku pristala još i nevolja sa starim Dagom i s njegovim preokretom. I na sve to zajedno još i drugi jad koji ju muči.

U posljednje pol godine njezin je otac rijetko kad došao u posjet na Björndal. Stari mu je Dag, kako je rekao sam major, postao nešto što suviše miriši na kršćanstvo i na svetost. Major koji bijaše uživatelj života nije se dobro osjećao gdje nije bilo veselja i mnogih punih čaša — i Adelaida je na njem, u dva posljednja posjeta, a pogotovu jučer, opazila jasne znakove oronulosti i brzog propadanja.

Kad je sinoć kroz pisarnu prolazila prema prednjoj dvorani, vidjela je kroz otvorena vrata kako otac, koji je za stolom sjedio leđima okrenut njoj, iskorišćuje priliku kad nema starog Daga koji je načas izišao, te puni veliku čašu konjakom i naglo je ispija. Ona se brzo zaklonila za zid u pisarni i ondje je stajala dršćući od straha i srama od toga ružnog prizora.

Adelaida ustane iz naslonjača, izađe na balkon i rukama se upre u ogradu. Vitki joj lik bijaše još uvijek uspravan, kretnje gipke, a lice lijepo unatoč svemu, premda je život u nj utisnuo svoje tragove. Čelo joj se rijetko kad izravvalo posljednjih mjeseci, pa se u nj usjekli nabori. Nekoć tako lijepe i mirne obrve sada su se skupile i stvarale nad nosom jasne crte bola.

Oči su joj pogled uprle u daljinu, prema proljetnom nebu nad šumama — ali u njima ne bijaše suza.

VI

Adelaida je vidjela kako dolje, cestom kroz naselje, prolaze kola s Borglanda. Sada je dočekala tetku Eleonoru na kućnim vratima. Znala je da to tetka od nje očekuje.

Nije bilo teško razabrati da je gospođica Eleonora Ramer u rodu s Adelaidom. Ono jest, Adelaida je bila višeg rasta i čvršća nego što je njezina tetka bila u mladosti, ali je sličnost inače bila upadna, vidjela se na prvi pogled.

Gospođica Ramer imala je svoja vrlo određena životna pravila i svoja načela. Jedno među njima bijaše i ovo: kad bi je pozvali u goste, i još tako formalno kao ovaj put, ona bi nastojala da njezini ugosnici osjete kako je ushićena pozivom. Uvjeravala je kako se radovala baš kao dijete otkad je Adelaida jučer bila kod nje pa sve do ovog časa kad je evo stigla na to drago joj mjesto. Njezine inače tako stroge crte bijahu sami osmijeh, ali je Adelaida osjećala kako pametne tetkine oči, unatoč osmijehu, prelaze po njezinu licu kao da nešto istražuju. Minule noći Adelaida je spavala jedva sat, i toliko su je razdirale puste misli te je jedva suspregla želju da se baci u naručje svoje jake tetke i da joj isplače svu svoju tugu i nesreću — da joj izniže sve svoje jade i nevolje, velike i male — ali je kod svoje stroge bake, i kasnije u životu, prošla kroz krutu školu te je i sada znala da se drži uspravno, da bude sabrana i da nađe prikladne riječi dobrodošlice.

Adelaida je već u različitim raspoloženjima prilazila teškom stolu u blagovaonici, s onim teškim naslonjačima oko njega: od

prvog Božića kad je bila gost na Björndalu pa do ovog posjeta — ali se još nikad nije osjećala tako bezvrijednom i tako udaljenom od ljudi i od svega kao danas. Sjela je na svoje uobičajeno mjesto u dnu stola. Stari Dag sjedio je u svome visokom naslonjaču na drugom kraju, mladi Dag pokraj njega, a između Adelaide i njega smjestila se tetka Eleonora. Major je samo izdaleka i hladno pozdravio tetku Eleonoru i bilo je upadno kako je nastojao da dođe na drugu stranu stola.

Da, njih petero bijahu čudan skup na tome prvom svečanom sastanku te godine. Je li čvrsti pogled starog Daga mirno i sigurno počivao na svima? Ne, nije na svima — nije na Adelaidi. Bijaše napadno kako se trudi da gleda lijevo i desno i preda se u tanjur, samo ne pravo preko stola, prema Adelaidi.

Adelaida je imala samo jedno mjesto kamo da gleda: bila je to tetka Eleonora. Nije mogla podići oči prema starom Dagu, a lijepo ali hladno i ravnodušno lice mladog Daga uhvatila je pogledom samo jedanput. Bilo je i to dovoljno — umalo što joj suze nisu navrle, te je morala duboko udahnuti da se izvuče iz nevoljkog osjećaja nekakve nejasne krivnje i gorkih prigovora što se u njezinu srcu stapahu u jednu bol kad je vidjela neveseli izraz. Majorovo crveno lice, na kojem se prije odražavalo samozadovoljstvo, sada je pokazivalo crte mučnog nemira i jasne tragove propadanja. Nije mogla da ga pogleda.

Tetka je Eleonora neprikriveno prezirala majora dvadeset i pet godina, odonda kad se razišao s njezinom sestrom — »da bi mogao šalabazati«, kako je izjavljivala ne okolišajući kad bi se o tome poveo razgovor.

Major je imao takvu narav da nije nikoga mrzio. Kraj svih svojih mana i pogrešaka ipak je toliko poznavao samog sebe da je bio svjestan svojih slabosti i zato je uvijek bio umjeren i blag kad je trebalo da izrazi svoj sud o drugima. Iako je major živahno ćaskao o svemu i o svima kad bi bio u gostima na Björndalu, starom je Dagu upalo u oči da njegov gost ipak nije nikad ni o kome izrekao ni jedne zle riječi. Samo kad bi se razgovor svrnuo na gospođicu Ramer, major bi odjednom ušutio.

Morala se mnoga čaša istočiti majoru niz grlo dok je uzmogao pomiriti se s time da mu za istim stolom, sučelice, sjedi gospođica Ramer. Pio je brzo i žustro dok najposlije nije oslijepio za njezine hladne poglede, jer kad su ustali od stola, njegova je duša već bila

nalivena i nalazila se, štono riječ, u sedmom nebu. Njegove su dosjetke danas nekako nategnute i usiljene, ne vraćaju kao nekoć, smatrao je stari Dag; ili mu se to, mišljaše, samo čini tako.

Je li spomenuo major ili je pak predložio stari Dag, ali su zaključili da se kava i piće posluže vani, u vrtu pred novom zgradom, jer bijaše lijep proljetni dan, sunce sjalo toplo kao da je ljeto.

Adelaida i tetka Eleonora uzeše ogrtače, dok su muškarci ionako bili dovoljno toplo odjeveni.

Uz južni, suncem obasjani zid već se zazelenjelo nekoliko grmova, a kraj jedne od vrtnih stazica svijetlila se modra šumarica što ju je Adelaida lani donijela iz šume i ondje zasadila. Stol i male drvene stolice stajahu pred vrtnim vratima dvorane, i onamo su im iznijeli kavu i kolače, a kasnije je došao mirisni toddy i konjak za muškarce, a vino za dame.

Kad bi nanizao priličan broj čaša, majora bi ponijela neodoljiva želja da drži govor. Zacijelo je jednom ubrao pljesak za neki govor koji mu se posrećio, i odonda nije propuštao prilike. Ovaj put dogodilo se to već kod drugog toddyja. Kucnuo je u čašu, ustao, isturio svoja široka prsa i nakašljao se. Adelaida je oborila glavu, a gospođica Ramer okrenula lice ustranu. Major je govorio vrlo prigušenim glasom i u dugim, kitnjastim rečenicama, u kojima bi se tu i tamo zapleo, tako da u njima ne bijaše smisla, ali je neumorno tjerao dalje, spominjao proljeće i sunce, govorio o životu, o slobodi, o domovini. I na kraju je zapjevao:

For Norge, kjempers födeland...

Obada koji mu se priljepio na čelo otjera vještom kretnjom i nastavi silno ozbiljno, glasom koji je više recitirao negoli pjevao:

...vi denne skaal vil tömme.¹

Gospođica Ramer samo stisnu usne, ustade i, ostavivši neispražnjenu svoju čašu vina, kruto i oholo promače kroz vrata

¹ »Za Norvešku, zemlju boraca, ispit ćemo ovu čašu« — početni stihovi iz rodoljubne pjesme *Norges skaal* (»Norveška nazdravica«) što ju je ispjevao norveški pjesnik Johan Nordahl Brun (1745 — 1816). — *Prev.*

dvorane, a malo zatim ustade i Adelaida i krenu za njom, ukočena i blijeda lica. Upravo sada, gdje osjeća i vidi da je suvišna, još je i njezin otac načinio od sebe budalu — ta ishlapjela ispičutura!

Mladi Dag bijaše se napol okrenuo Adelaidi kad je pošla, i u njegovu inače tako tvrdom pogledu bijaše neka bespomoćnost, gotovo sućut. Kad mu je nestala s vida, i on odjednom ustade i oborene glave krenu kroz vrt. Podno stare kuće, gdje ga je grmlje sakrivalo od majorovih i očevih očiju, zastane i preko naselja zagleda se u proljetnu večer. Nešto je treperilo u njem, nešto je uzdrhtalo pod onom korom izvanjeg mira.

Imao je svojih dubljih razloga što nije učinio ono što mu je sunulo glavom. Htio je malko utješiti Adelaidu zbog onoga što joj je priredio njezin otac, a što ju je, kako je vidio, toliko pogodilo — htio ju je potapšati po ramenu i kazati joj kakvu lijepu riječ. Time bi Adelaidu, tu uciviljenu dušu, obradovao da bi joj potekle suze radosnice — ali je zakrenuo iza ugla stare kuće i ušao u staru ognjenicu. Kad se umračalo, polako je prelazio preko dvorišta, kao da švrlja besposlen, ali je bio u lovačkoj odjeći, a kad se dohvatio pašnjaka i nestao svakome iz vida, onda je krenuo odahnuvši, slobodan od svih tmurnih misli i od svakog sjećanja na pijanog gosta. Na Utheimu imao je psa i pušku. Borghild, djevojka s Utheima, koju je nekoć, prije mnogo godina, rado posjećivao, odavno se udala i otišla odande. Sada je ondje živio samo stari Gunder, njezin otac, sa čangrizavom starom sluškinjom, pa se sada mladi Dag mogao onamo vraćati kad bi odlazio u šumu ili se odande vraćao.

Stari Dag ostao je gledajući za dvjema ženama, a kad je otišao i njegov sin, ustade i on i predloži majoru da prošetaju vrtom.

Major nije mogao otrgnuti očiju s onih čaša na stolu. Kaza da će odmah doći, pa kad je stari Dag zamaknuo iza prvih grmova, major napuni čašu konjakom te je iskapi u dva gutljaja. Zatim oprezno ustane, upne se i unekolike pogodi svoje staro, uspravno držanje, i najposlije, u početku nešto nesigurna koraka, krene za starim Dagom.

Stari Dag nije odmakao daleko. Vratio se u susret majoru, sastao se s njime odmah iza još gologa grmlja, i u očima mu se

vidjela neka zamišljenost kad je majora prijateljski uhvatio ispod ruke da ga odvede dalje od boce i od vrta.

Od tog dana majoru se činilo da su mu piće nekako škrto odmjeravali. Stari Dag nije ga ni na čas ostavljao sama s bocom konjaka. Ali je za majora ipak bio svakog dana lijep gutljaj, kakav i pristaje gostu koji će uskoro opet otputovati. Stari Dag pozvao ga da s njime krene u šumu po tome lijepom proljetnom vremenu, a major pokaza kako se tome raduje. Čak mu se vratilo nekadašnje dobro raspoloženje, lako je i veselo čavrljao o svemu i svačemu, pripovijedao stare i nove priče i vesele zgode, vratio mu se njegov stari humor — i bez prekomjernog pića. Šalio se s djevojkama, pa je čak i za ukočenu gospođicu Kruse našao vedru i prikladnu riječ i hvalu za njezino kuharsko umijeće i za njezinu brižljivost. I opet je bilo kao prije — major Barre postao je neodoljiv, pa je svima bio drag, bilo im po ćudi ili ne bilo. Samo s tetkom Eleonorom nije nikako mogao nakraj. Ona više nije ni privirila na Björndal sve dokle je znala da je major ondje.

Bijaše li zbog majorove živahnosti ili s čega drugog, stari Dag sve se više krávio, sve je više u njemu bilo života.

Kad je Adelaida poslije one zimske natmurenosti prvi put čula gdje se smije, silno se začudila. Nije znala objasniti je li to znak da se stari Dag sve više udaljuje od svega onog što im bijaše zajedničko, a time i od nje same, ili pak sve dolazi odatle što je osjećala golemi razmak između njegova tmurnog raspoloženja za tihim zimskih večeri i njegove sadanje vedre ćudi. Ne, nije to znala objasniti — ali je moglo biti i jedno i drugo.

VII

Ljeto se smiješilo krajini, sunce sjalo nad naseljem i nad svim šumama naokolo.

Dugonog starac po ljetnoj žezi išao preko smrećáka kod Steinruda, na zapadnim bregovima björndalskog kraja.

Sve je oko Steinruda dobro održavano, a same smreke bijahu njegovane kao da su dio kakva vrta. Bijaše kao da stari Espen Steinrud svuda stiže sa svojom lopatom i svojim košem svakojaka gnojiva. Bilo kako bilo, uvijek je ondje, štono riječ, sve pjevalo od

čistoće i sve se divno zelenjelo, nešto ljepše već i ne možeš poželjeti. Majčica Steinrud od smrekovih je mladica kuhala uvarke što bijahu lijek od svakakvih bolesti, a kuhala je i sokove od smrekinja. I tako su ondje rasle same smreke, uspravne i visoke, sve jednako obrezane nizale se jedna do druge baš kao mlade djevojke — milina ih pogledati.

Tu i tamo stajale gomile kamenja što pokazivahu kako se tu valjalo mučiti da se dobiju zelene površine. Nije baš bilo neopasno na ljetnoj žezi sjesti na takvu hrpu: bijahu one nastan riđovkama. Ali je starac mirno i bezbrižno sjeo na kamenje i pogledom zaokružio naokolo. A oku se pružao krasan vidik na bregove, između stabala mogao si niz istočnu padinu dočledati sve dolje do naselja.

Da je čeljad na Steinrudu, tamo iza uzvisine, slutila tko tu sjedi na kamenju, sve bi ostavila, te bi staro i mlado polako prišlo i gledalo. Starci sa Steinruda vidjeli su ga doduše koji put, ali to bijaše prije i samo letimično, kad bi dolje na dvoru imali posla; ni tada se nikad nisu usuđivali da ga bolje promotre, a mlađi ga nisu još nikad vidjeli. Ali bi ga i stari i mladi htjeli jednom dobro pogledati.

Bijaše to stari Dag: opet je izduhnuo iz kuće i krenuo u šume. Inače je uvijek, kad bi odlazio u šume, udarao prema sjeveru, jer ono bačija što ih bijaše u tom smjeru, ležaše razdaleko jedna od druge, pa je mogao proći između njih i zaći u gustu šumu i mrčavu a da ni na koga ne naiđe na svome putu.

Ovamo na zapadnoj strani bio je samo jednom od svoje mladosti, a bijaše to onda kad je mladog Daga snašla nesreća i kad su ga on i Adelaida poslije otpratili kući. No i onda su tim putovima prošli samo tako.

Na ovoj zapadnoj strani bile su kolibe češće, nisu ležale onako razdaleko kao na sjevernoj, pa gotovo i nije bilo moguće a da koga ne sretnoš.

Sa svog mjesta na kamenju stari se Dag temeljito ogleda naokolo. Poznao je čeljad u svakoj kolibi i znao koliko tko valja i za što je sposoban, iako je posljednjih desetljeća rijetko kad zavirio ovamo. Dobro je upamtio tko je uvijek tražio pomoć, tko se opet nikad nije javljao. A pitao je Syvera Bakpaa i druge koji su poznavali prilike, te bi ovda-onda što god čuo.

Steinrud bijaše jedno od znatnijih mjesta gdje se vršila sječa; tu se u staji nalazio jedan od konja što su se upotrebljavali za vuču

stabala, a kad nije bilo vuče mogli su ga upotrebljavati za druge poslove; da, imali su na Steinrudu konja, ali je bilo i drugih takvih većih mjesta sječe pa se čeljad na njima ipak znala zavrnuti u tijesnu i zatražiti pomoć. A sa Steinruda nikad nije stigao takav glas, nije se stari Dag mogao sjetiti da su ondje ikad zapali u škripac.

Tuda je danas prolazio na priličnoj udaljenosti, skrivajući se za niskim jelama, ali je dobro promatrao brvnare. Prostranu staju i spremište dao je sagraditi prije nekoliko godina, u teško ratno vrijeme; i jedno i drugo moglo se dakle smatrati za novo.

Ostale brvnare bijahu prastare, ali njegovu oku nije izmaklo da su unatoč tome dobro očuvane. Marljivo su premazivane katranom, i čeljad nije žalila truda da tu i tamo, gdje bijaše potrebno, stara natrula brvna i grede zamijeni novima. Ništa nije puštao s vida što ga je moglo zanimati na njegovu obilaženju šumom. A tu, oko Steinruda, sve se blagdanski sjalo.

Vidio je po obrađenim plohama zemlje kad je onuda prolazio, po pašnjaku i svemu — da tu tlo samo po sebi ne stvara blagostanja: posvuda kamenje, tlo mršavo i stjenovito. I kad su se tu tako održali, onda su to valjani ljudi.

Ustane i pođe dalje, polako: ta nikamo mu se ne žuri. Šake je sastavio na leđima, i dok je tako išao, lovački mu se nož njihao tamo-amo. Nije imao kape, kosa mu bijaše dovoljno gusta da mu glavu štiti od sunca. Ponajviše je išao prignute glave, ali bi ovdak-onda ispravio šiju te gledao drveće i osluškivao šumske glasove. Bijaše kao da namjerno hoda polagano i da se odmara poslije svoga dugog i borbom ispunjenog života i kao da je pošao da malko obiđe svoj posjed i da se ogleda po svojoj postojbini.

Oko pašnjaka bijaše tu ograda, ali on nije pošao duž nje da nađe kakav propust. Stavio je nogu na ogradu, rukama se uhvatio za kolac na njoj i jednim zamahom eto ga s drugom nogom na vrh ograde: u jedan skok nađe se u grmlju borovnice na drugoj strani. Nije to doduše bio momački zamah, ali nije bila ni staračka nepokretnost.

Šuma je tu bila gušća i, što dalje, granje se sve više prepletalo i visjelo kao u nekakvim dugim bradama. Tlo je bilo vlažno, a malo zatim već je stari Dag čutio vonj močvare. Tu bi negdje morao biti Stjernebekk, mjesto na kojem su se ljudi uvijek s mukom probijali. Nije se iz mladosti sjećao, a ni kasnije nije čuo da je to močvarno tlo.

Stari se Dag bijaše popeo nešto više obronkom, pa je sad ozgo vidio brvnare na Stjernebekku: bijahu dolje, niže pištaline pokraj koje je prošao. Potok po kojemu je to mjesto dobilo ime tekao je stražnjim krajem močvare, i više to i nije bio nikakav potok. Po sredini močvare još se moglo razabrati da je tu nekoć bilo jezerce: sad su ga proljetne vode prepunile te se izlilo na sve strane; svakog proljeća i jeseni izlijevala se močvarna voda u polja, pa tlo bijaše kiselo. Ljetina tu kasno dozrijeva, a studen rano steže — i to je jedan od uzroka, umovaše stari Dag, s kojih ljudi tude ne mogu da se osove kako bi trebalo.

A zna on put i način kako da se tomu doskoči i da to mjesto opet bude plodno kao što je bilo kad se prvi put obrađivalo. Vodu valja opet odvesti u potok, a treba prokopati jarke i očistiti staro korito.

Simen Stjernebekk upravo je pred drvarnicom cijepao drva kad se stari Dag spuštao niz potok. Simen nadnese ruku nad oči da ih zaštititi od sunca te uze gledati i žmirkati da vidi kakav to stranac silazi niz obronak. Spustio je ruku i zatrepao vjeđama pa je opet podiže i još jednom dobro zagleda. Ruka mu nato klonu, a desnica kojom je držao sjekiru na panju ispusti držak, te sjekira pade na zemlju. Simen ostade kao da se ukipio, a onda obrisa ruke o hlače: pomisli kako nije dobro da bude sam kad su po srijedi važni događaji i zato se odmače od panja i odjuri u kuću.

Kad se stari Dag približio, Simen i njegova žena pokazaše se iza kućnog ugla. Znali su da je stari Dag u životu imao posla s najrazličitijim ljudima i da je u svakom susretu on bio najveći i svaki put bio bogatiji i moćniji. On bijaše najznatniji i najmoćniji čovjek što su ga oni sreli u životu, a Simen Stjernebekk i njegova žena bijahu tako neznatni. Povukoše se kad je došao stari Dag, zakrenuše iza kućnog ugla pa na vrata.

Dag polako uđe u kuću i sjedne na tronožac, koji bijaše tako trošan da se svakog časa mogao razletjeti. Simenu prođe glavom ta misao, ali od straha nije smogao ni riječi, a što se tiče njegove žene, ona je samo tiho išla za mužem.

Je li posjetilac opazio njihovu zabunu i je li vidio da su u neprilici, njih dvoje nije znalo; samo je rekao:

— Bio sam gore i malko pogledao. Uredit ćemo potok da ti zemlja opet dođe do zraka. A treba li ti inače štogod, samo dođi.

Simen i njegova žena ostadoše na vratima gledajući za njim, i tako su stajali i gledali još i onda kad ga je već nestalo dolje u guštiku. I nisu toliko ostali nijemi na vratima zbog njegovih riječi i zbog obećanja u njima — koliko zbog toga što je ušao u njihovu kuću i sjedio na njihovu klimavom tronošću.

Stari Dag niza stranu išao kući. Šake je i opet sastavio na leđima, igrao se lovačkim nožem, ali nije više išao oborene glave. Motrio je raslinje i stabla i gledao dalje povrh naselja i prema Björndalu, koji se u dubini tu i tamo pomaljahu između drveća.

Kad je malo odmakao šumom, zastade i osluhnu: čuo je dječje glasove. Očito su se tu igrala djeca sa Stjernebekka.

Ljudima što su mnogo obilazili šumom i lovili svakovrsnu divljač već je u krvi da zastanu ili da tiše koracaju čim uhvate kakav glas ili šum.

Stari Dag pomisli da će se govoriti o tome kako su vikali i bučili kako to samo djeca znaju. Bijahu na okupu četiri dječaka i jedna djevojčica, od šišarica i od štapića načinili su veliko stado. Dag ih je slušao i gledao iz svoga zaklona iza ljeskova grmlja. Najmanji dječak predloži da načine i medvjeda koji će uzbuniti cijelo stado — da im u igri bude više živosti. Podebeo češer povukao je po tlu, ali ne niz ljsuske nego obratno, tako da su se nadigle: trebalo je da to bude medvjed, ali su ostali smatrali da im je taj medvjed previše sličan ostalim šišaricama što prikazivahu krave.

Dok su se o tome prepirali, stari Dag iščupa smrekov korijen, otrese s njega zemlju te ga malko obreže nožem. Zatim odgrne nešto vrijesa i mahovine pa korijen nekoliko puta ugura u zemlju da pocrne svijetla, obrezana mjesta. Držao je rezbu pred očima; jest, oblik je tu, a i veličina je dobra u usporedbi sa šišaricama što prikazivahu kravlje stado. Medvjed je doduše imao tri noge, a od četvrtre samo polovinu, ali su niti od korijena visjele kao čupave rute. Pošto je tako ogledao izrađevinu, hiti je preko ljeskova grmlja usred stada oko kojega su djeca klečala i ležala zanesena igrom. Sve petero pogledaše prema nebu, a bijahu se tako zabezeknuli da je stari Dag jedva suspregao smijeh. Najstariji dječak najposlije se usudi da uzme medvjeda. Držao ga je tako da ga svi vide, a oni

gledahu zapanjeni. Ali najstariji dječak bijaše dovoljno bistar da razabere da je tu izrađevinu načinio nož, pa je ustao, obazreo se na sve strane i najposlije krenuo oko ljeskova grmlja — ali je stari Dag dotle već nestao u obližnjem čestaru. Nekoć se znao šuljati za različitom divljači, pa mu nije bilo teško da neopažen izmakne jednom dječaku.

Kad su djeca došla kući i pripovijedala o neobičnoj zgodi te pokazala medvjeda, roditelji se značajno zгледаše, a Simen uze izrađevinu te je stavi na policu.

Stari Dag pomisli da će se govoriti o tome kako je bio na Stjernebekku: ćeljad na Steinrudu bit će postidena i osjećat će kao uvredu ako samo prođe kraj njih a ne navrati im se u kuću. Valjalo mu je brzo odmicati da izmakne dječaku, pa se u žurbi ugrijao i uznojio. Ali nije bilo druge, valjalo je i onamo; krenuo je tako uza stranu, na Steinrud. Ipak, prije nego što će ući onamo, sjedne da se malo odmori i da odahne.

Zacijelo su ga vidjeli s prozora, jer kad je ušao, sjedili su nekako ukočeno prije nego što su ustali. Ali tu nisu bili u neprilici kao na Stjernebekku. Ono pouzdanje koje im je dopuštalo da se uvijek sami probijaju i da na vrijeme dođu na posao oko sječe ili žetve davalo im je i sada sigurnost, u tako neočekivanu događaju kao što je taj. Jest, došao je, eto, stari Dag, ali se njima ne treba ničega bojati, uvijek su vršili svoju dužnost.

Stari Espen obrisao je nekoliko puta ruke o hlače, kako i pristaje prije nego što ćeš se s nekim porukovati, ali je počeka da najprije gost pruži ruku. Stari Dag rukova se s njime, s njegovom ženom i s njegovom kćeri. Sinovi bijahu otišli u lov na pastreve.

Tu se žena nije plašljivo šuljala iza muževih leđa. Donijela je tavu s hladnom prženom slaninom, stavila dvije cjepke drveta na oprani stol i na njih tavu, kako su ondje običavali. Dok je na to narezala nekoliko kriški kruha, njezin je muž dohvatio piće s police na zidu.

Ponajprije, stari Dag bijaše gladan nakon današnjeg hoda — bio je vani još od ranog jutra — a drugo, njegovo blagostanje nije ga nikad priječilo da sjedne za stol s malim ljudima. Kriške slanine i mast debelo je namazao na kruh i zatim iskapio dvije-tri čaše s Espenom.

Tu na Steinrudu, vidio je, imaju staklene prozore, i sve je u njih lijepo uređeno — tako lijepo da naprosto nije znao kako bi im i čime mogao biti od pomoći.

Kad je ustao da krene, žena Espenu nešto prišapne na uho.

U ono zlo doba papirnog novca stari je Dag sve svoje prihode ulagao u stoku i oruđe. Na raznim je mjestima podigao staje i u njih smjestio stoku. Na Steinrud je otpremio tri krave, osam ovaca i košaru pića, i sada je Espen navrnio razgovor na tu stranu i upitao kada Dag želi da mu se to vrati.

— Hvala na jelu i na časti — nato će stari Dag, te im pruži ruku i krenu svojim putem.

I tako je obišao sva mjesta u šumi i posjetio sve svoje dužnike.

Radnici s konjima stigoše na Stjernebekk, navukoše granja i drveta, a onda su Simen i žena, i stariji dječaci, naizmjenice bdjeli i na kamenoj gromadi u koritu potoka održavali vatru sve do kasnog ljeta. Nato su jaki momci čvrstim udarcima teških maljeva pokušali svoje, ali im ne pomogoše ni mišice ni čekići — valjade im se okaniti toga pothvata. Vodom uglačani kamen bijaše debeo i tvrd — i bio je vraški mučan posao da se razdrobi vatrom ozgo. Pokušaše da ga otkopaju ne bi li mu kako vatru podmetnuli ozdo; ali je bio i suviše obla oblika, bez ikakve pukotine, a nije bilo ni mogućnosti da se potok skrene naokolo. Svi su znali da ne mogu starom Dagu doći i reći da je posao neizvediv. I stoga im nije ostalo drugo nego da naljeto počnu iznova.

Mnoge su se psovke izrekle na račun močvare i potoka, kamena i Simena Stjernebekka, ali nijedna nije dohvatila ime starog Daga.

Prolazili dani i tjedni, izminula godina te došlo vrijeme da se izvrši volja starog Daga — tu kao i u svemu drugom. Smiono momče sa Steinruda, kad je granulo to drugo ljeto, spremi se za posao te pozove Simena i njegova najstarijeg sina da mu pomognu u održavanju vatre. Valja, reče, i dan i noć nametati drvo da kamen na vrhu bude vraški vruć. A na Bjørndalu se opskrbio dljetom i mlatom. I kad je prionuo da buši, nije odustao sve dok u vrućoj kamenoj gromadi nije nastala prva pukotina. Otada nije mirovao mnoge dane i noći sve dok nije probijena dobrana usjeklina na hrptu tvrde i uporne stijene. Mnogi je obilazio oko stijene i nizao kletve i

psovke, ali malo volje pokazivao da i sam pomogne. A momak sa Steinruda nije imao vremena za riječi, ali je imao volje da probije kamen.

Poslije je, uz pomoć Simena i njegovih, načinio put od stabala, granja i šiblja sve do vodene rupe nasred močvare, gdje se nekoliko ugojenih pastrmki umorno praćakalo još odonda kad je jezerce bilo veće i svježije.

Čitavo kasno ljeto i još duboko u jesen radio je momak na tome da vodu navrne u stari potok. U početku se mulj sve više sabirao tamo gdje je kopao. Onda je momak otišao na Björndal, govorio je ondje sa Syverom, pa su zatim dopremljena mnoga kola kolaca i šiblja na močvaru i time su utvrđivali zidove na prokopu.

Kad je za jesenskih kiša močvara narasla i kad je prijetilo da se štetna močvarna voda izlije dolje po poljima na Stjernebekku, jedne kišne večeri Simen i momak sa Steinruda stajahu svaki na svojoj strani potoka, gdje je močvarna voda nabijala treset prema stijeni. S jarkom donde bijahu malne gotovi te su se spremali da prekopaju i taj posljednji dio. Svojski su prionuli, te je voda najposlije počela malo-pomalo otjecati u staro korito. Nije to doduše bio nikakav hučan protok kao kruna njihova dobro obavljena rada, kako su se zapravo nadali; ne, ispočetka to bijaše samo neznatno, sporo otjecanje.

Lopila krupna jesenja kiša, očepila pusta i lila kao iz kabla, zaista bijaše najbolje skloniti se pod krov. Simen je na to mislio te nešto i spomenuo. Nato momak sa Steinruda zagazi posred prokopa u močvari i uze kao mahnit lopatom bacati treset na obje strane. Simen nije bio čovjek koga bi mogao ponijeti takav primjer. Ostao je sa svojom motikom na rubu, a kad ih je noć obavila mrakom, odložio je oruđe i rekao da ide kući po večeru. Momak u prokopu ništa mu ne uzvрати: samo je kopao i kopao te i dalje bacao treset na ovu i na onu stranu.

Simena dugo nije bilo natrag, a kad se najposlije pojavio s jelom, momak bijaše toliko odmakao da Simenu naprosto nije išlo u glavu. Momak uze nešto jela što ga je Simen donio te odmah nastavi da kopa.

Kad je počelo svitati, Simen i opet spomenu kako bi valjalo skloniti se pod krov, jer je kiša lijevala kao da se nebo otvorilo.

— Još samo korica odgovori momak i nastavi posao.

Simen je kopao, ali kao da se i nije micao s mjesta, dok je momak vidno odmicao dalje.

Prestala je kiša i već je toliko odanilo da se sunce na jugu naziralo kroz oblake, kad momak sa Steinruda i vodeni pritisak proguraše posljednji ostatak tresetnog zida kroz usjeklinu u stijeni, te voda poteče u staro korito.

VIII

Dva mališana u jutarnjem polumraku iziđoše iz sobe mladog Daga. Ostaviše za sobom otvorena vrata te bosonogi i u dugim noćnim košuljama dotabaše do stuba. Jedan se ispne na nožne prste da dosegne priručje na ogradi a drugi ga prihvati za ruku, i tako niza stube stignu u prednju dvoranu.

Malko su tu postajali, jer posvuda bijaše neobično mirno. Zatim dođoše do vrata blagovaonice, povukoše tešku kvaku i vrata se otvoriše. Uzeše osluškivati, jer im je sada do ušiju dopro nekakav jednoličan zvuk, neko brujanje kakvo nikad prije nisu čuli. Ali se opet uzeše za ruke te preko sobe prijeđoše sve do vrata spavaonice. Ono je zujanje dopiralo iz djedove sobe. Zastadoše i nasmijaše se, zadovoljno namigujući jedan drugome. Gle, opet je nešto izmudrijao da ih uplaši.

Dugo su stajali pred vratima i osluškivali, a onda se jedan protegne da dohvati kvaku. Povučje je dolje, ali mu onda kvaka izmače iz ruke, a u isti se čas odškrinuše vrata. Zujanje što je dolazilo iz sobe odjednom prestade. Mališani se zглеdaše, bijahu se uplašili što je kvaka škljocnula i što je onaj zuj tako iznenada prestao. Stajali su i ozbiljno gledali jedan drugoga i oko sebe, a u očima im se javila sumnja kad su unutra čuli pucketanje i šuškanje. A kad im je do ušiju doprlo tabanje bosih nogu što su se približavale, bili bi najradije udarili u bijeg.

Vrata se sasvim otvoriše, pred mališanima pojavi se djed — u dugoj noćnoj košulji činio im se kudikamo viši nego inače. Noge mu bijahu teške, crvene i plavkaste, na njima iskočile debele žile, a listovi sve do gležanja obrasli dlakom. Takvo što još nisu vidjeli. Razbarušena mu kosa padala na čelo, a nad ušima i na tjemenu stršila u zrak. Oči mu najprije bijahu velike i oštra pogleda — pravi

zlopgleđa — a onda odjednom postadoše blage i prijazne. Rukom prijeđe po kosi tako da mu je sada u valovima padala po glavi kao obično, od čela prema zatiljku, a zatim se sagne njima dvojici, nasmiješi im se svojim sjetnim smiješkom i podigne ih u naručje, jednoga na jednu, a drugoga na drugu ruku. Odmah zaboraviše sve ružno što su vidjeli, osjeteše se sigurni i zaštićeni na njegovim jakim rukama. Bijaše im nešto novo, pravi doživljaj kad ih je sa sobom uzeo u svoj veliki krevet i kad je ondje ležao između njih: jedan mu s ove, a drugi s one strane. Osjetili su da je tu drukčiji miris nego u majčinoj ili očevoj postelji, ali su i to odmah zaboravili kad su sjeli kraj njega i kad je on mirno okretao glavu na jastuku, gledao jednoga pa drugog i s njima čavrljao.

Kad god bi otac otišao od kuće, a oni pitali za njega, odgovaralo im se da je u šumi. Kad bi djed bio vani, a oni pitali za njega, u odgovor bi dobili da je u gradu ili da je dolje u župi, a još najčešće da je u šumi. U šumi u koju oni nisu smjeli. Kad bi mališani krenuli onamo, uvijek bi se netko pojavio te ih vratio. I objašnjavao bi mališanima da bi ondje mogli zalutati, zaglibiti se u močvari, pasti u ponor ili pak naići na medvjeda. Umiljavali su se ocu i molili da ih povede u šumu, a on im uvijek odgovarao:

— Kad porastete...

Onda su salijetali djeda, a njegov odgovor bijaše uvijek isti.

Ali se jučer zagnao u druge misli i očito bio rastresen kad je odgovorio:

— Sutra, ako sad odmah pođete na počinak da biste ujutro mogli rano ustati.

Mališani su se obično budili oko osme i onda bi ih Adelaida slala u Dagovu sobu. Ondje su imali svoje drvene konjiće, sjekire i puške i svakovrsne druge igračke koje im je načinio otac i djed ili tkogod drugi. Ondje bi onda grajali i bučali, i tako bi ona imala koji časak mira i počinka a ujedno bi osluškivala što mališani rade i kako se igraju.

Zbog napetog očekivanja obadvojica su se jutros probudila ranije nego obično, te su se, još onako u samoj košulji, išuljali iz očeve sobe i onda sišli niza stube da pripaze da im djed ne bi izmaknuo.

Stari Dag nije isprva shvaćao što to misle i na što smjeraju svojim govorom o šetnji u šumu, a onda se prisjeti svoga neopreznog obećanja kojim ih je htio namamiti da odu na počinak. Mislio je da će oni to prespavati i zaboraviti, ali mu sada nije bilo protiv volje što su tako upeli da s njime pođu u šumu.

Doduše, rado bi da još malo podrijema, pa je i pokušao da ih pokraj sebe umiri, ali su se oni meškoljili i nemarno prevrtali te bi ubrzo opet sjedili kraj njega. Razmišljao je o tome kako bi najbolje mogao nategnuti i izvnuti svoje sinoćne riječi, ali se onda predomisli i odustane od te nakane. Ne treba da im u sjećanju djed ostane kao čovjek koji nije održao danu riječ. Doduše, istom su im tri i pol godine ali su čvrsti na nogama, može ih malko povesti sa sobom. Ono jest, može se Adelaida uzbuditi i uzbuniti, ali će se to već preturiti.

Adelaida nije ništa shvaćala kad su mališani dojurili unutra i kazali kako će s djedom u šumu i kako bi im djed mogao umaknuti ne budu li se brzo obukli. Pokušala je najprije da ih ušutka, korila ih i prijetila im šibom ako ne odu u sobu i tamo ne nastave igru, ali oni ni da čuju: toliko su upeli u svome te joj se i samoj učini da ima nešto posrijedi s tim djedovim obećanjem.

Nije htjela poči k njemu da ga pita. Radije je djecu obukla. Ako i nije ništa posrijedi, barem su za danas odjeveni.

Dok ih je odijevala, u sebi se pitala i čudila što li je to sada. Stari Dag bijaše joj sve zagonetniji. Sad eto hoće da prvi povede djecu u šumu.

I sama ih je vodila u šetnju naokolo, po livadama i gajevima, ali u šumu... ne, za šumu više nije imala hrabrosti. Naprosto joj nije išlo u glavu kako se mogla već dvaput uputiti onamo, u one puste daljine, i još sama. Ali je bilo još mnogo šta oko nje čega Adelaida nije razumijevala. Bijaše kao da se u njoj sve slomilo i razbilo u ove dvije posljednje godine. Otišla je životna hrabrost.

Jenas je čekala da se stari Dag za dugih i tamnih večeri vrati ozbiljnosti i knjigama a s time i njihovim razgovorima. Jer ti razgovori sa starim Dagom, prijašnjih jeseni i zima, bijahu joj nešto uznosito, nešto kao odlazak u crkvu. Sve ono što je pripovijedao iz svoga dugog i bogatog života, o svojim borbama i nevoljama, sve one njegove misli o životu i o smrti — sve se to uzdizalo nad njima

kao kakav crkveni svod dok bi tako uvečer sjedili i razgovarali u prednjoj dvorani.

Jesenas se toliko nadala, mislila da će se to vratiti, i opet je čekala ovih posljednjih dana, kad je jesen prevukla svoje žutilo po drveću a vjetar počeo po bregovima vitlati uvelo lišće — nadala se da će se stari Dag vratiti onome što u njezinim očima bijaše najveće na njemu i što njoj samoj bijaše kao neka smjernica u životu.

Noćas se bura nadvila nad šumama, krivio se vihor oko kućnih uglova. Dugo je ležala budna i osluškivala snažne zvuke — bijahu tako u skladu i u sazvučju sa svime što je u njoj samoj, vjetra cvil i fijuk nosio ju preko života i vremena, prebacivao je u vječnost...

Život i vrijeme ne pitaju više za nju, nije im potrebna — nikomu nije potrebna. Jest doduše mališanima, nešto malo. Ali — dokle i to?

Oko toga namátahu se njezine misli dok je oblačila mališane, a kad im je najposlije obuvala čizmice, već su je suze oblijevale.

Nije više shvaćala starog Daga. Sigurno je i on čuo noćasnji vjetar, oštar je u njega sluh za takve šumove, znala je to; a eto će upravo sada povesti sa sobom najmlađe izdanke svoga roda i s njima krenuti protiv vjetra i jurnuti u tu jesensku huku.

Mališani blizanci mnogo su puta vidjeli majku uplakanu. Bijahu na to navikli. Torgeir koji je prije došao na svijet, a bio lijep i silno sličan Adelaidi, obisnu se majci oko vrata kad je čuo kako plače, a onda brže-bolje sunu prema vratima. Drugi koji se zvao Dag i bio viši, uglat i »nedovršen«, oborene je glave gledao u nju kad je zaplakala. Nije se približio da je zagrl i utješi nego je izmakao za bratom, a na vratima se okrenuo te je pogledao dugim i ozbiljnim pogledom. Još prije nego što su sišli niza stube, obojica su zaboravila i majku i njene suze.

Stari Dag dočekao mališane na vratima blagovaonice. Obično su jeli u kuhinji, ali je danas za njih prostrt stol u blagovaonici.

U to malo vremena otkad su mališani sišli k njemu pa do sada gdje su se pojavili odjeveni, starom Dagu mnoge su misli prošle glavom. Dok su ležali, Torgeir je glavu primakao djedovoj i svoje tople obraščiće prislonio uz djedovo lice.

Na krutome životnom putu starog Daga nije bilo mnogo nježnosti pa mu tada bijaše kao da je to malo, toplo lišće iščeprkalo iz njega nešto iz davna minulih dana.

I tako je našao da mališani ubuduće treba da jedu u blagovaonici, s njime, svaki dan. Dosad su ih vodili u kuhinju da jedu, da mu ne smetaju. A sada je htio da ga smetaju, htio da kraj sebe osjeća njihovu buku i život. Jednom i tako treba početi, pa neka bude — odmah danas!

Stari Dag sjedio je u svome visokom naslonjaču na gornjem kraju stola, a mališani mu s jedne i s druge strane, uspeli se te kleče na svojim stolicama. To im bijaše najljepši dan u životu. U obične dane nisu nikad dobivali jaja, a sad im djed nožem prepolovio jaje i svakome polovinu stavio na krišku kruha. Treba da se dobro nahrane, reče im, jer je naporno ići po šumi. Da za njega nije ostalo ni jedno jaje, to nisu opazili.

Kad su već stajali u prednjoj dvorani, spremni za polazak, stari Dag zastade na trenutak da razmisli, a onda se odlučio: dohvatiti pušku s kuke i objesi je o rame. Kad to vidješe, mališani u tren oka jurnuše uza stube.

— Kamo ćete? — upita ih djed.

— Po svoje puške! — odgovoriše mališani u jedan glas.

Kad su sišli sa svojim puškama, bijahu strašno nesretni što im na puškama nema remena da ih objese o rame kao djed. I ne preostade mu druga nego da na putu preko dvorišta svrne u staju: ondje im na puške pričvrsti remen. Kad su izišli i krenuli preko dvorišta prema sjeveru, Adelaida stajala uz prozor u blagovaonici i gledaše kroza staklo. Sprijeda je išao stari Dag, visok i uspravan kao u svojim najboljim danima, s puškom i s naprtnjačom. Odmah za njim koracao Torgeir s drvenom puškom što mu je stršila nad glavom, a koji korak za njim stupao mali Dag.

Adelaida je vidjela po stolu da su djeca jela s djedom u blagovaonici. Život je tu išao svojim tokom, i tako bijaše u svemu, bilo veliko ili malo. I bijaše razumljivo. Samo — prolazio je pokraj nje, ona mu više nije bila potrebna.

Gore na padini zapadno od Uttheima nalazio se proplanak, a na južnom obronku tlo bilo ponajviše kamenito, ali je tu i tamo pružalo pašu ovcama. Tu je stari Dag sjeo s mališanima, tu su jeli i odmorili

se, i djeca bijahu oduševljena onim što je djed nosio u torbi: bijahu to sve slasni zalogaji. Potkraj puta malko su se vajakali, bili su gladni i žedni, ali je djed išao dalje da ih privikne na ustrajnost koja je potrebna u šumi. Naumio je da bez odmora stignu do proplanka, a oni su valjano capkali za njim.

Stari Dag dobro se obukao, jer je bila jesen i vjetrovito vrijeme, a valjalo je misliti i na to da će s mališanima polagano ići i često se odmarati. Sada se, dobro odjeven i zaštićen, leđima naslonio na toplu stijenu koju je sunce ugrijalo te je slušao vjetar što je hujao proplankom, vijao čistinama, brujao šumom i na mahove prestajao da zauši novim busom. Oblaci se nebom nagonili, derali se u pramenje, istezali se u bičeve i nestajali, a novi se skupljali za njima, sve jedan drugog sustižući. Djeca bijahu sita i zadovoljna nakon dugog hoda. Valjala su se oko njega, potezala ga za hlače, čavrljala i nizala svoja pusta pitanja. Neće im ovo biti jedini izlazak sa mnom u šumu, odluči u sebi stari Dag gledajući ih.

Odjednom ustane, izvadi nož iz korica i odreže granu s jelova grma što je stajao nad glatkom stijenom na koju se dotle stari Dag naslanjao. Spretno gotovo kao u mladosti udalji se odande četiripet koračaja, sagne se te granu položi na zemlju. Onda se uspravi, pogleda u mališane pa u granu i provuče ruku kroz kosu.

— Hej, što radite! — glasno će im djed.

Mališani se okrenu. On im dade znak da priđu, da nešto vide, a oni odmah onamo. Još dok su išli šumom, djed im je govorio o kamenju i o biljkama, o drveću i o pticama, pokazivao im tragove lisice i zeca, risa i hrčka i mnogo toga što oni nisu ni opažali. Neizmijerna bijaše njihova vjera u njegove sposobnosti.

Pokaza im jelovu granu na zemlji i upita bi li je mogli pokrenuti. Oni je odmah htjedoše prihvatiti, ali ih on zadržā.

— Hej, ne tako! Jer to nije nikakva mudrost. Nego stanimo ovamo, podalje, pa da je odavde pokrenemo ne dirajući je.

Nisu razabrali kamo to smjera: stajali su pokraj njega i samo bijelo gledali.

A djed nekoliko puta snažno zatopta nogom po tlu i protisnu nekakav neobičan glas. Grana se malko pokrenu, a onda naglo kliznu dalje. Zaustavila se u sjeni podno neke smreke. Takvo čudo nisu mališani nikad vidjeli. Upitaše djeda može li još jednom granu pomaknuti tako iz daljine.

— Hja, možda još jednom — odgovori djed.

Uhvatili su mu se čvrsto za ruke dok su polako prilazili bliže; bijahu ponešto u strahu zbog toga čuda. Stari Dag i opet zatopta nogom i protisnu isti onakav glas kao prije — a grana se pomače i odjuri u najbližu sjenu.

— Ne možemo više — kaže djed. — Sada nam valja kući.

Reče im neka idu i uzmu njegovu torbu i pušku, i tek što su se okrenuli, on brzo priđe grani i digne je s leđa nekog ježa kojega djeca bijahu uplašila a koji mu je poslužio za tu majstoriju. Odmah zatim eto ga kraj puške, prije mališana, jer bijaše napunjena.

Stari Dag krenu niza stranu, a za svaku nogavicu držao mu se jedan mališan. Nosio je sada pušku u ruci te išao kao da im sprema kakvo novo iznenađenje. Mališani bijahu na oprezu, poglédahu jedan u drugoga, a onda oba gore u djeda; pokušavali su da drže puške kao što je on držao svoju i napeto su očekivali. Stari Dag ih opominjao svaki čas — šš! — da ne govore i da ne staju na grančice na putu, nego da idu sasvim tiho. Ta im napetost bijaše gotovo nepodnošljiva. Krenuše kroz čestar drugim putem, a ne onim kojim bijahu došli. Tu se neprestano izmjenjivala svjetlost i tama, šuškanje i tišina, sve bijaše tako neobično i tajanstveno.

Na zaokretu pred nekom čistinom čuše škripav glas, baš kao da je negdje kolo škripnulo, i prije nego što su išta opazili prolomi se hitac nad njima i razliježe se naokolo. Ukočiše se od straha i uhvatiše se djedu za noge.

— Skoknite onamo za jasiku pa ćete na tlu naći poveliku pticu — reče im on.

Časak su se skanjivali a onda krenuše. Dugo su tražili, jer ptica nije ležala odmah za jasikom, ali je najposlije nađoše. Slika male čistine usred šume, s jasikovim lišćem i s drugim jesenjim bojama naokolo i s dvojicom mališana što su između sebe vukli tetrijeba držeći ga za krila — ta slika izazva treptanje u očima starog Daga: malko je zažmirkao i potegnuo zrak kroz nos.

Hodeći niza stranu izbiše i opet kao na neki proplanak; tu je u davno vrijeme bio požar. Samo je ovdje-ondje raslo nešto mahovine, vidjele se crne stijene i ostaci drveća koje je tu nekoć šumilo. Stari Dag sjede i otvori torbu, a mališani se kao dva psića odmah nađoše kraj njega. Sjaj neizrecive radosti javio se na licu starog Daga kad su mališani sjeli uz njega; svaki je dobio nešto u svoje ručice, te su jeli i žvakali. Nadimala se njegova široka prsa, a kad je izdahnuo, ču se nešto iz njegove najdublje unutrašnjosti, nešto kao: »Gospode«.

Mališani trgoše oči u nj i upitaše što je rekao, a on im samo odmahnu glavom i nastavi da jede.

Dok je stari Dag spremao torbu, mališani se zabavljali klizanjem po mahovini; nisu imali vremena da paze što će djed. A on podigne pušku i torbu i zovne ih da krenu. Oprezno je i polako išao niza stranu kao da se boji da mu se ne oklizne noga po kliskoj mahovini.

Taj odlazak s djedom u šumu bijaše mališanima prva uspomena u životu, i nikad je nisu zaboravili.

IX

Umorna poslije naporna dana, Adelaida se polako stubama uspinjala u svoju sobicu. Kad je ušla, upali svijeću i pogleda se u ogledalu. U očima joj se javio novi sjaj i novi život: sadašnji joj umor ne bijaše više bezvoljnost i beznadnost nego zdrav umor poslije naporna dana. Život ju je naglo privukao k sebi, tražio je njene snage.

Gospođica Kruse, to neumorno i tako otporno čeljade, oboljela je potkraj ljeta, pa je u kasnu jesen morala nekoliko dana ostati u postelji, i tako je Adelaida sada prvi put priskočila u pomoć i zahvatila u svakodnevni život i rad. Bijaše joj naporno, ali je u tome nalazila zadovoljstvo: nije se bojala posla, mogla je pokazati da nije beskorisna.

U kuhinji nastalo čuđenje kad se umiješala i počela se brinuti o gospodarstvu i kad je tihim, otmjenim glasom uzela naređivati što treba raditi. I kako li se sve brzo i lijepo obavljalo oko nje, kako mirno i gotovo bez riječi. Bijaše joj kao dah novog života ono poštovanje s kojim su je svi susretali.

Stajala je pred ogledalom u sobici i pokušavala da pogledom prodre sebi u dušu, kao toliko puta prije; ali se okrene i nesigurnim korakom počne šetati po sobi tamo-amo. Ne, ogledalo nije pokazivalo, oči nisu mogle vidjeti ono što je najdublje u čovjeku, ono što je u dnu njegove duše. A u njezinoj duši nije više bilo ničega, sve se ugasilu. Njezino zadovoljstvo na poslu u kuhinji ne

bijaše unutarnja radost nego samo veselje u novoj igri koja se sutradan zaboravljala. Ne bijaše to ništa dublje.

Potok koji je prije protjecao iza gospodarskih zgrada i tekao dolje u naselje, navrnuli su jesenas kroz vrt niže kuće i tuda je sada žuborio i spuštao se u malim bukovima prije nego što je utjecao u svoje staro korito dolje u naselju.

Bila je to namisao starog Daga, on je to proveo iz pažnje prema Adelaidi. Jednom mu je u razgovoru spomenula kako je bila negdje gdje su u vrtu imali potok. Sada, nakon mnogo vremena, sjetio se toga jer su gore na zapadnim pristrancima navraćali u staro korito neki potok što je promijenio tok te se izlijevao.

Znala je doduše da stari Dag više drži do djela nego do riječi, ali je njoj sada trebala baš riječ, jedna jedina riječ povjerenja. A nitko se nije njoj obraćao s povjerenjem — nitko.

Dječje je posteljice premjestila u Dagovu sobu kad je oboljela gospođica Kruse. I onako je za njih bilo malo mjesta u njezinoj sobici, a kako je navečer dolazila kasno na počinak, bijaše najbolje da djecu premjesti da ih noću ne smeta. Otvorila je vrata na Dagovoj sobi i tiho ušla da vidi jesu li mališani dobro pokriveni. Torgeir je mirno spavao pod pokrivačem, ali je mali Dag ležao razotkriven te se okrenuo na stranu kad se nada nj sagnula.

— Tata! — javi se mališan.

— Nije tata, nego mama — tiho će ona. — Samo ću te pokriti.

— Tata! — opet će mali Dag, sada glasno.

— Nema ovdje tate — prošapće ona te ga pokrije.

Mališ otvori oči i pogleda ozbiljno: — Pa sad je bio ovdje!

Sav taj mališanov razgovor o ocu bijaše Adelaidi kao nož u srce. Pokušala je umiriti malog Daga te mu rekla da je to sanjao. Ali sinčić ostade pri svome:

— Bio je ovdje!

— Tiho! reče mu Adelaida. — Lezi i spavaj. Tata nije bio ovdje.

Nato mališ sjede u postelji te će ozbiljno: — Bio je!

— A jesi li s njim razgovarao? — upita Adelaida.

— Nisam, spavao sam — odgovori mališ.

— Onda ne možeš znati da li je bio ovdje.

Mališan je malko razmišljao.

— Ipak reče odlučno — tata je stavio lice na moje čelo, i onda sam se probudio, a kad sam ga htio pogledati, već je bio na vratima i zatvorio ih za sobom. Zovnuo sam ga, ali nije odgovorio.

Adelaida ga je polako umirila pa se vratila u svoju sobicu. I njoj se već prije činilo da je Dag kadšto bio kod kuće, a ona to nije znala, te da je noćio dolje u staroj ognjenici gdje je boravio prije nego što se oženio. A sada je mali Dag to tako određeno tvrdio. Znači, Dag je bio gore u sobi, pogledao djecu pa opet sišao u ognjenicu. Čeznuo je za djecom te ih poljubio u čelo — kad je mislio da spavaju.

Adelaida otvori staklena vrata, iziđe na balkon te uzme osluškivati šumove jesenske noći. Danas su očito odveli potok u novo korito — čula mu je žubor, taj novi glas što se slijevao s ostalim noćnim šumovima. Mislila je na mnoge sretne časove što ih je tu proživjela među teškim trenucima. Kako li bi uživala u tihom žuboru vode u potoku kad ne bi bila tako osamljena...!

Zagnala se u misli i tražila uzroke toj osamljenosti... Kakvi su razlozi što se svi tako udaljuju od nje.... Što ih goni da je zaobilaze i ostavljaju.... Razgađala je i namatala misli, ali njezina pitanja ostadoše bez odgovora.

Vratila se unutra, zatvorila vrata i polako se počela razodijevati. Odjednom se sjeti da je još netko tako osamljen i da leži bolestan, svega nekoliko koraka dalje hodnikom.

I gospođica Kruse bijaše osamljena iako su joj dani bili ispunjeni radom i jurnjavom od ranog jutra do kasne večeri. Njezini roditelji, dolje u ravnom kraju, bijahu umrli, a braća i sestre razišli se svako na svoju stranu. Braća se poženila, sestre se poudale, neke pak bijahu u službi, a o nekima nije ništa znala.

Adelaida je zamijetila mnogu promjenu u očima gospođice Kruse kad bi ovda-onda imala posla s mališanima ili s njihovim stvarima. Napeti, gotovo oštri izraz što bi ga imala u očima dok bi obavljala svoje dnevne poslove nekako se umekšavao kad bi se bavila djecom: namjesto krutoće javljao joj se u očima sjaj — rekao bi, sad će se te oči orositi. Ali je Adelaida u takvim trenucima u njezinim očima čitala i neku bol i tugu. Imala je bogate dane u svojim mnogostrukim poslovima, gospođica Kruse, ali je njezino srce čeznulo i za drugim.

Adelaida je naumila, prije nego što pođe na počinak, da malko zaviri k njoj i da joj kaže koju ugodnu riječ. Tuži se što njezini ne mare za nju, a sada eto ne haje za drugoga i ne pomišlja da bi neko čeljade, koje dan na dan živi kraj nje i kojemu nitko nije bliži od nje, moglo čeznuti za prijateljskom riječi.

Zatvorila je vrata svoje sobice i uputila se hodnikom.

Tek što je pokročila korak-dva, oču neki glas, bolan, prigušen jauk koji je sjeknuo kroza svu njenu bol i kroza svu njenu zabrinutost. Ukočila se od straha i zastala kao ukopana. Napeto je osluškivala.

Glas se i opet javi, a njezina ukočenost prijede u drhtavi život. Noge su joj doduše još bile kao prikovane za pod, ali je srce burno udaralo, trzalo se kao u samrtnoj stravi, a misli se uskovitlale kao suho lišće kad ga vihor zahvati.

Bilo je nešto s tom bolesti gospođice Kruse — nešto što ju je jedan jedini put navelo na pomisao nije li se možda gospođica Kruse zaboravila s kojim muškarcem; ali je Adelaida odmah odbacila tu misao od sebe. Gospođica Kruse nije se nikad ni u što upuštala s momcima na dvoru a nije odlazila s Björndala otkad joj je umrla majka prije dvije godine. Ali — pade sada Adelaida na um — zar nije u posljednje vrijeme nosila haljine što ih je naslijedila od gospođice Doroteje, haljine koje bijahu staromodne, široke i pune nabora?

I opet se Adelaidi stisnu krv u žilama, spopade je strah od kojeg joj se tijelo kamenilo. Ona promjena na starom Dagu valjda nema veze s njome? Opet je starac vozio kroza župu dolje na jugu, kao nekoć, i s puškom je odlazio u šumu kao u mladosti, a u očima mu je vidjela trag stare neobuzdanosti. A mladi Dag...? Izrijetka se s njim nalazila, samo za stolom u blagovaonici — zar nije čudno kako mu je glava uvijek oborena? I crte na licu napete kao da će svakog časa planuti?

Opazila je Adelaida kako se gospođici Kruse muti pogled kad god se susretne sa starim Dagom ili s mladim. Bijaše kao da će pred jednim ili pred drugim odjednom splasnuti uspravno držanje gospođice Kruse i kao da će svaki čas izgubiti ravnotežu.

Jedno se nadovezivalo na drugo, poput usova navirale puste misli i zapljuskivale Adelaidu sa svih strana.

Tko bi to mogao biti? Koji od njih dvojice? Kao živa rana urezivalo joj se u dušu i u tijelo da je to zacijelo jedan od njih...

Ogorčenost i mržnja na gospođicu Kruse izmjenjivala se s očajanjem zbog muške surovosti koja je mogla sve odbaciti nastranu, odbaciti svaki obzir prema njoj i prema jednoj gospođici Kruse koja ih je vjerno služila već desetljeća radeći i dan i noć — toj jadnici koja sada nije jaukala samo zbog tjelesnog bola nego još više od boli i jada što trud i mar čitava njezina života sada propada u sramoti.

Pri pomisli na to nestade sve Adelaidine gorčine: sva se pretvorila u suosjećajno srce kad je prišla vratima gospođice Kruse.

Vrata bijahu zaključana, nije pomagalo kucanje, nisu koristile molbe. Iznutra nikakva glasa u odgovor.

Adelaidi se jednom već dogodilo da joj se pokvarila brava na vratima. Nije htjela nikog uznemiravati pa se sama pomučila. Kad je pritisnula kvaku, snažno je uprla ramenom o vrata i brava je popustila.

Nije Adelaida bila samo odvjetak ponosnih i dostojanstvenih žena s majčine strane, nego je u sebi imala nešto od tvrdih ratnika iz očeva roda. Uхватила je za kvaku na vratima gospođice Kruse i čvrsto je povukla dolje a u isti čas snažno i svom svojom težinom uprla ramenom u vrata.

Još nikada, činilo se Adelaidi, nije jesenska noć bila tako tiha kao sada kad se s nekim svežnjem u krvavoj plahti šuljala iz sobe gospođice Kruse pa niza stubu u predsoblje i ondje zastala drščući... Nikakva glasa izvana, nigdje ni zuja ni zvuka da joj bude saveznikom — ni čuha od vjetra, a novi potok kao da je stao i presušio, vani sama grobna tišina. A unutra, među kućnim zidovima, gdje je željela da bude tiho — tu su škripali i podovi i zidovi...

Prišla je vratima pisarne i pokušala da tiho pomakne prastaru prijevornicu, ali je vraški zaškripala...

Adelaida prođe predsobljem novogradnje, kroza sobe i dvoranu u koju se na velike prozore točio sablastan sjaj, pohitje prema vratima i nađe se u vrtu. Nadala se da će negdje uz novi potok naći kakvu lopatu.

Časak zatim, sasvim dolje u dnu vrta, zveckala je u noćnoj tami željezna lopata udarajući o šljunak u zemlji.

Vrata pisarne zatvoriše se škripnuvši, i Adelaida uđe u prednju dvoranu. Odahnula je iz dna grudi, podigla glavu i osluhнула. Noć izvana nije odavala ni veska ni glaska, a ni unutra nikakva šušnja. Nigdje ništa, samo napetost oko nje i nemirno kucanje srca u njoj.

Obećala je gospođici Kruse i zaklela se životom i svime što joj je najsvetije da nitko neće ništa doznati. Kad je vidjela da je posrijedi mrtvorodenče, odmah je znala što joj je činiti. Nitko osim gospođice Kruse i nje ne smije o tome znati. I ona koja se jednom zvala Adelaida Barre i kojoj nekoć takvo što bijaše toliko daleko, eto je drugoga tješila u njegovoj boli i nesreći, našla put u dušu jednog čeljadeta, šaptala mu i obećavala da će mu biti zaštita u njegovu jadu i očaju: gospođica Kruse već će se oporaviti, pa kad ustane, opet će preuzeti svoje poslove i voditi ih kao i prije — kao da se ništa nije dogodilo.

Kad se Adelaida opet našla u prednjoj dvorani, bijaše joj kao da sve to i nije učinila ona nego neki drugi, strani čovjek. A onda joj u mozgu poče kopkati misao: kako to da nije smogla snage da iz gospođice Kruse pokuša izvući tko je zapravo posrijedi — tko je otac djeteta? Možda je u onoj zabuni zaboravila da to pita, a možda nije htjela ionako izmučeno čeljade stavljati na nove muke pitanjima koja bi ga mogla još više poniziti: iz ono malo riječi što ih je jadnica protisla u suzama, Adelaida je razabrala kako je gospođica Kruse strahovito postidjena što je Adelaida tako dobra prema njoj.

Pod svom težinom onoga što ju je snašlo i osjećajući u ušima zveckanje lopate, Adelaida se uspravi, svjesna svih misli koje su joj se komešale glavom i koje će na nju navirati noćas i ubuduće. Treba li iskoristiti ovaj čas sada gdje je gospođica Kruse toliko izmučena i od nje tražiti određen odgovor? Ne, unatoč svoj uzbuđenosti i svemu bijesu što se u njoj dizao, nije se mogla pomiriti s mišlju da bude tako nemilosrdna prema nesretnom stvorenju.

Ona sada treba da gospođici Kruse bude jedina pomoć sve dok bolesnica ne stane na noge. Ne smiju se tu miješati i upletati brbljave djevojke željne ogovaranja, ni one iz kuhinje ni druge.

U svojoj je sobici stajala u svjetlu svijeće što je gorjela na komodi. Oči su joj, kako je to jednom rekao stari Dag, zurile kao u neku praznu vječnost. Crte na licu bijahu zategnute, usne grčevito stisnute, na obrazima vidjeli se tragovi suza, Stari Dag ili mladi Dag — svejedno, isto je zlo. Sve što je nekoć bilo lijepo u životu u njezinim mislima, zauvijek je postalo ružno i krvlju poprskano.

U dubini svoje duše mrzila je svoga muža, njegova oca i — unatoč svoj sućuti — gospođicu Kruse.

Kad su se za Adelaidom zatvorila vrata, iz tame u blagovaonici neka je prilika u mekim papučama tiho ušla u prednju dvoranu. Na

slabom sjaju od žara u kaminu isticale se u tami crte starog Daga. Gledao je gore uza stube, a onda nakrivio glavu kao da nešto osluškuje. Najposlije, sasvim prignute šije, polako se okrenu prema žaru u kaminu. Crte na licu postadoše jasnije. Bijahu kao da su se ukočile u očaju — od bola, od gnjeva ili srama? I oči mu bijahu ukočene, pogled prazno zurio u žar kao da pred njim, sa žeravom što gasne, nestaje sav smisao života.

X

Stari Dag u sumračje polako silazio niza strmen na Storkollenu. Bilo je potkraj mjeseca studenog, mrak gust a tlo klisko od suhomrazice, pa je zato išao oprezno.

Puščana cijev stršila mu za ramenom, a dva planinska zeca i dva-tri crna tetrijeba njihala mu se o boku. Major bijaše došao u posjet, ali nije htio s njime u šumu. I tako je stari Dag krenuo sam, jer je naprosto morao u šumu te je odlazio onamo sve češće i češće. I u to godišnje doba šuma je i oku i srcu pružala ljepotu, na pištalinama s vriesom redala se jedna boja za drugom, a za njima se bregovi plavjeli. U šumskim glasovima kao da se javljao zov mladosti, u duši je stari Dag osjećao sve jaču vezu sa davno minulim danima, iskrsavale uspomene iz djetinjstva. Prisjećao se mnogih lijepih časova što bijahu kao neka zemlja mira i blaženstva. Jest, trebalo mu je sada mira nakon svega što mu je život naprtio.

I dok je tako išao, osluškivao je huk vodopada. Rijeka je gore na pištalini nekako kao ukroćena od studeni i ne huči vodopad onakvom orljavom kao u ranu jesen. Dok je prelazio preko mosta, kroz tamu je upinjao pogled dolje prema vodenici. Na posljednjem brvnu zastade oborene glave kao da nešto razmišlja. Je li što ugledao dolje u tami što se skrklala nad vodom i oko nje? S rukom na ogradi stupi korak nazad pa opet za jedan korak.

Čudnovato! Kroz vodenu prašinu dolje pred mlinom kao da treperi sićušno svjetlo i probija tamu. Trebalo je da čovjek ima oštre oči da bi ga uopće zamijetio, pogotovu kad se nosi drugim mislima; ali su u starog Daga još bile dobre oči.

U družinskoj sobi, u kuhinji i drugdje znali su stari pripovijedati o glasovima i o plavim plamićima oko starog mlina

dolje kod vodopada, a Sven Barskolt rođenim je očima, kad se jedne jesenje večeri vraćao iz šume, vidio kako se duh koji stanuje u mlinu penje uz vodopad i hoda po pjeni tako lako kao što čovjek ide ravnim putem. Ušao taj duh ili patuljak pravo u mlin, i to kroza zid, i pokrenuo mlin da melje naprazno, te se nadizala buka gora negoli huk vodopada a iskre vrcale na sva šipila i prosipale se van u tamu. I zbog svega što se pripovijedalo bijaše došlo dotle da nitko, kad bi se umračalo, nije od svoje volje prelazio preko toga mosta.

Stari Dag kimnu glavom i opet se zagleda dolje u tamu. Nekoć ga nisu plašile besmislice ni praznovjerje. Bijaše on jedini živi čovjek koji je sišao u ponor u Djevičanskoj dolini, kamo su mnogi namamljeni i našli smrt i gdje je i njegov stariji sin izgubio život. I drugi se put spustio onamo i postavio križ u golemu odvaljenu stijenu što je pod sobom pokopala njegova sina.

Ali su odonda prohujale mnoge godine, i stari Dag nije više imao one hrabrosti.

Dugo je stajao na mostu i zurio dolje u mrak. Kad mu se učinilo da je ono ipak svjetlo, već je nestalo — a mogla bi to biti i vodena prašina što dolazi kako se voda u padu rasprskava: jednom prsne i skoči povišoko, a drugi put manje, pomisli hladno. Ali gle, eno i opet sićušnog svjetla! Zacijelo na neku pukotinu izbija iz mlina, ovamo prema pjeni.

Skine pušku s ramena i stazom pokraj vodopada počne silaziti prema mlinu: lijevom je pridržavao cijev a desnom kundak pokraj obarača.

Zastao je dolje u mraku i osluhnuo. Nato skrene sa staze, prođe vrištinom do obale i približi se mlinu iza grmlja što se sa sjeverne strane naginjalo prema vodopadu.

Malo zatim zaškripe vrata, pruga svjetla prereže tamu, a piskutav starački glas reče:

— Laku noć, majore. Kad opet zaželiš dobar gutljaj, naći ćeš ga ovdje u mlinu gdje ga možeš na miru uživati.

— Hvala — progundā major. — Bila je valjana kapljica.

I teturajući prođe pored Daga te se uputi stazom gore.

Stari Dag nije sada ušao u mlin. Nema koristi govoriti s pijanim ljudima. Možda će se ovamo navratiti koji drugi dan. Tu dakle spremaju žito i peku rakiju. A major je to pronjuškao i sigurno mu ovo nije prvi dolazak ovamo. Sjetio se stari Dag kako je major već nekoliko puta uvečer temeljito nalio dušu — a poslije samo dva-tri

groga. Znači, ovamo je dolazio uvečer kad je on, stari Dag, bio u šumi.

Stari je Dag počekao dok major dobrano odmakne naprijed, a onda je polako krenuo za njim. Kad je došao kući, zatekao je majora kako nalaže drva na vatru u kaminu, u prednjoj dvorani. Barre se uspravi, raspoložen je, oblizuje se očekujući valjan grog od konjaka da zalije lošu mlinarevu rakiju. Ali kako stari Dag nije pokazivao namjere da iz kuhinje zatraži grog, major postade nemiran kao da su mravi u nj ušli. Neprestano se vrtio, kretnje mu izražavale nespokojstvo, oči sijevale, a od njegova vedrog razgovora ne bijaše ni traga. Nakon malo vremena udari mu u glavu sva ona loša rakija koju je u se salio u mlinu; počelo mu se štucati te bijaše kao da će se sasvim skljkovati.

Odjednom ustade i ukočeno zagleda preda se: — Moram još večeras otputovati.

Stari Dag promatrao ga zamišljeno:

— Ostani još noćas — reče mu. — Kamo si navro?

Ali major krenu prema stubama teturajući:

— Idem po svoje stvari.

Dok se major mučio uza stube, stari je Dag dugo gledao za njim. Kad pogodi u svoju sobu, već će zaspati, pomisli stari Dag.

No ipak se major vrati i počne natezati putnu torbu i prtljati oko svojih stvari. Na stubama je izgubio ravnotežu i umalo što se nije srušio. Ali je najposlije sretno stigao dolje. Stari je Dag mislio na to kako je Adelaida zacijelo sve to čula. U posljednje je vrijeme tako hladna i blijeda i nekako kao izvan svega. Slabo jede i naprosto kao da vene. Odlučio je da se jedne večeri porazgovara s njome, ali je još uvijek imao dosta posla sa samim sobom.

Koliko god stari Dag pokušavao da zadrži majora, nije koristilo: onaj je svejednako tesao svoje — valja mu odmah na put, i gotovo.

Rekao je kako mora obaviti nešto neodloživo: bio je, reče, na to sasvim zaboravio, pa mu sada valja na put, bio dan ili noć. Stari je Dag, dakako, mislio svoje: posrijedi je rakija na Korsvollu, prvoj postaji gdje se mijenjaju konji. Nikad nije vidio majora tako uzbuđena, i u bistroj glavi starog Daga zavrže se misao. Ustao je te preko dvorišta otišao u družinsku prostoriju. Kad se vratio, major je sjedio u naslonjaču i hrkao, ali se prenuo čuvši da se vrata otvaraju.

Malo zatim pred vratima je već stajao najstariji sluga Syver Bakpaa s konjem upregnutim u kočiju i s putnim krznima i pokrivačima. Major se pridigne, padne opet u naslonjač, ali se onda osovi te krene van, prema kočiji.

Dugo se Syver trudio oko majorovih stvari dok ih je prenio i dobro smjestio, a onda se zabavio i još više vremena utrošio dok je prostro pokrivače na sjedalo, lijepo smjestio majora i dobro ga i brižno pokrio da mu ne bude hladno i da mu vožnja bude što ugodnija. Zatim se sjeti da je zaboravio vreću u kojoj je zob pa ode u staju da je donese. Za sve je to trebalo vremena, i tako kad se on vratio, major u kočiji hrkaše sve u šesnaest. Syver se pope na svoje sjedalo i krenu konja, ali umjesto da preko dvorišta izveze kočiju na izlaz pa van, on zakrenu te oprezno zaveze naokolo po dvorištu pa se opet lijepo zaustavi pred kućnim vratima. Iziđe stari Dag, te on i Syver majora onako umotana u krzna i pokrivače unesoše u predsoblje pa kroz blagovaonicu u Dagovu spavaonicu. Tu ga položiše na pod i dobro pokriše.

Stari Dag upozori Syvera da o tome ništa ne priča. I tako se dogodilo da Syver, koji je rado pripovijedao o svojim vožnjama, nije nikada pričao o toj najkraćoj vožnji u svome životu.

Kad se probudio na podu u Dagovoj spavaonici, major se nije ničega sjećao — sve što je bilo sinoć, njemu se istrlo iz pameti. Mislio je da ga je svladao grog te nije mogao uza stube i da ga je onda stari Dag smjestio ondje.

Toga dana nije se dobro osjećao, bio je zbunjen i nekako malen i tih, nije se usuđivao Adelaidi na oči jer se bojao da je opazila što je bilo. I zato je odmah pristao kad ga je stari Dag pozvao da pođu u šumu. Obojica su ponijela puške, jer major nije bio loš lovac samo kad jednom odluči da pođe.

Nadao se major jutarnjem gutljaju za stolom u blagovaonici, u nagradu za to što je pristao da krene sa starim Dagom, ali se prevario. Ipak nije stari Dag bio tako tvrda srca: kad su prvi put sjeli da se odmore, gore nad Utheimom, otvorio je torbu, natočio majoru dobru čašu, a iz pristojnosti i sam gutnuo gutljaj. Ali je odmah začepio bocu i opet je stavio u torbu.

Major je toga dana bio krotak i nije se ljutio na škrtost starog Daga: bijaše od danas sama čednost i mekoća. Samo je nemirno šibao pogledom tamo-amo jer je slutio da stari Dag nešto sprema:

stari je Dag na polasku rekao kako će možda prenoćiti u šumi — a major je to čuo.

U šumama na sjeverozapadnoj strani, daleko iza svih koliba, nalazila se prastara bačija i jezero. Ispaša se zvala Rõisla, a tako i jezero, a od nekadašnje bačije ostala samo malena koliba na zapadnoj strani stare ispaše gdje su rasle breze i sitne jele.

Stari je Dag jednom išao onamo sa starim kapetanom Klingeom, koji je nekoć u njega bio pisar i vodio knjige. Kapetan i stari Dag bijahu tada ondje našli mladog Daga, koji ih je pogostio, te su se odmorili i okrijepili dušu, a bijahu to časovi zadovoljstva što ih stari Dag nije nikad zaboravio. Odonda je još jednom bio ondje — kadno je po nj došla Adelaida i odvela ga kući. Bilo je to ujesen prije dvije godine.

Oba puta išao je onamo kad mu bijaše teško pri duši, i oba puta zagnao se u duboke misli.

U mladosti je mnoge dane proveo ondje. Dalje im nisu dopuštali da idu, jer tamo dalje, u ono doba, bijaše nesigurno zbog medvjeda i vukova. Jest, za kolibu na Rõisli vezivale se mnoge uspomene starog Daga — uspomene iz svijetlih i bezbrižnih dana, a isto tako iz teških dana koji su ga snalazili u životu.

Podne bijaše dobroano prevalilo kad su Dag i major stigli onamo. Jezero se pušilo od studeni, u zaljevima se nad vodom prevukla tanka ledena skrama, ali je zrak bio miran i jasan, s blijedim sunčanim svjetlom.

Premda je koliba stajala prazna i napuštena, bijaše ipak kao da ondje nikad nije vladala baš posvemašna pustoš. Na zidovima visjele mreže spremne za upotrebu, na ležaju bilo jelovo granje koje još nije sasvim uvelo, u kابلu bilo nešto vode, a drveni ugalj na ognjištu još se nije raspao u prah. Ovda-onda znao bi se u kolibu navratiti mladi Dag ili tkogod drugi, a zimi su tu boravile drvosječe.

Major i stari Dag objesiše puške i torbe; stari Dag isitni nešto drveta i naloži vatru, a major ode po vodu, te su ubrzo nastavili kotlić na vatru. Stari Dag iznio je mreže van da se prozrače na vanjskom zidu, a onda nasiječe jelova granja za ležaj. Pošto su objedovali, krenuše s puškama svaki na svoju stranu u šumu ne bi li iznenadili kakvu pticu što sjedi na grani. U dugim razmacima odjeknula su tri pucnja. Stari Dag donio je tetrijeba, a major je

poplašio jednog zeca i bio dovoljno brz i spretan da na nj opali i da ga pogodi. Osim toga, ustrijelio je i jednoga malog tetrijeba. Bio je ponosan na svoj lovački uspjeh.

Dolje na obali ležao čamac — tek su ga nedavno izvukli na vodu, i zapasaše nekoliko mreža za noć. Puhao je lagan vjetar večerín, vodeno se površje nabiralo, istezale se srebrnaste i sive pruge, tmasti tamnomodri oblaci prelijevali nebom, u šumama javljao se bruj.

Kad im se vatra lijepo rasplamsala i kad su, svaki na svojoj strani ognjišta, sjedili sa zapaljenim lulama, tada više nije ništa ostalo od majorove sitne taštine i ponosa zbog njegova lovačkog uspjeha.

Tko je za punoće svog života boravio u šumi, njemu šuma ostaje puna uspomena, čitava života taj će se sjećati što je u njoj proživio. A u dan kao što je ovaj u šumi, oživjet će u njemu mnoge slike što bijahu zapretane u sjećanju.

Major je u mladosti živio na posjedu u pokrajini; odlazio je tada, a i kasnije, u lov, te je tako prošao mnogim šumskim krajem prije nego što je posljednjih godina na Björndalu ovda-onda pratio starog Daga na njegovim odlascima u šumu. I kad se jutros probudio tužan, a poslije mnogog vremena ispunjena šturim danima, sivoćom i nesretnim pićem, ovaj današnji dan u šumi bijaše mu kao neki svijetli blagdan, bijaše to susretanje sa davno minulim vremenima kada još nije izgubio poštovanje prema samom sebi, bijaše to susret s onim danima kad je još imao ljudskog dostojanstva. I dok je tako sjedio tu, na klimavu tronošcu kraj ognjišta, i odbijao dimove iz glinene lule, njegove su misli prolazile putovima kojima je danas prošao, namátale se oko onoga što se javljalo iza slika koje je gledao: te su misli svoje tkale i plele se oko lijepih dana njegova života — misli prele svoju pređu, navirale uspomene, zapljuskivala sjećanja. Zaboravio je da povlači dim iz lule, zaboravio je sve oko sebe, samo je postojao taj pogled unutra i unazad, a glava se priginjala... Kako li je neizmjerne daleko ono vrijeme kad je nešto držao do sebe... Bijaše to kao neka nedostižna zemlja, neki daleki svijet u koji nema povratka. Uvijek nizbrdo, sve niže i niže...

Voda uzavrela u loncu; stari Dag ubaci u nju nekoliko jaja i uze da sprema večeru. Stavio je tavu na vatru i pržio slaninu, i bio je baš zaposlen kad se major najposlije uspravio. Je li ga stari Dag

promatrao dok je major onako plovio morem svojih misli s onu stranu vatre i dima — tko bi znao.

Dok su jeli, stari bi Dag ovda-onda kazao koju riječ. I major je jeo, ali ne onako kako bi se inače naklopio na jelo poslije valjana hoda po šumi, a i ono malo njegovih riječi nije pristajalo onome što bi kadikad protisnuo stari Dag.

Poslije večere opet zapališe lule; major je gajio neku nejasnu nadu da će ga stari Dag osloboditi tereta njegovih misli i da će mu sada pružiti ono u čemu je inače nalazio spasonosni zaborav. Šibao je pogledom prema torbi starog Daga u kojoj se nalazila boca s rakijom.

Stari Dag sjedio je opruživši noge prema ognjištu. Šaka u kojoj je držao lulu počivala mu na koljenu. Nametao je dosta drva na vatru i dodavao šaku po šaku kore koju je dohvaćao s poda, i kako je vatra zahvaćala koru, to je dim bivao gušći te se kao kakav stup uzdigao gore prema badži — živi, uzbibani stup među njima dvojicom.

Stari se Dag nakašlja ali ne podiže glave: — Zacijelo znaš što se dogodilo s gospođicom Kruse? — reče mirno.

Tronožac pod majorom oštro zaškripa. Podosta je vremena prošlo dok je major odgovorio:

— Ne... A zar joj se što dogodilo?

Majorov glas bijaše prigušen, zvučao je strano.

— Ti bi to morao najbolje znati — mirno će stari Dag.

— M... ne... što time misliš?

— Znaš ti dobro, otac si. Ali je dijete bilo mrtvo.

Tronožac ni da škripne, ni riječi u odgovor s onu stranu dima.

Vjetar je hujao nad okolnim šumama, pronosio svoj bruj i huk, jenjavao u meke uzdahe i nestajao udalj zamirući nad jezerom, pa se opet javljao češljajući šumu i pronoseći svoj poj — i tako je nekoliko puta zašuštao i zabrujao, legao i utihnuo prije nego što je opet škripnuo tronožac pod majorom, koji je sad protisnuo promuklim glasom što se jedva raspoznavao:

— A zna li što Adelaida?

Stari Dag odgovori mirno kao i prije: — Sama je svojim rukama pokopala mrtvo tijelo svoje polusestrice ili polubrata, u mrkloj noći, dolje u vrtu.

Glas nalik na jauk, kao početak nekoga prodornog jecaja, škripa tronošca — i major ustade, zakri lice rukama i, protisnuvši jecaj, sunu na vrata.

Stari se Dag i ne pomače; samo je, sagnut, zurio u vatru.

Jedva čujan zvuk, kao da je zagrebla kovina po drvenom zidu izvana, i stari Dag podigne glavu i ogleđa se po kolibi. Njegova je puška visjela na zidu, ali je major zaboravio da unese svoju.

Stari Dag juru van pa iza ugla kolibe. Trebalo je nekoliko trenutaka dok je mogao barem nešto raspoznati na tmurnoj mjesecini, a onda se u dva-tri brza i duga koraka nađe kraj puške te nogom udari u kundak. U isti čas prasne hitac, a puška muklo padne na tlo. Major zaglavinja naprijed, klecnuše mu koljena, i on se sruši.

Pucanj se orio i razlijegao šumama, i još je dugo odzvanjao u ušima starog Daga koje bijahu navikle na pucnjavu. Stari Dag ostade kao ukopan i pogleda dolje u majora.

Je li bio suviše okrutan u svojim riječima? Mislio je da mora izreći nekoliko oštrih riječi da majora trgne iz njegove ravnodušnosti. Ali čovjek sebi ne oduzima život zbog jedne riječi ma kako bila kruta. Majorova vedra ravnodušnost bijaše dakle samo nešto izvanje. A iznutra je to dugo bio crni jad, i na taj posljednji udarac sve se u majoru slomilo.

Major je zlo vodio život, zlo činio, ali su zlo činili i drugi, na svoj način, mišljaše stari Dag kad je pokleknuo i prislonio uho majoru na leđa da osluhne. Ali je sada i previše šumilo u ušima staroga Daga, nije mogao razlikovati kucanje srca od bruja iz šume i od pucketanja smrznute trave.

Podigne glavu i uzme osluškivati noćne zvuke što ih je vjetar donosio iz šume, od stabala i ozdo s jezera. Ti mu zvuci pokrenuše misli — mislio je na to kako se osjećao kao nekakav pravednik pred tim nevoljnikom i bio ogorčen zbog njegove bezobzirnosti prema jadnici kao što je gospođica Kruse, prema Adelaidi i prema njima svima.

Pred zbiljom smrti sad je jasno vidio svoju krutu ravnodušnost prema svojim najbližima i prema svima u ono vrijeme kad se samo nosio mislima o novcu i bogatstvu. Kolike li je onda svojom krutošću nepotrebno gurnuo u nesreću! Kolikim je kućama donio brigu i nevolju! Njegova je bezobzirnost bila zakonita i poštovana — jest, bila je kao neko priznato pravo, dok su majorovu svi osuđivali. Spoznaja do koje se stari Dag dovinuo posljednjih godina

jasnije se negoli ikad prije uzdizala sada dok je klečao do majora — spoznaja da u doba svoje krutosti nije bio ni za dlaku bolji od majora: nije dakle imao ni najmanje prava da ga osuđuje.

Takve su se misli starom Dagu rojile u glavi kad je raskopčao kaput, izvukao košulju i od nje oderao komad. Napravio je neku vrstu zavoja, stavio ga majoru na čelo i svezao oko glave da malko zaustavi krv a onda ranjenika unese u kolibu. Padne mu na um kako ga je i sinoć unosio i kako se tada osjećao višim od njega. Sad mu je valjalo pokušati da ga sam unese bez ičije pomoći i bez ikakva oholjenja.

Davno je minulo ono doba kad je stari Dag posljednji put pokazao svoju divovsku snagu, ali je ipak podigao teškog majora, prebacio ga sebi preko ramena, unio ga u kolibu i ondje ga položio na ležaj, na leđa. Nabaca luči na vatru tako da je proplamsala te prinese kabao s vodom do ležaja. Skinuo je majoru zavoj, namočio ga i njime oprao sa čela krv i čađ od baruta. Metak mu je razderao čelo ozdo gore, a je li i prodro unutra, nije se u polutami moglo vidjeti. Krv je neprestano tekla. Oči majoru nisu bile otvorene kao što je Dag inače vidao u mrtvaca; bio je još topao, ali i nije prošlo toliko vremena da bi se mogao ohladiti.

Dok je stari Dag bio zaposlen oko toga da mu raskopča odjeću ne bi li mu čuo kucanje srca, major zatrepta vjeđama, otvori oči i zbunjeno pogleda oko sebe. Dag mu pruži lončić vode, ali se on ne pomače da pije, samo je očajna pogleda buljio gore u grede pod krovom. Dag mu stavi mokri ovoj na čelo da mu krv ne curi po licu. Stajao je tako i gledao u majora.

Bilo je sada nešto sasvim strano na majorovu licu, nešto tvrdo i odlučno; takav je zacijelo bio kad je odapeo obarač na puški.

— Mogao bi kazati koju riječ reče stari Dag.

Major malko makne ustima koja su sada bila tako šutljiva. Usne mu se nekoliko puta pomakle i opet smirile, no najposlije izusti:

— Mogao si mirne duše doći nešto kasnije... i svemu bi sada bio kraj.

U majorovu inače tako vedrom glasu sada se odražavao takav jad da je srce kidao, te stari Dag ne uzmože protisnuti ni riječi u odgovor.

— Sada više nemam mjesta na svijetu, poslije onog što si spomenuo — nastavi Barre nesigurnim glasom, gotovo šapćući. —

U svoj tami oko sebe, koju sam i sebi i drugima zakrivao pustim govorom i brbljanjem, imao sam samo jedno mjesto na kojem još bijaše svjetla.

Major pošutje časak, a onda nastavi jednako tihim glasom:

— Sve je bilo sama izvanjost i površnost, to kao i sve drugo kod mene, mnoge godine. Ali me to svjetlo zahvatilo u untrašnjosti dublje nego što sam i sâm znao. Osjetio sam to kad si mi ono rekao. Imao sam jedno jedino svjetlo, a to bijahu posjeti ovamo, tebi i Adelaidi, jadnici. I kad sam razabrao kako sam najposlije sve razorio, i kako sam i tu na Björndalu uništio svoje jedino svjetlo, pa kad si mi na kraju rekao ono... Ne, nijedan čovjek ne može živjeti bez svoga svjetla u tami, ma kako bilo sićušno, a meni se i posljednje ugasio kad si mi spomenuo ono o Adelaidi i ono o vrtu...

Majoru se usta zatvorila i zadrhtala, vjeđe se sklopile, a suze potekle niza sljepoočice.

XI

Vraćajući se s Røisle stari je Dag razmišljao bi li se mogao složiti s majorom pa da kod kuće kažu kako je major pao i onu ružnu ranu na čelu dobio udarivši o stijenu, Ali bi to bila laž o nečemu ozbiljnom, i stoga odustane od te namisli. Da kaže kako je major neoprezno baratao puškom, ni to se doduše ne poklapa s istinom, ali mora tako reći, zbog samog majora, a pogotovu zbog Adelaide.

Najposlije je stari Dag smislio tako da major, kad dođu kući, legne u postelju, u kojoj sobi u novoj zgradi, da bi imao mira od djece i bio podalje od svake buke dok ne dovezu liječnika.

Stigao je liječnik i očistio ranu. Metak je probio čeonu kost iznad duplje i prošao tako blizu mozga da je liječnik na polasku prišapnuo starom Dagu kako nije siguran kamo će to krenuti. Major mora ležati na miru, a on će opet doći za koji dan. Boji se da bi moglo doći do zagnojavanja rane ili do otrovanja od barutnog praha, jer je hitac ispaljen iz takve blizine.

Adelaida je u djetinjstvu rukovala očevim oružjem, a i tu je na Björndalu bilo pušaka. Imala je dovoljno zdravog razuma, ali je dvatri prva dana bila silno pogođena očevom nesrećom, a zbunjivala ju je i njegova neobična ozbiljnost, i tako nije imala vremena za sumnje.

I gospođica je Kruse već prilično vremena opet bila na svome poslu. Adelaida joj je kazala, što je mogla određenije, da i dalje može mirno upravljati svime kao i prije, sve je zaboravljeno i nitko neće ništa doznati.

A gospođica je Kruse od ranog jutra do kasne večeri išla naokolo, ali je nestalo one prijašnje sigurnosti u njezinu glasu, a u njezinim očima više nije bilo onoga čvrstog pogleda kao nekoć. Razboljela se pa više nije i ne može da bude ona nekadašnja, mislili drugi.

Adelaida je pozvala gospođicu Kruse u svoju sobu. Sjedila je u velikom naslonjaču kraj staklenih vrata kad je ušla gospođica Kruse. Bijaše to četvrtog dana pošto je major legao u postelju.

Adelaida je sjedila zakrivajući lice obadvjema, ali je uzdignula glavu i brzo rukama prešla preko očiju kad je čula korake na stubama.

Gospođica je Kruse poslije one noći svaki put trnula od straha kad bi razgovarala s Adelaidom: bojala se da bi moglo doći ono pitanje.

Nekoć je gospođica Kruse bila sigurna i jaka, okruživao ju ugled što ga je stekla još za Terezina vremena. A kad je Adelaida došla na Björndal, postala je gospođica Kruse nesigurna, bila je u neizvjesnosti što će i kako će dalje biti. Ali je Adelaida imala svojih briga i nije vidjela razloga zašto bi se miješala u poslove gospođice Kruse koji su vođeni tako dobro i temeljito.

Poslije nesreće Adelaida je počela da pokazuje drugo lice. Za bolesti gospođice Kruse morala se i sama latiti posla pa je stekla dobar uvid u sve. I uz najbolju volju da se uzdigne iznad svega sitnog, ipak nije mogla zatomiti sve u sebi — ta bila je i ona samo čovjek. Nakon onog poniženja gospođice Kruse, u Adelaidi se i nesvjesno javio ljudski nagon, težnja da se istakne nad drugim kad je prilika za to. Uza svu naklonost koju je osjećala prema gospođici Kruse, u Adelaidi je svrdlalo i ogorčenje pri pomisli tko li je od njih

dvojice otac djeteta, pa je i to moglo imati utjecaja na njezino držanje.

Pred gospođicom Kruse iskrsavala je jedna druga Adelaida: držanje, glas, izraz lica sve je to sadašnju Adelaidu sa svakim danom sve više udaljavalo od one prijašnje.

Gospođica Kruse zastala je kraj vrata. Između nje i Adelaide bijaše cijela dužina sobe. U posljednje vrijeme kad je gospođica Kruse bila pozivana ovamo, Adelaida je uvijek hladna i ukočena stajala nasred sobe i izdavala svoje naloge gotovo bez glasa, ali određeno i nekako odozgo. Gospođica Kruse osjećala je to sve jače što ju je više zamarala svagdanja jurnjava i noću mučio neprestani strah od pitanja koje se jednom moralo izreći. A poslije toga pitanja bit će odbrojani dani njezina boravka na Björndalu.

I dok je tako stajala kraj vrata, sve je odavalo njezinu uzbuđenost od očiju pa do ruku. I to što Adelaida nije stajala na sredini sobe kao obično, i što ne ustaje nego sjedi tamo u dnu, u naslonjaču, pognuta — od toga joj je strah još više stegao srce, tako da joj je zazuvalo u ušima a pred očima joj se zamaglilo.

Adelaida se uspravi kao da će ustati, ali ostade i dalje onako, a pogled uprije u pod. Ni jednom nije pogled svrnula onamo gdje je stajala gospođica Kruse te bijaše kao da se svakom riječi sve dublje pogružuje kad je najposlije protisnula:

— Je li to bio... moj otac?

Od gospođice Kruse ne dođe ni jedna riječ u odgovor. Samo joj se zanesvijesti, i ona se sruši kraj vrata.

Adelaidi se glas starog Daga činio tako nesigurnim kad joj je kazao da joj je otac neoprezno baratao puškom. Očev uplašeni pogled i ona rana na čelu pobudiše najposlije njezinu sumnju — i u istom času kad joj se misao dohvatila mogućnosti da je ono otac učinio namjerno, na nju se nadovezala druga misao — da je jedna nesreća u vezi s drugom. Opazila je i uzbuđenost gospođice Kruse kad bi joj major rekao koju laskavu riječ. Nakon dva mučna dana i dvije besane noći htjela je da danas s time bude načistu.

Takali se sati, i mnogi su prošli otkad je gospođica Kruse bila u sobi. Adelaida je bila sama, sjedila je u naslonjaču kao i onda.

U svem svome jadu morala je tješiti gospođicu Kruse. Bijaše ju podigla, odvela u njezinu sobu i ondje položila na postelju kao da je

dijete posrijedi. Ali je prije toga gospođica Krose morala da joj sve kaže, da otvori pred njom svoju dušu.

Već je sate i sate Adelaida tako sjedila i mislila o gospođici Kruse i o sebi samoj. Svoj teški jad morala je sama snositi — jad zbog toga što se muž udaljio od nje i što je izgubila povjerenje starog Daga. A ipak ju je zapalo sve bogatstvo života, ima svoje mališane i treba da bude strpljiva... A sada je doznala o sudbini jednoga drugog čovjeka, sudbini koja bijaše sam životni jad i bijeda, jer ono što je drugima značilo sreću, gospođici je Kruse donosilo strah i muku i nepodnošljivo kajanje.

Strogo je Adelaida sudila svoga muža, starog Daga i gospođicu Kruse, a sada je eto doznala da je sama osramoćena — ona zajedno sa svojim ocem.

Svaku je životnu nedaću dosad dočekivala ponosna držanja i crpla snagu u tome ponosu i nesavitljivosti.

Sada je sve otišlo. Prignula se i lice duboko uronila među šake. Život nikad da obustavi te puste udarce što pljušte po njoj. I uvijek tako, bez prestanka. Ti su udarci priprema — za smrt.

Netko se uspinjao stubama, koraci teški i čvrsti. Adelaida podiže glavu i osluhnu, a onda brzo ustade i priđe ogledalu. Rupčićem prijeđe preko očiju i lica, zagladi kosu i već po navadi zauze staro držanje, uspravi se.

Glavom joj se rojile misli. Zašto li to dolazi stari Dag? Nije ušao u njenu sobu odonda kad su se rodili blizanci, prije tri godine i po... Da nije što naslutio o njezinu ocu i o gospođici Kruse? Smrknu joj se pred očima već pri samoj pomisli na ono što bi mogao reći. Dolazi li da je pita? I što da mu odgovori?

Uđe stari Dag. Zastao je na sredini sobe i ogledao se naokolo kao da je prvi put u toj prostoriji. Obrve mu se sastavile, čelo nabralo, teška je ozbiljnost na njemu.

Adelaida uzmaknu korak-dva, stade za veliki naslonjač i prstima potitra po njemu:

— Zar nećeš sjesti? — protisnu naposljetku.

— Hoću — reče on te priđe i sjede.

— Posljednja dva dana nisi ulazila k ocu — on će joj mirno. — Pita za tebe.

Adelaida se polako okrene prema staklenim vratima na balkonu. Stajala je oborene glave i gledala u tanku zavjesu na staklu.

Stari ju je Dag promatrao kako svaki čas podiže glavu i kako joj se javlja ukočena crta na podbratku.

— Ne smijemo osuđivati — mirno će joj on. — Možda ni sami nismo uvijek pokazivali dovoljno obzira prema bližnjima.

Adelaida se lecnu. Na što on smjera? Zna li štogod ili misli da ona osuđuje oca zbog pića?

Stari je Dag pogleda. Opazio je njezinu bespomoćnost koja je odjednom odnijela ono njezino uspravno držanje. Uspravio je leđa, ali je oborio glavu i gledao u pod.

— Sve što je tebi znano znam i ja... ono s gospodicom Kruse... i sve drugo — reče čvrsto.

Adelaida bijaše slomljena. Plakala je okrenuta prema zavjesi. Dakle je stari Dag sve znao, i sad je došao da je tješi, baš u času kad se sav život smračio oko nje.

Pustio ju je da se isplače, podigao je glavu i obazreo se opet po sobi kao da se čudi što je tu sve tako kako jest.

— Jest, takvo što bolan je udarac ponosu — reče nekako teško i polako. — Ali kako vidiš, Adelaida, život razbija i ništi naš ponos, i najbolje razumijemo život kad je ponos skršen.

Ustao je, zakoračio korak-dva prema vratima, ali se okrenuo te opet pogledao u nju.

— Ostaje mnogo toga da kažemo jedno drugome, ti i ja, ali večeras moraš svom ocu, nije sigurno hoće li još dugo...

I u tim riječima stari Dag iziđe, a stube zaškripaše pod njegovim korakom.

Kad je stari Dag izišao, Adelaida se okrenula i ukočen pogled uprla u vrata.

Time što joj je rekao da sve zna, Stari je Dag maknuo grozu s onoga što se dogodilo. Kad on zna, onda je sve lakše podnijeti. Došao je eto k njoj da joj kaže i da je utješi, i još je obećao da će biti razgovora među njima dvoma, vratit će se dakle stara povjerljivost. Od toga joj topli srsi prodoše tijelom, zali je val koji donosi utjehu. Mislila je na sebe, kao uvijek.

Kad je rekao kako nije sigurno hoće li joj otac još dugo, sve je iščezlo, sve otišlo na te posljednje riječi starog Daga: nestalo je mržnje prema ocu, iščiljela sramota, okopnio jad kao snijeg na

suncu, nestalo sve muke što joj je danas pritiskala misli i razdirala osjećaje.

Pred očima joj se javi slika u kojoj je jasno vidjela oca kako se s njom u njezinu svadbenu noć pozdravlja dolje kod pisarne, kako je prati sve do prednje sobe u staroj kući — kako ju je pogladio po obrazu, zaželio joj laku noć i protisnuo nekoliko riječi da mu ona mora mnogo toga oprostiti, ali da je on bio vojnik pa je takav i ostao. Molio ju je da mu oprostí što je takav kakav jest. A je li mu ona ikad oprostila?

Mrzila ga je i prezirala još odonda kad joj bijaše desetak godina, u toj ju je mržnji odgajala njezina nesretna majka, a mržnja i prezir samo se još pojačavahu zbog njegovih slabosti. Jest, mrzila ga je i stidjela ga se sve do ovog časa. Stari mu je Dag oprostio u svojoj strogoći, ali ona nije.

Nikada nije ništa učinila da ga obraduje — nikad nije za njega imala toplá osjećaja.

Sada gdje joj je riječ starog Daga zazvonila u ušima kao zvon što se odrunio s mrtvačkog zvona — sada je istom vidjela oca kako je u mislima stajao pred njom svih ovih godina i molio oproštenje i možda mrvu prijateljstva.

Da ga je one noći poljubila u obraz ili barem prijateljski pogledala ali ne, ona je bila zabavljena samo sobom, mislila je samo na sebe i otrčala dalje...

Možda mu je u mnogim godinama gorčine mogla malko pomoći da mu je uputila koju prijateljsku riječ — jest, da ga je barem jednom, kad se s Björndala vraćao u grad u svoje jadne prilike, zamolila da uskoro opet navrati i da joj je dobro došao... Ali ne, umjesto svega toga ona je bila nijema i ukočena i svojim mu je držanjem samo pokazivala kako se raduje što on odlazi...

Dok je silazila niza stube pa kroz pisarnu ulazila u novu zgradu, saletjele su je sve drage uspomene na oca. Kako li se kao djevojčica radovala kad bi u raspoloženju došao kući sa svojim veselim pričama! Učio ju je da jaše i bio je onda sva njezina radost.

I između tamnih slika kasnijih godina, između neugodnih sjećanja vezanih za nj, prvi put joj iskrsnu spoznaja da zapravo njemu i njegovu prijateljstvu sa starim kapetanom Klingeom duguje svoj dolazak na Björndal, gdje je našla smisao i sadržaj svoga života, sa svim njegovim jadima i radostima.

A sad otac eto leži svega nekoliko koraka daleko od nje, a ona nije onamo povirila već dva dana i dvije noći — leži nasmrtno bolestan i nesretan i uzalud očekuje nju, jedini izdanak svoje krvi.

Adelaida tiho pokuca na vrata plave sobe, otvori ih i pogleda unutra. Zavjese bijahu navučene, ugodno je gorjela vatra u peći, upaljene svijeće stajale s obje strane uzglavlja. Otac s praporom okrene malo glavu i pogleda prema vratima. Laka sjena nevoljkosti što bi joj obično preletjela licem kad bi ugledala oca, sada je nestala pod dojmom velike promjene koja se s njime zbilila. S bijelim ovojem na čelu i s onom ozbiljnošću i napetim crtama na licu imao je na sebi nešto od pravog ratnika dok je onako širok i miran ležao na velikoj dvostrukoj postelji. U očima mu zasja kad je vidio da je to ona, ali je odmah prigušio pogled.

Adelaida je duga stajala u predsoblju podno stuba da se umiri prije nego što pođe gore. Nije red da ga uzbuđuje. Sad je sjela do postelje, ali nije gledala u njega nego joj je pogled klizio po pokrivaču. Nije sprva znala što bi rekla, ali je nastojala da svojim držanjem pokaže blagost i sućut.

Dolje se u predsoblju umirila, ali joj mir nije trebao. Nasamu je često odlučivala da će se promijeniti, ali čim bi se našla pred nekim, ma bio to i tko god od njezinih najbližih, odmah bi se ukočila, osjetila se sputanom.

Eto, još je prije kojeg časa u sebi razmahala čitavu buru prekoravajući se i kazujući kako treba da pokaže toplinu i osjećaje — a sad, gle, sjedi i razmišlja je li uistinu tako da se otac nalazi na rastanku sa životom, ili će opet biti kako je bilo prije. Bijaše kao da ona izračunava i slika koliko može otrgnuti od svaje unutrašnjosti. Njezina *sposobnost* da pokaže dobrotu nije bila isto što i njezina *želja* za tim — čak ni u tome trenutku.

Ima li ona u sebi očevu toplinu i srdačnost i majčinu ukočenost? I je li strogi odgoj u pravcu samosvladavanja što ga je stekla u majke i bake u odlučnoj dobi između desete i dvadesete godine — tolika ušao u njezinu krv i meso da ga se više ne može osloboditi?

Sva muka i sve nagle promjene što ih je proživjela u ta dva mukotrpana dana i dvije besane noći — sve je to učinilo da je samu sebe sada vidjela jasnije negoli ikad prije: ali vidjeti nije isto što i biti kadar promijeniti se.

Otac je opet okrenuo glavu da mu ravno počiva na uzglavlju te je prazno zurio preda se.

Stari mu je Dag gore na Røisli rekao da Adelaida zna sve — i to što se držala dalje od njega dva posljednja dana i dvije noći, bijaše mu znak da ona naslućuje što je i kako je s tim pucanjem. Nedostajala mu je, i pitao je za nju, ali kad je došla, bila mu je samo hladna uspomena na njezinu majku. A ipak mu je bilo drago što tu sjedi — nešto više nije nikad ni očekivao. Miran i zategnutih crta na licu ležao je sve te neobične dane u postelji, a mislima se neprestano dohvaćao svoga prohujalog života — života tako puna promjena, a tako prazna i besadržajna.

Adelaida ga upita kako mu je, a on odgovori s prizvukom uobičajene nehajnosti:

— Hja, čas ovako, čas onako.

Ona se nosila sa svojim mislima, neprestano je nastojala da nađe onu toplinu i srdačnost koju je osjećala dok je išla ovamo, ali nije bila kadra da išta od toga pokaže — tu pred njim. Dvadeset i pet dugih godina osjećala je nesklonost prema njemu, neku odbojnost, a sad je još došlo i to — gore negoli išta prije. Pa kako onda da se prelomi i da prijeđe preko svega?

Odjednom kao da joj se leđa uspraviše sama od sebe i ona podiže glavu kao da nešto osluškuje. Bijaše to mirni glas starog Daga, njegove riječi u njezinoj sobi — sad su joj ponovo zazvonile u ušima. Bijahu uzmakle iza iznenadne zabrinutosti za očev život, a sad su se opet javile:

— Jest, takvo što bolan je udarac ponosu. Ali život razbija i ništi naš ponos, i najbolje razumijemo život kad je ponos skršen.

Leđa se i opet poviše, glava se spusti. Zvučale su te riječi kao pouka od starog Daga, pouka koju je sam zacijelo temeljito iskusio. I nije joj to kazao u takvu času tek onako, nego uvjeren da će joj takva pouka biti i potrebna.

Je li joj to ponos začepio usta te joj priječi da pokaže ono što je htjela a nije mogla pokazati? Je li se u godinama nevolje toliko izvježbala u krutom držanju da sada ni sama nema moći nad sobom?

Pokušala je da u držanju pokaže najveću mekoću, da vidi može li to pomoći — a u daljem je slijedu misli ispružila ruku i stavila je na očevu postelju. Bijaše kao da ju nešto zadržava, no ipak je oprezno ali odlučno stavila ruku na očevu. Njemu se rame i ruka zamjetno trgnuše. Prvi put u dvadeset i šest godina dotakla ga se

njegova kći koju je pokušavao u sjećanju sačuvati kao živahno i dobrodušno dijete — svih ovih dvadeset i šest godina.

Major Barre sklopi oči. Toplina Adelaidine ruke bijaše mu kao neka sveta radost koju je davno jednom uživao i koja je sada opet prostrujila njime. Ležao je kao u strahu da bi se njena ruka mogla povući, a misli koje su mu prolazile glavom i koje se inače ne bi nikad izrekle sada su se pretočile u ganutljive, plahe i tihe riječi:

— Ne mogu očekivati da mi oprostiš... sav jad koji sam ti naprtio, Adelaida... ali sam te ipak volio više nego što si mogla opaziti.

U vrućem valu stida sjetila se sada kako je on u svome siromaštvu ograničavao svoje radosti i ostajao bez mnogih svojih skromnih užitaka da bi njoj nabavljao lijepu haljinu kad se vratila k njemu, pošto joj je umrla majka i baka. Sada je Adelaida pretitrala u mislima i sjetila se mnogih žrtava što ih je podnio radi nje.

Nije znala uzvratiti na njegove riječi, nije mu mogla reći: »I ja sam tebe voljela«, jer to naprosto nije bila istina. Osjetila je kako joj naviru suze te je htjela ustati i otići, ali prije nego što se i snašla čula je svoje vlastite riječi:

— Jadni, jadni tata...

I briznu u plač. Jednom je rukom držala njegovu, a drugom je zaklanjala lice i plakala, plakala zbog njega i zbog sebe.

Adelaida je otišla. Major je ležao sam u plavoj sobi. Kad je odlazila, spomenuo je Adelaidi kako bi rado razgovarao sa starim Dagom ako još nije legao te ako mu nije neprilično. Vrijeme sporo prolazi onome koji nešto čeka, a major je žudno čekao.

Čuo je kako se otvaraju vrata i kako škripe stube, čuo je korake po hodniku, ali nisu bili koraci starog Daga. Bijaše to samo jedan između slugu: imao je bdjeti u pokrajnjoj sobi da se majoru nađe pri ruci ako mu što ustreba. Hladan osjećaj usamljenosti preplavi majora Barrea. Takav će dakle biti svršetak — jer da je to svršetak, bijaše mu sasvim jasno. Žigala rana u glavi, na mahove se javljala nesvjestica.

Negdje dolje škripnuše vrata, netko je išao uza stube pa hodnikom. Major je zaustavio dah i napeto osluškivao, a onda odahnu s olakšanjem: bijaše to korak starog Daga.

Stari Dag ušao je u pokrajnju sobu i momka koji je imao stražariti poslao na počinak. Sam je htio noćas bdjeti pokraj majora: spavao je nekoliko sati i zato je došao kasno.

Mnogo je prijatelja imao major Barre u životu, ali takva prijatelja kao što je stari Dag — ne, takva nije nikad imao, kazivaše u sebi.

Dag je od ranog jutra bio uz ranjenika koji se nekoliko puta onesvješćivao. Major je zaželio da vidi Adelaidine mališane pa ih je Dag doveo gore a major se s njima veselio i šalio, ali kad su otišli, zajecao je te se i opet onesvijestio.

Kad je stari Dag došao da čuva noćnu stražu, nešto je za sobom nosio u ruci i onda to oprezno stavio na stolic do postelje. Major je okrenuo oči na tu stranu i opazio da je to čašica i nešto u njoj.

Liječnik je doduše rekao da mu ne smiju dati ništa što grije krv, jer bi to moglo izazvati smrt, ali Dag nije vjerovao da bi jedna mala čašica mogla ikako nauditi čovjeku kakav je major. Kapljica francuskog konjaka iz Terezina doma, mišljaše Dag, zacijelo će mu prijati poslije tolikog ležanja: uvijek je na nju mislio, pa neka mu bude ta mala radost.

Major je obično u takvoj prilici bio hitar i nije otezao, ali je sada pio polako, gotovo na kapi, i turobno gledao čašicu. Tko zna nije li mu posljednja.

Stari Dag drijemao u naslonjaču ali bi ovdha-onda pogledao prema postelji. Major je spavao čitava tri sata tako da je sve odjekivalo. Sad se probudio i pogledao oko sebe. Dag ga opomene da mirno drži glavu, a on poslušao.

— Adelaida je bila ovdje — zamišljeno će stari Dag.

Majorovim licem preletje trzaj. Zaklopio je oči, te Dag opazi kako mu je disanje teško i kako mu se ispod vjeđa krune kapi i niz lice otiskuju.

— Adelaidin mi je dolazak — tiho će tronuto major — dozvao u pamet mnoge uspomene, sjetio me onih vremena kad je još bila djevojčica. Bili su to svijetli dani u mome životu. Zatim je okrenuo hladan vjetar, i sve je pošlo nizbrdo, kao nekoć u momačkim godinama.

Dag ukosi pogled prema njemu. Major je podugo šutio a onda opet progovori — glas mu bijaše jači i nekako treperav:

— Ne, neću da govorim o svijetlim danima. Sve sam razorio u svome životu, svima oko sebe zagorčio dane, svome ocu i majci, svojoj ženi, onda Adelaidi i svima drugima, a sada i vama ovdje, i gospođici Kruse, jadnici, koja je još jedina vjerovala da nešto vrijedim u životu.

Obojica su dugo šutjela. Ni jedan ni drugi nije čuo kako se vani razmahuje vjetar noćnik niti su čuli kako u peći huči. Njihove su misli bile daleko, lutale nekuda iznad vremena i prostora.

Najposlije progovori stari Dag:

— Hja, junak baš nisi bio.

Majora kao da nešto probode. Unatoč svim zabranama podiže glavu, čak se malko podiže uprvši se na lakat i zagleda se u Daga kao da pred sobom vidi sablast.

Jednu jedinu čvrstu točku i oslonac imao je major u svom životu: ako i nije bio besprijekoran kao čovjek i vojnik, ipak je bio junak, neustrašiv ratnik. Još se i sada govorilo o njegovoj odlučnosti i ludoj hrabrosti koju je pokazivao u trenucima pogibelji.

— Zar ja da nisam bio junak? — protisnu naposljetku.

Stari je Dag podugo sjedio kao da ništa ne vidi i ne čuje, a kad je progovorio, riječi mu potekoše mirno, u njima nije bilo žestine kao u majorovu pitanju.

— Ne mislim na onakvo junaštvo, nego na drugu, dugu borbu u nama samima, a u toj unutarnjoj borbi nisi bio junak. Uvijek si popuštao svojim željama, nikad im se nisi opirao, a to je loše jer donosi nesreću i čovjeku samom i svima drugima oko njega. Svoj si život vodio ludo. Nije mi ni nakraj pameti da te osuđujem. Nemam na to nikakva prava, ali su mi na umu tvoje riječi, ono što si sam rekao kako se nisi borio nego si puštao da te struja nosi... Tjerala te uvijek naniže, te sada razmišljaš o svom porazu. Eto, na to sam mislio.

Barre je ponovo spustio glavu na jastuk, a stari Dag nastavi, najprije tiho, a onda podižući glas pri kraju.

— I ja sam imao svojih poraza i ne znam kakvi me još čekaju... ali se moramo boriti i opirati sve dok nas ne obavije tama smrti.

Pogledao je u majora. Ovaj je prazno zurio preda se: njemu kao da još otprije bijaše dosta tih propovijedi. Ali Dag nastavi tiho, gotovo šapćući:

— I najposlije si borbi okrenuo leđa i htio umaknuti.

Major okrene glavu prema njemu te ga pogleda pažljivo i upitno.

— Nisi htio da se boriš dokraja — odlučno će Dag.

Sad je major razabrao da to Dag misli na onaj hitac, i odmah mu licem prijeđe val vrućine a disanje mu postade nepravilno. Najposlije reče:

— Možda je istina... to što veliš... da se nisam opirao i da sam se uklanjao borbi. Ali u mome slučaju nije to bilo isto što i kod drugih... u meni je to nekako bilo drukčije i jače... Ne znaš ti to...

I nato je Dagu pripovjedio ponešto iz vojničkog života, pripovijedao mu o drugovima koji su pretjerivali u piću i ljubakanju, i eto zato je takav kakav jest. Bilo je to ono isto što je rekao i Adelaidi, samo sada mnogo jasnije i otvorenije.

Stari Dag podiže glavu i udahnu dublje, a oči mu pokazашe nešto od one stare oštine:

— Misliš li možda da mi ostali nismo imali nikakvih iskušenja? I ja sam ih imao u mladosti, i ovdje na domu i kad bijah u gradu. I ja sam zapadao u napast kad bih vidio ljepotu, ali sam se borio i svladavao tako da sam počeo zazirati od žena. A poslije, kad sam se obogatio, bilo ih je podosta koje su me gledale. Misliš li da sam bio slijep ili kljakav? Ne, brajko, morao sam i ja voditi svoju borbu da se spasim. A bilo je i mnogo drugih iskušenja i napasti, pogotovu jer bijah tvrdoglav, častoljubiv i željan da neprestano zgrćem novac. Jednom sam mislio da sam u svojoj borbi izvojštio pobjedu, ali je onda krenulo nizbrdo. Čitavih trideset godina bio sam zaslijepljen novcem prije nego što sam se trgnuo i počeo borbu iznova. Čovjek mora da podnese poraz, ne smije se prepustiti nego uvijek treba da bude spreman za novu borbu. Potrebna je za to odvažnost kao i vojniku usred najžešće bitke... časovi borbe postaju nam u životu svijetle točke, a sve je drugo mrak i mrtvilo.

Major nije ništa govorio, ali mu je Dag mogao po očima vidjeti da pažljivo sluša.

Podugo su tako šutjeli, ali u Dagu kao da bijaše nekakav nemir, kao da mu nešto leži na srcu, te on najposlije pritisnu:

— Jest, nema izmicanja, nema puta naokolo, čovjek mora svoju borbu voditi do kraja.

Izgovorio je te riječi žurno kao da se boji da bi mogle ostati neizrečene.

XII

Stari je Dag razmišljao o sudbini majora Barrea i dobro je razabrao da Adelaida nije marila za oca, a i njezino držanje prema mužu — eh, i to ti je nešto u čemu se čovjek ne može razaznati ni snaći. Ono jest, i samu je sebe nadmašila onda u kolibi na Crnom jezeru kad se borila da mužu spasi život, a i njemu je samom, starom Dagu, bila pravi blagoslov, neustrašiva na djelu i na riječima, one teške zime kad je bio tako raskidan u duši.

Jest, jest, ali bi ipak mnogo šta u majorovu životu bilo drukčije da je imao kakav oslonac. Ali gle — sam poznaje majora Barrea već desetak godina: mogao mu je i sam biti neki oslonac i potpora. Imao je doduše mnogih obaveza u životu, ali je ipak mogao malko misliti i na nekoga tako blizog, na nekoga tko je također djed mališanima na Björndalu.

Stari Dag sjedio je i danas kraj majorove postelje, ali nakon jučerašnjih riječi nije sada znao ništa da kaže, a ni major nije smatrao da bi sam imao još što god reći. I tako im u današnjem razgovoru ne bijaše značenja. Poslije svega što se dogodilo stari Dag nije se mogao osloboditi pomisli kako bi zapravo bilo najbolje da major sada umre, ali je odjednom eto preumio. Nešto ga je tjeralo da popravi što je propustio. I ta jaka želja da major preživi postala mu sad uvjerenje, i prije nego što je i sam bio načistu počeo govoriti.

— Kad opet staneš na noge, Barre, onda prenesi svoje stvari iz grada pa se smjesti ovdje u novogradnji. Onda nas dvojica možemo odlaziti u šumu, loviti divljač i lijepo provoditi dane, a možemo koji put i ozbiljno razgovarati.

Za prvih riječi major je okrenuo glavu i ukočenim se pogledom zagledao u Daga, kao da se probudio iz smrti, a onda smjesti glavu na jastuk kako mu je liječnik naredio, ali su mu oči i dalje budno gledale u Daga.

Kad je Dag ustao da krene, uhvati majorovu ruku. Barre ne izusti ni riječi, samo je teško disao. Dag nikad nije zaboravio taj njegov pogled.

Major Barre umrije još iste noći.

Odmah su poslali po Unnu Hamarrbö, a ona dođe da bdi pokraj mrtvacu, kako bijaše stari običaj...

Adelaida je istom ujutro saznala za očevu smrt, pa kad je sa starim Dagom ušla u plavu sobu, Unn već bijaše makla podvezač s majorova podbratka i utege s njegovih vjeđa. Stavili su čiste jastučnice i plahte: upravo su sjale bijele i nategnute, i na njihovoj bjelini ležao plavkast odsjaj sa sobnih zidova. A visoko na jastucima počivala majorova glava s bijelim bjelcatim zavojem oko čela.

Adelaida stajaše kao da se ukočila. Je li njezin otac bio takva ljudina?

Sve ono nezdravo, otečeno i podbuhlo bijaše nestalo kao da je rukom odneseno. Lice bilo nekako čvrsto i odlučno, guste obrve uzvijene u snažnim lukovima a nos smiono iskočio. Usta s punim ali lijepo oblikovanim usnama čvrsto zatvorena a snažna crta podbratka završavala sliku izdanka dugih oficirskih naraštaja.

Pogled na tu sliku mnogo je toga pobudio i u srcu starog Daga, i dugo je Dag stajao nepomično prije nego što je duboko uzdahnuo i rekao glasom u kojem se osjećala težina:

— Mir tvojoj uspomeni, majore.

A onda priđe postelji, uze Barreovu ukočenu ruku u svoju u znak posljednjeg pozdrava.

— I hvala ti na svemu dobrom — reče promuklo.

Suze potekoše Adelaidi niz lice, zaplakala je ali nije pristupila postelji. Možda zato što je ondje stajao stari Dag, a možda opet stoga što je Unn sjedila ukočena i kruta uza zid, a tko zna — možda i zato što ju je njezin kruti i neprirodni odgoj i njezin kasniji razvoj priječio i sada, kao u svim velikim trenucima, da pokaže svoje uzbuđenje i svoje osjećaje?

Još poslije prvoga liječnikova posjeta bijahu poslali glasnika u grad da obavijesti Barreove rođake i najbliže prijatelje. Došli su prekasno da majora još zateknu na životu, ali su u pravo vrijeme stigli na pogreb. Dva dana i dvije noći bijaše kuća puna gostiju.

Za stolom u dvorani, prije nego što su pokojnika odvezli u crkvu, mnogo se lijepih riječi izreklo o majoru Barreu — više negoli za čitava njegova dugog života.

Kad su se ujutro odvezli i posljednji gosti, Adelaidi se činilo da je s njima nestalo i posljednjeg glaska i svakog znaka života.

Otkad je gore u sobici saznala od gospođice Kruse cijelu istinu, sasvim se povukla od svakog upravljanja kućom. Sav teret posla u dane pogreba i posmrtno daće počivao je na leđima gospođice Kruse, koja je, tiho ali potpuno, opet preuzela svoje stare dužnosti.

Dok su gosti bili u kući, Adelaida je potiskivala misli, ali kad su otišli, odjednom su zapljusnule. Gorko je sebe prekoralava što nije bila pažljivija prema ocu, što posljednjih dana nije bila češće uz njega, što nije s njime bila prijaznija i što mu nije ni dodirнула ruku dok je mrtav ležao u plavoj sobi. Sve ju je to neprestano mučilo.

Mališani po cio dan bijahu ponajviše prepušteni sami sebi. Dolazili su u kuhinju u vrijeme jela, a inače jurili naokolo po dvorištu i švrljali po zgradama gdje bijaše zaposlen tkogod od služinčadi. Adelaida se njima bavila samo izjutra kad bi ih odijevala, i navečer kad bi ih lijegala na počinak. U vrijeme jela bila je dolje u blagovaonici sa starim Dagom. Ali i on bijaše šutljiv i zamišljen.

Mladi je Dag na dan ukopa bio kod kuće, ali odsutan duhom i tako mračan u licu da ju je upravo u srce bolo — a još je iste večeri opet otišao.

Adelaida je spremila djecu na počinak. Njihove su posteljice bile u Dagovoj sobi otkad se ono razboljela gospođica Kruse pa su i ostale ondje, ali je Adelaida noću ostavljala otvorena vrata.

Pošto je legla djecu, stala je pred ogledalo u svojoj sobici, ali se nije gledala u oči ni u lice da na njemu ne vidi očaj. Promatrala je samo kosu dok ju je po običaju redila prije nego što će dolje u blagovaonicu, na večeru.

Ni stari Dag ni Adelaida nisu pravo jeli niti su što govorili. A kad su ustali od stola, ona samo prošapta:

— Laku noć.

I krenu u prednju dvoranu, u očajnu večer i besnenu noć.
Stari se Dag nakašlja te će joj tihim glasom: — Mogla bi večeras malko ostati ovdje.

Te su riječi bile tako neočekivane i toliko su iznenadile Adelaidu da je zastala na vratima prednje dvorane, onako s jednom nogom već na pragu: bijaše kao da ih želi čuti još jedanput. Polako se okrenula i pogledala ga začuđeno. U pogledu joj bila napetost kao da očekuje neku nesreću, te stari Dag od tog pogleda izgubi svoju nit i zastade: u njezinim je očima čitao sav očaj što se nakupio u njezinu srcu.

Priđe joj bez riječi, stavi joj ruku na rame i povede je u veliku sobu. Povukao je kvaku i otvorio teška stara vrata.

Unutri bijaše mrak, ali stari Dag priđe kaminu te upali vatru: drva uvijek bijahu pripremljena, s granjem i suhom mahovinom, trebalo je samo ukresati i potpaliti.

— Možemo sjesti ovdje — reče stari Dag pošto je upalio vatru i primaknuo kaminu dva naslonjača.

Adelaida sjede u jedan ali ga okrenu tako da može pregledati cijelu prostoriju. Zelenkasta prozorska stakla na istočnom i južnom zidu oživješe na sjaju vatre. Oružje obješeno o tavanačne grede i na zidove uvijek je u Adelaidinim očima toj staroj sobi davalo izgled neke stroge ozbiljnosti. Ta stara velika soba bijaše joj kao neki svjedok prastarih dana kad je život bio tvrd i okrutan i kad među ljudima nije bilo milosti. A dojmovi što ih je nosila u sebi ovih posljednjih godina i najnoviji događaji kojima je pribivala ovih posljednjih dana, bijahu uzrokom što joj se sada ta velika stara soba nije više činila tako vremenski udaljena: život je tvrd, još uvijek, krut je i nemilosrdan.

Misli o tome pretočiše se u druge, i sad se sjeti kako u toj sobi nije bila od prošlog Božića. Dohvatila se mislima onih dalekih i lijepih časova što ih je tu proživjela, spomenula se neizrecive radosti što ju je tu zapala usred teške ozbiljnosti. Dozvala je u pamet prvi Božić tu na Bjørndalu, sjetila se sve tuge i radosti što su je onda zapljuskivale — u ušima joj ponovno rominjale kapi kiše što je škropila one jesenje večeri, najljepše u njezinu životu, kad je stari Dag rekao da je mladi Dag voli.

Mnogo se odonda dogodilo, uspomene jasno iskrsavale, zaplavila pusta sjećanja. Širom otvorenih očiju zurila je u vatru, a

nije ju vidjela: samo su se slike javljale i sustizale, jedna drugu ispraćale.

Glas starog Daga prenu je iz snatrenja. Svekar bijaše uvjeren da mu se snaha zagnala u misli na svog oca.

— Jest — reče stari Dag — mnoge se misli čovjeku zavrgnu u glavi kad mu tkogod od najbližih promijeni svijetom i ode da se više nikad ne vrati. Često sam o tome razmišljao, te mi se čini da smo istom nakon takva jednog događaja onakvi kakvi bi ljudi zapravo morali biti. Tada nam pogled prelazi preko onog na čemu se naša sitničava misao inače zadržava, a što nam tako iskrivljuje sliku naših bližnjih. A kad nas potrese takav jedan događaj, kad nam od bližnjih ostane samo uspomena, onda se ponajviše sjećamo samo onog što bijaše dobro u našim bližnjima i što smo možda u njima mogli još i razviti da smo toj njihovoj dobroj strani posvetili nešto pažnje i pokazali im da smo je zapazili. Tako malo mislimo na to da pomognemo jedan drugomu u tome kratkom životu.

Stari Dag nije time mislio samo na sebe: te su riječi bile upućene i Adelaidi, ali on nije ni slutio koliko su je one bolno pogodile. Začudoeno ju je pogledao kad je čuo gdje je zajecala, a onda opet svrnu oči prema vatri u kaminu dok je ona plakala: bijaše to ljuti plač kakav je u nje vidio samo onda kad su joj umrla dva prva sinčića.

Najposlije se Adelaida umirila, prestalo je trzanje, samo bi joj se ovda-onda oteo dubok uzdah ili jecaj. Jenjala i vatra u kaminu, samo su još pištali plamećci što su poigravali oko ugaraka, a stari se Dag podnimio i gledao u vatru što je dogorijevala.

— Jest, jest — reče tiho — kad čovjek pogleda unatrag na život, vidi toliko tuge da bi mogao presvisnuti. Ali...

I podiže glavu a crte mu na licu odavahu sigurnost i čvrstinu kao uvijek u odlučnim časovima.

— Ali, Adelaida, život nas traži dokle god dišemo. Ma što nas snašlo, valja da to dočekamo puni čvrstine, valja nam nastojati da u svoju svagdašnjicu unesemo nešto od onoga čemu nas je naučila bol i naše misli što smo ih raspredali u sebi dok su nas jadi bili.

Je li se stari Dag zagnao u misli ili je htio ostaviti Adelaidi vremena da upije njegove riječi — ali dugo je šutio. Bijaše kao da premišlja o tome što će joj reći.

— Već sam se mnogo puta nakanjivao da ti kažem koju nadovezujući na naše nekadašnje razgovore uvečer, one jeseni i

zime prije dvije godine. Često sam odonda zavirivao u bibliju tvoga djeda biskupa i razmišljao o mnogo čemu u njoj. Došao sam i do nekih zaključaka te sam ih uzimao za svoja načela, kojih sam se odonda držao u životu. Sve dosad nisam nalazio pravih riječi kojima bih ti mogao objasniti što i kako mislim... Ali bih večeras mogao pokušati. Vidiš, sve ono o molitvi i na tu priliku... nije baš ništa, i ništa čovjeku ne pomaže. To je uvidio i sam tvoj djed biskup... Dobra su djela zaista nešto više nego pusta i prazna molitva, čovječnost je vrednija od pobožnosti. Kad već naše snage ne sežu iznad života, onda ih valja upotrijebiti u samom životu. Ne smijemo se gubiti u pustim knjigama ni u praznu govoru, ne treba da jadamo, nego treba da radimo i stvaramo. Zadovoljimo se time što smo ljudi i budimo ljudi. Ništa ne držim do toga da meljem nekakve molitve, bolje je držati se čestita djela. Život od nas traži djela, a za djela se mnogo hoće. Molitva je nešto prazno i nikom ne koristi, a djela se traže i — na korist su i nama i drugome. Sve mi je postalo tako jednostavno i jasno. Čovjek treba da je spreman na pomoć, jer to je pravi put volje: koristiti drugima kao i samom sebi. Sada shvaćaš zašto opet obilazim svojim krajem i zašto odlazim u šumu. Svuda čovjek ima pune ruke posla ako je voljan da radi i pomaže...

Adelaida brzo obori oči kad je stari Dag okrenuo glavu i pogledao prema njoj. Još su joj u ušima odzvanjale njegove čvrste riječi, a njegovo lice činilo joj se kao sama sigurnost i mir posred njezina očaja.

Teško se penjala uza stube, bijaše joj kao da nosi težak teret na plećima.

Stari Dag sam se oslobodio tame koja ga je okruživala — sam, bez njezine pomoći. Sada je i opet stajao usred života, mirniji i čvršći negoli ikad prije. Nikad više neće s njome zapodjenuti razgovor o tome.

Sve što je govorio lijepo se slušalo, i sve je pravo što je rekao — ali ne vrijedi i za nju. Kako da ona izvrši neka djela...?

Jadnija negoli ikad uđe u svoju sobicu.

XIII

Stari Per Barvoll i neko momče s Frilanda zaposlili se vukući deblo na obalu rječice južno od Crnog jezera. Danju bijaše vrijeme blago, ali noću hladno, deblo se prevukla tankom ledenom skramom pa su bila kliska. Per je bio još dovoljno spretan i snažan da uz malo pomoći izlazi nakraj s poslom oko debala, ali je danas sve išlo teško i sporo, a momčić, još sasvim mlad, sve otpuhivao sopćući kad god bi Per sjeo na deblo da malo otpočine.

Per je gledao na zapad, prema blijedom suncu na hladnom i sivom februarskom nebu, i samo je mislio na to kako će uskoro usmjeriti korak prema kolibi na sjevernoj strani jezera pa naložiti vatru na ognjištu i zapaliti lulicu. Ali je još rano, valja im maknuti deblo koje pridržava čitavu gomilu drugih, treba svakako prirediti nešto i za sutra. Momčić i Per mučili se da zahvate i da maknu deblo s mjesta, obilazili oko njega, promatrali ga s ove i s one strane, čizmama razgrtali snijeg, češali se pod kapom pa opet prianjali, ali stablo ni makac. Kad su se baš vraški namučili, čuše kako skije klize po snijegu: mladi Dag stajaše pred njima.

Imao je crtu što mu se usjekla niz obraze, crta se mogla istegnuti gore u dobrodušan osmijeh a isto tako i napeti se u tvrdoću i oštrinu, samo nikad nisi mogao pravo znati kada će se dogoditi jedno, a kada drugo, jer s njime nikad nisi bio načisto. Oči mu ponajviše bijahu mutne, kao u nekoj turobnosti, ali su znale i modro sijevnuti, zaiskriti se veselo. Kad bi radost nešto potrajala te se crta pomicala gore u osmijeh unatoč vidljivu protivljenju, onda bi se na tome strogom licu javljalo nešto lijepo, prelazio njime topao val što bi ga umekšavao tako te se doimalo svakoga tko bi ga vidio prvi put.

Ali mu sada ni u očima ni na licu ne bijaše nikakve mekoće kad je prišao bliže: čitala se ondje samo gola ravnodušnost.

Per se uspravi ponešto postićen što se upravo okanio jalova posla kad ga je Dag gledao — ali što da radi kad se deblo ne da ni pokrenuti.

— Sve sâm led, ne može čovjek valjano prihvatiti — reče Per.

Dag klizne sasvim do deblo, smakne skije s nogu, opkorači deblo te se sagne nada nj.

— Ili kuj, il' ne mrči gaća! — reče te obavi ruke oko deblo i trže ga uvis da je sve zapucketalo.

Zatim opet pripe smučke i odjuri bez riječi.

Stari Per Barvoll umoran sjedio kraj ognjišta u kolibi kod Crnog jezera, sisao lulu i potezao iz nje ne bi li još štogod izvukao iz ostataka duhana u njoj i odbio još koji dim. Obrazi mu se uvlačili i otpuštali a brada se micala tamo-amo. Kako su znali da je Dag u blizini, nisu mogli ostaviti posao, te su još do večeri svojski prionuli a događaj s Dagom bijaše kao taman oblak nad njihovim danom. Pošto su povečerali, momčić je odmah legao na počinak, a Per je, mrzovoljan, još sjedio sa svojom lulom.

Odjednom se trže te osluhnu, a onda brzo turi lulu u džep i pljucnu u vatru.

Skije se postaviše uza zid i Dag uđe u kolibu. I on sjede kraj vatre — tresao se od studeni što je vani stezala. Per se pitao bi li trebalo da ga ponudi jelom; ali je Dag donio sa sobom svoju torbu s hranom i objesio je na zid — zacijelo će se sam za sebe pobrinuti.

Dag je počeo pušiti istom dvije-tri posljednje godine, a i tada izrijetka. No sada je izvadio iz torbe glinenu lulu i svitak duhana. Opet sjede uz ognjište, izvuče nož iz džepa, pročeprka njime po glavi od lule i onda prinese žeravu.

Per je, skutren na svome mjestu, pratio očima svaki Dagov pokret i nije se mogao suzdržati a da čujno ne udahne miris duhana kad se dim počeo povijati.

Dag pogleda prema njemu, segne rukom u džep te izvuče svitak duhana.

— Na! — reče te mu ga dobaci.

Per nije bio dovoljno brz da dočeka i uhvati pa je morao potražiti svitak pod stolcem.

— Ne, hvala lijepa, svaka čast i čest, ali to ne mogu primiti — blebetao Per u neprilici, čačkao po luli i najposlije ustao da vrati svitak.

— Samo ga uzmi i ne brigaj — reče mu Dag.

— Zar cio svitak? — upitat će Per.

Dag nije odgovorio, a Per opet sjede na svoj tronožac i počeo okretati lijepi svitak u rukama i ogledavati ga sa svih strana.

U kolibu na Crnom jezeru Dag se nije navratio sve od onog vremena kad ga je snašla nesreća na Stijeni smrti. Onda su ga ovamo donijeli, pa je došao njegov otac i Adelaida, njegovali ga i

nad njim bdjeli mnoge dane i noći. Topao val navrije mu u lice pri pomisli na njihovu brigu i pažnju. I Adelaida je onda, a i neko vrijeme poslije, bila sasvim drukčija negoli obično. Kao da mu se oči orosiše kad je pomislio na to. Jest, takvi su onda bili jer im se činilo da će umrijeti. A poslije su postali drukčiji, sve se promijenilo.

Zašto li se danas navratio ovamo i ušao u kolibu? Je li možda osjećao da je bio grub prema jednom starcu pa je sada to htio popraviti?

Minulo proljeće u cvatu, oljetilo ljeto pa i prevalilo, jesen ga ispratila.

Mladi Dag jednoga sunčanoga jutra uzeo put pod noge, krenuo od istoka prema Skarfjellu. Nebo bilo jesenski svijetlo i prozirno, baš kao umiveno, ispelo se nekako više nego inače. Na toj strani kuda je išao raslo više jasika, jarebika i breza negoli crnogorice, a kako bijaše doba kad lišće pada, tlo se osulo svakojakim bojama. U sjeni sjalo inje a lišće u prisoju bilo tamno od vlage.

Dag išao po prošarama što ih je sunce kroz napol obnaženo granje šaralo po tlu, stupao putem što ga je oživljavala ta igra svjetla i sjene, i dok je tako koracao, pogledom je klizio po opalom lišću pa onda oči uzdizao u prozračne visine. Udisao je hladni, suhojasni zrak, a kad bi izdahnuo, pred njim se stvarao pramen bjeličaste pare. Gipko se i oprezno kretao — jutarnja budnost kucala mu u svim osjetilima.

Od nekog vremena spopada ga za večernje tame čudan osjećaj, njemu je kao da ga sa svih strana nešto pritješnjuje, čuje gdje grančice oko njega pucketaju čuti kako se nešto meko šulja za njim, oprezno i opasno, i onda nestaje u noći.

Bi li to mogao biti stari prepredenjak medvjed što se poduhvatio da ga slijedi, nakan da ga najposlije razdere? Ili je možda čovjek? Ali kad bi sutradan, za vidjela, tražio tragove, nije mogao ništa otkriti: nigdje baš nikakva sugreba ni slijeda. Da je medvjed toliko lukav da stavlja šape samo na kamen — ne, to ne možeš zamisliti. A oni sićušni tragovi što ih je, kako mišljaše, mogao zamijetiti na mahovini i na vrijesku injem pokrivenu završavaju se u nekakvu otisku u kojem ni u snu nisi mogao vidjeti medvjeđu šapu. Sve što se mogaše pomisliti izlazilo, kanda, samo na jedno: da to bijaše podjednako lukav šumski svat što je nosio meku obuću od losove kože. I sam se njome služio kad je htio da se

prišulja osobito opreznim životinjama. Dok još bijaše momčić, dobio je od oca takvu obuću; nikad nije vidio da je drugi nose.

Negdje tuda švrljao je nekoć ubojica koji je došao iz drugog kraja i na nj nasrnuo sjekirom u kolibi na Vestlienu, i pravo je čudo kako je onda iz te pogibli izvukao živu glavu. Da se to sada onaj suklata ne šulja za njim spremajući osvetu za ono što je poslije izvukao?

Mladi Dag kiptio je bijesom zbog te niskosti i lukavštine. Naumio je da jedne noći naloži vatru i smjesti se u zasjedu, ali najprije valja naći mjesto gdje će mu leđa biti sigurna — a onda neka lupež dođe! Spremit će mu on doček!

Takve mračne misli natjerale su Daga da u to sunčano jutro uzme put pod noge i krene u šumu, gore prema Skarfjellu. Bijaše daleko onamo, ali je ondje znao mjesta gdje može ležati bez straha od napada s leđa i gdje može naložiti vatru.

Kad vatra bude dogorijevala te se na posljednjem proplamsaju ocrtu iz tame njegov usnuli lik, onda bi mogao doći onaj koji se za njim šulja.

Šumom obrasla pobrdica kojom se Dag uspinjao vodila je prema sljemenu što bijaše kao kakav oglavak; odmah iza tog izbreška sterala se pištaline i močvare s prugama čvrsta tla načičkana brezovim ogumcima.

Gore na oglavku Dag odjednom zastade kao ukopan. U kratku trzaju smače pušku s ramena i pokleknu jednim koljenom držeći u lijevoj puščanu cijev a desnom hvatajući kundak iza obarača.

Na nekoj prevlaci na močalini stajao sjeverni jelen, snažna životinja, budno mirna sred pustoši i tišine što se sklopila naokolo.

Tanak veo sumaglice nisko se povijao nad močvarom prema istoku a u sivom maglenom pramenju lebdjele svilenkastobijele meke čupe trave pahulje.

Dagove ruke stezale pušku, htjele da slijede staru navadu: samo su se prsti grčili, no tijelo inače bilo savršeno mirno, bez ikakva pokreta. Oči su mu najprije hladno sijevnule, kao uvijek prije kakva brzog čina, ali su se zatim smekšale i prešle u tih i blag pogled upravljen u daljinu. Jelen ispruži duge, svjetlijom dlakom obrasle stražnje noge i spusti slabine, prednji dio tijela ostade ustobočen u svoj snazi i visini. Njuška se podiže u zrak kao da će sad odjeknuti snažna rika — stražnje lopate njegovih silnih rogova polegoše

prema grivi, vlažne drhtave nozdrve što su njuškale vjetar sjale se na suncu. Para toplog daha prođe niz tijelo jake životinje.

Dagu se učini da još nikad nije vidio takvu krasotu od snage, ali nikad prije nije ni imao vremena da gleda: ispalio bi hitac istoga onog časa kad bi opazio divljač. I opet će tako biti, ali je danas nekako drukčije, tako mu je čudno pri duši. Kad bi jelen tamo ostao, najradije bi mu prišao, uhvatio ga za rogove i prodrmao, počeškao ga po grivi i ispod vrata.

Životinja se očito osjećala sigurna u svojoj golemoj snazi, kao što se i Dag osjećao prije nekoliko godina. Sada je kod kuće postao nesiguran, a i ovdje u šumi nešto vreba na nj. Zar da sada tome sigurnom životu, toj životinji koja ništa ne sluti, stjera podmuklo olovo u srce? Ne, neka ostane za drugu zgodu kad se bude drukčije osjećao.

Zar se izrodio? Ne, nije, on je samo jedno sa šumama, osjeća zajednicu s njima.

Nikad se nije tako osjećao povezan sa šumama i sa svime što u njima živi u miru koji je i njega jednom obuhvaćao. Osjećao je kao neku bolnu opomenu: eto, kovarstvo života sada i na njega vreba u šumi.

Povuče ruku s obarača i dlanom lako pljesne po kundaku. Jelen naglo obori glavu i rogove, kao da se želi učiniti što manjim i nevidljivim, skoči kao strijela i odjuri u borovu šumu s onu stranu močaline.

Gore na zapadnoj padini Skarfjella svjetlucala sićušna vatra kao zvijezda i bivala sve jasnija i jasnija kako je večer s mrakom lijegala po šumama.

Dag je išao starom stazom što se vijugava uspinjala zapadnom stranom te stigao do uvratina prije nego što je sumrak preplavio jasnoću jesenskog dana. Odatle je gledao dolje na južne prodole i gore na sjever prema vrhuncima što su se, snijegom obijeljeni, izvijali u nebesku plavet. Stajao je tako i gledao i mislio na to kako se onda usudio onamo — uspeti se na samu Stijenu smrti dok se ondje još razmahivao zimski vihor.

Leđima naslonjen na stijenu sjedio Dag i večerao, dok je pred njim gorjela vatra što je pištala i buktjela na vjetru, bacala iskre prema njemu i plamenim jezicima lizala uvis kad bi se vjetar odbio

od stijene. Naokolo rasli kržljavi borovi i jele što ih je vjetar očupao i polegao po tlu — jadno drveće, kvrgavo i vijugavo, s granjem samo na jednoj strani. Bijaše među njima i poneka breza i jarebika.

Vjetar tu bio hladniji nego što je Dag mislio, obigravao oko stijene i zavlacio mu se za leđa sa svojom hladnoćom. Nastro je poda se iglica i granja, nametao ga i oko sebe, ali od spavanja, kako vidi, nema noćas ništa.

Dok je žvakao kruh, ušima je hvatao šumove na sve strane a očima probijao tamu. Ipak, pošto je povećerao i zavezao torbu, postade mirniji. Vatra i umornost poslije duga hoda učiniše svoje te mu se dijelom vratila uobičajena ravnodušnost; naslonivši lakte na koljena, podnimi se obadvjema i poče snatriti kraj vatre. Tu na Skarfjellu nekako se neobično otezao vjetra huk, u njemu kao da se javljao odjek iz daljine i beskonačnosti. Dolje niže, gdje su šume, nije tako provijao, nego je šumorio blago i odande donosio romor što te u san uljuljava, a u dubini mlatila u jezeru voda o kamenu obalu. Dagu se glava sve više priklanjala vatri i sve je rjeđe otvarao oči da pogleda oko sebe.

I dok je tako kunjao, odjednom podiže glavu između dlanova i ukočeno se zagleda u tamu za vatrom. Tamo gdje se istegla staza javljalo se nešto iz tame, na svjetlu vatre kao da se izvila ljudska prilika — jest, nešto je visoko baš kao čovjek, ukazalo se načas i odmah nestalo.

Ali ono što mu je pogled tako ukočilo nije bila toliko sama ta iznenadna pojava koliko nešto drugo: učinilo mu se da je u onoj spodobi nazreo nešto što je podsjećalo na lik starog Daga.

Je li to ocu došao smrtni čas, i bješe li to nagovještaj smrti što ga je uznemirivao posljednjih noći? Čuo je da se takvo što događa. Ljudi iz šume znali su pripovijedati o tome.

Ali, je li bio sasvim budan kad mu se učinilo da je vidio onu spodobu, ili je bio u polusnu? Teško je reći.

Dok je tako razgledao opet se nagne k vatri, ali ga sad uši nisu varale, jasno je čuo neki šum: podiže i opet glavu, a uto njegov otac iskrсну iz tame.

Uskovitlale se misli u Dagovoj glavi. Dakle mu je to otac u posljednje vrijeme bio za petama — odatle oni šumovi u kojima se nije mogao snaći, nejasni su tragovi dakle potjecali od njegove obuće načinjene od kože sjevernog jelena. Ali — zašto je otac išao za njim tako po tami, zašto se nije pokazivao?

— Bijaše večeras mučno dovde — reče stari Dag teško dišući. Ugrijao se i uznojio nakon uspona uza strmen.

Kraj vatre bio povelik, mahovinom obrastao kamen, i stari Dag sjede a pušku i torbu spusti pokraj sebe. Gledao je u vatru pa u tamu, a onda upravio pogled prema zvjezdanom nebu i dugo je tako ostao, kao da želi pronaći i prebrojiti sve zvijezde nebeske. Zatim je opet gledao u vatru — samo ne u sina. Stari Dag, koji je prema svakom istupao tako sigurno, uvijek je bio nesiguran u blizini svoga sina, otkako je sin odrastao. Jest, one davne i odlučne večeri izgovorio je one riječi što su poslije sastavile Adelaidu i mladog Daga — ali to ujedno bijaše sve čime je posegnuo u život svoga sina.

Nekakva se nepremostiva plahost usjekla između oca i sina, nikako da se otkrave jedan prema drugome — baš kao dva tuđinca. Onih godina dok je mladi Dag rastao, majka je imala pune ruke posla oko kućanstva i oko briga za cijelo naselje te joj je malo vremena ostajalo za djecu, a osim toga, kako je koji sin rastao, sve je više odlazio svojim putem, kao što već biva sa sinovima, i majka ih na tom putu nije mogla pratiti. A otac je bio toliko zabavljen svojim novčanim poslovima da je ostajao upravo slijep za sve oko sebe, pa tako i za svoje sinove. Stariji koji se unekoliko uvrkao na djeda s majčine strane, starog trgovca Holdera, i bio vedriji i otvoreniji negoli inače rod björndalski, volio je obilaziti kojekuda i zabavljati se sa ženama, te je najposlije zaglavio u ponoru Djevičanske doline. Mladi Dag koji je toliko bio sličan ocu da se stari Dag koji put gotovo plašio kad bi to vidio, bijaše prepušten samom sebi te je išao svojim putovima, a oni su ga vodili u šumu.

Nitko nije znao što se zbiva u duši mladog Daga. Po prirodi je bio šutljiv, kakav već bijaše njegov rod, a od života u šumi i u osami nije postao nimalo razgovorljiviji. Koliko je on opazio od očevih poslova, je li vidio onaj tvrdi put novca i što je o tome mislio kad je odrastao, to otac nije mogao znati, a još je manje znao da li sin razmišlja o tome kako se otac zapravo malo brinuo o njemu.

I tako se starom Dagu, kao mnogome na svijetu, dogodilo da se u svoj svojoj sigurnosti osjećao nesigurnim upravo pred onim koji mu bijaše najbliži u životu. I kad je posljednjih godina spoznao i uzeo kao svoju dužnost da se približi ljudima oko sebe i da im što više pomaže — sina se nije sjetio.

Kad je ono oko majorove smrti razabrao da svakom čovjeku treba neki oslonac, njegovi su ga samoprijekori opomenuli i

upozorili na to kako postoji još netko tko mu je sasvim bliz i ima pravo na njegovu pomoć.

Mladi Dag nije o svemu tome imao pojma, nije mogao znati kakvu je borbu otac u sebi vodio dok je u tami išao u njegovoj blizini i kako je često u posljednji trenutak znao odustati od svoje nakane da s njim razgovara nasamu. Jedanaest je godina minulo od onog vremena što je stari Dag pokušao da se približi sinu: bijaše to onog proljeća poslije Terezine smrti; poveo je onda sa sobom kapetana Klingea da ne bude sam sa sinom. Stari Dag nije se mogao sjetiti da je ijednom u posljednjih dvadeset godina razgovarao sa sinom u četiri oka, osim što bi s njime pripadom izmijenio koju riječ o vremenu ili čemu nevažnom.

Mladi Dag sjedio je nagnut prema vatri, kô i prije, podnimirajući se obadvjema. Jedanput-dvaput pogledao je u oca pa onda i sam svrnulo i uperio pogled gore prema nebu da vidi ne promatra li otac nešto osobito. Vjetar večerini ponešto je legao ali bi ovda-onda potegao hladnom strujom oko stijene, a ozdo od šuma i s jezera dopirao bruj i zapljuskivanje.

Stari Dag stavi nešto drveta na vatru i uze pogledom slijediti kako se plamen izvija i dim gubi u tami.

— Jesi li ove godine vidio kojeg medvjeda? — progovori najposlije.

Sin kao da je morao razmisliti:

— Ne, još nisam ove godine, samo sam vidio tragove sjeverno od Crnog jezera i kolibe na Vestlienu i odavde na istok. I ribar Borre vidio je trag dolje kod jezera.

— Jelen je jesenas nekako smion — reče stari Dag.

Mladi Dag kratko ga pogleda. Je li otac bio tako blizu za njim da je vidio ono s jelenom na močalini?

— Svuda jelenji tragovi i balega — opet će stari Dag.

Tako je stari sjedio i navraćao razgovor na ovo i na ono, ali bi svaki put prošlo podosta vremena dok bi opet počeo. Nije gledao u sina, gledao je samo u vatru, u tlo, u brda, a ponajviše u nebo koje se sve više osipalo zvijezdama.

On i sin naniješe još granja te prirediše ležaj i za njega, pa su sada ležali — mladi Dag uza stijenu, a stari kraj kamena na kojem je prije sjedio. Torbe su metnuli pod leđa, puške stavili odmah kraj

sebe i ležali nalaktivši se desnim laktom na granje i podnimivši se; i tako su gledali u vatru. Imali su jednake navade.

Dugo su tako ležali bez riječi, dok će stari Dag najposlije prilično nesigurnim glasom:

— Zacijelo si vidio ili čuo da sam nekoć bio tvrd i krut... u poslovima, u novcu, u svojim pravima i sličnom... Čovjek u tome katkad zađe stranputicom. Većinom su ljudi takvi da im nikad nije dosta te grabe sve dok ne odu pod zemlju. Ali nije to smisao života, ne... Gramzljivost onih koji su u životu napredovali nepotrebno ojađuje i otežava ljudima život koji je ionako težak. Čovjek treba da pokaže kako ima srca, treba da bude plemenit želi li da nađe svoj mir... Samo ako je takav, onda može koristiti drugima. Mnogo češ imati, i velika će biti tvoja odgovornost kad me naslijediš. Valja ti se čuvati danguba i gotovana koji bi da žive na tuđi račun. Ali za one koji se trude i muče koliko god mogu, da, za njih se valja zauzimati.

Tako je i na tu priliku govorio stari Dag.

Mladi je Dag mirno ležao; niti se micao niti je gledao u oca. Kad je razabrao kamo otac smjera, obraz mu se malko razvuče te se pokazao nabor, ali se okamenio na pol puta i prešao u tvrd i neprirodan polusmiješak. Ispod napol sklopljenih vjeđa oči su mu zaiskrile prema vatri.

Bijaše nešto na njemu što je pokazivalo kao da je on davno već stvorio o tome svoj sud.

Cijelu noć studen se vukla oko stijene, i nije se moglo ni pomisliti na spavanje. Kad je zora prosivjela, okrenuo hladan gornjak sa sjevera i počeo se kriviti gore oko hridi i fjukati preko kržljavog drveća što je visjelo nad ponorima.

Stari Dag ustane ježeći se od studeni. Bijaše legao uznojen pa se noću prehladio. Prebacivši preko ramena torbu i pušku i već napol okrenuvši leđa prema sinu, nakašlja se te će mu promuklim glasom:

— Gledaj da se nekako pomiriš s Adelaidom.

Mladi je Dag ustao i dugo gledao za ocem koji je polagano ali sigurno, čvrsta koraka, silazio niz obronak prema stazi i onda nestao na zavijutku.

XIV

Odavno se u sobama stare kuće nije ništa mijenjalo, ali se ove godine dogodila promjena: postavili su uru u prednjoj dvorani. Ukočeno je i ponosno visjela na zidu kraj vrata od pisarne, udarala svoje jasno tika-taka i otkucavala svaki puni sat, i dan i noć.

Ta ura bijaše jedini dio uređaja što je Adelaidi ostao od oca i bio joj uspomenom na njegov rod, i po njezinoj su želji uru postavili u prednju dvoranu. U njezinoj sobici nije za nju bilo mjesta, a glasno tiktakanje i odbijanje sati nije bilo prikladno za spavaonicu. U doba njezina djeda stigla je ura iz Engleske i na njoj je stajala godina i ime londonskog majstora, a na brojčaniku, na kojem su kazaljke brojile vrijeme u vječnost, bilo napisano: »Memento mori«.

Ta je ura podsjećala Adelaidu na tolike tmurne časove iz onog vremena kad je živjela u siromaštvu u očevoj kući, spominjala je tužnih dana i činila ju blagom i strpljivom u njezinim sadašnjim jadima. Uza sve to što je stara ura u njoj budila tužne uspomene, bijaše ona Adelaidi i živa utjeha. Kad god bi onuda prošla, uvijek bi je morala pogledati, a čistila ju je i pazila kao da je ta ura kudikamo više njezina negoli sve drugo što sada posjeduje.

Poslije noći provedene na Skarfjellu stari Dag stigao je kući tek kasno uvečer. Bio je dobre volje, kao čovjek koji je izvršio dužnost i oslobodio se tereta koji mu je dugo ležao za vratom. Pošto se u spavaonici prebukao, sjeo je pred kamin u prednjoj dvorani i popio vrč vruća punča, dobro začinjena. Osjećao je da mu je još u kostima noćna studen što ju je nakupio gore u planini, pa je prišao sasvim k vatri i nabacao na nju mnogo brezovine. Činilo mu se da mu još nikad nije toplina toliko godila: bijaše baš prava blagost ta vatra izvana a toplo piće iznutra. Nabio je lulu i odbio dva-tri dima, ali mu nije prijalo: prehlada mu večeras stezala grlo.

Sat kraj vrata od pisarne začegрта prije nego što će otkucati. Stari Dag okrene se u naslonjaču te je tako gledao u uru dok je odbijala svojih deset srebrnojasnih otkucaja.

Kako je ugodna ta ura! Otkako je tu, čovjek se ne osjeća tako usamljen. Udara ona svoje odmjereno tika-taka, broji vrijeme, a kad otkucava, ti su otkucaji kao da se negdje rune zvuci s kakva zvana.

A i one riječi na brojčaniku, što mu ih je Adelaida objasnila, nešto su sasvim ozbiljno i ne mogu biti naodmet onome kome su pred očima.

Opet se okrenuo k vatri, ponovno nametnuo brezova drveta i još bliže primaknuo naslonjač, tako da su mu noge počivale na kamenom rubu, te je osjećao toplinu kako mu se u trncima, kao neki svrbež, penje po listovima.

Ujutro je za doručka u blagovaonici djed kašljao i kihao da su se mališani smijali na sva usta. I on se smijao s njima dok je brisao znoj sa čela.

Kasnije ih je poveo sa sobom na uobičajenu jutarnju šetnju na pašnjake. Po travi bijaše pao mraz tako da su stopala ostavljala jasne tragove. Stariji je mališan išao za njim i pokušavao da svojim stopalima staje u njegove tragove, ali kratke nožice nisu dosezale.

I pravo je tako — reče mu stari Dag — da još za vremena stupaš tragom svoga djeda.

Malo zatim stavi ruku na glavu manjeg unuka koji mu je tiho tapkao sa strane.

— Borglandanine — tiho će djed kao za se.

Mališani su pitali gdje je bio posljednjih dana, a on im je nato pripovijedao o Skarfjellu, kazivao im kako ondje borave vile i gorski duhovi što odvaljuju i prevrću teško kamenje te se ono hučno kotrlja dolje u jezero tako da ribar Borre svaki put odskoči u svojoj postelji i nađe se čak tamo na drugoj obali. Mnogo je toga znao djed pripovijedati o šumama, kad bi samo počeo. Ali se danas brzo umorio i pustio mališane da se sami igraju.

Bili su gore navrh pašnjaka, a stari je Dag otišao sve do ograde što je ispašu odvajala od šume; ondje je sjeo na kamen i leđima se naslonio na ogradu.

Noćas je strašno kašljao te sada bijaše umoran i iscrpljen. Na mahove bi ga držala studen da ga je gotovo spopadala tresavica, a onda bi ga opet oblijevali valovi vrućine tako da se sav znojio. Osjećao se sve umorniji. Jutarnje sunce obuhvaćalo ga svojim zrakama, ali više nije grijalo, sad u poznu jesen nije više imalo snage.

Odande od šuma pirkao lagan vjetar te nosio uvelo lišće po tlu i kidao s grana ono koje još bijaše zaostalo. Stari se Dag osvrne i

pogleda najbliže jele koje stajahu za njim: bijaše kao da one odmaraju svoje grane na vjetru. Nikad prije nije na to pomislio, ali je danas tako osjećao, jer mu se i samom kanda htjelo mira i počinka. Dobro se naslonio na ogradu i zatvorio oči: i same misli koje su mu se inače tako kovitlale u glavi sada kao da su se odmarale na lakom pirkanju, nestajale u dahu vjetra.

Prijateljski bruj šume koji mu se ugnijezdio u ušima i u srcu od prvog dana kad se pokrenuo njegov razum, sad se sasvim pretočio u nj, slio se s njime. Bijaše mu kao da bi mogao kliznuti s kamena, opružiti se po tlu, postati malen, pretvoriti se u zemlju, u ništa, nestati u tome blagom bruju šume.

Žestok kašalj propara mu grudi i prenese ga natrag u stvarnost. Ustao je i krenuo, jer tako bijaše i najbolje — stići kući prije nego što mu se smrkne pred očima.

Dozvao je djecu, uzeo ih za ruku, i tako s jednom sitnom ručicom u svakoj svojoj šaki krenuo niz pašnjak kući. Mališani upirali pogled gore u njega, a on stiskao njihove ručice čvršće nego što bijahu navikli kad bi tako išli u šetnju ili se vraćali: valjalo im se upinjati da održe korak s njime, pa nisu ništa govorili.

Stari Dag jedva je dočekao da se spusti u naslonjač pred kaminom u prednjoj dvorani. Činilo mu se da tu nije dovoljno toplo pa je na vatru nametnuo još dosta drva, sve dok se nije raspilamsao silan oganj.

Adelaida izide iz pisarne namjerivši da se uspne uza stube.

— Žestoko ložiš — reče mu ona.

— Da, ložim, hladno je ovdje — dočeka on.

Dobro ga je pogledala a onda polako krenula uza stube.

Stari Dag nije se dizao iz postelje. Nitko, ni najstariji na dvoru, nije se sjećao da je stari Dag ikad ležao u postelji i bolovao. Rekao je doduše da je samo umoran i da se želi jedan dan čestito odmoriti — ali je ipak u danu na svu kuću legla neka neobična tišina. Ni sutradan se stari Dag nije pojavio za stolom u prednjoj dvorani, a jelo, što su mu ga odnijeli u spavaonicu, vratili su u kuhinju nedirnuto.

Adelaida mišljaše da mu možda nije po volji da mu dođu u spavaonicu, ali kad je i sutradan ostao u postelji, uđe k njemu.

Stari Dag pridigne glavu s jastuka kad je vidio da je to ona, sjedne u postelji a jastuke uzdigne za leđima te se nasloni; lijevu je ruku ispružio na rub postelje a desnu preda se na pokrivač, kao da želi pokazati kako je zdrav i čio.

Adelaida se trudila da joj izraz lica ostane svakidašnji; sjela je do kreveta i gledala u starog Daga, ali ne ravno nego nekako kao pored njega.

— Ležim i pomalo ljenčarim — reče stari Dag, a glas mu bio kao obično kad bi štogod prijateljski napomenuo.

No u isti čas napade ga silan kašalj, a kad je zatim rupčićem obrisao usta, Adelaida vidje tamnocrvenu mrlju.

— Samo sam malo grohnuo od toga silnog kašlja.

Nije znala kako će svrnuti razgovor na liječnika, ali najposlije odluči da udari ravno te reče kako valja poslati po liječnika.

Stari Dag pogleda je začuđeno.

— Misliš li to ozbiljno? — upita on te rupcem prijeđe preko znojnog čela; glas kao da mu je nešto podrhtavao.

Ali se onda opet nasmiješi i namjesti se udobnije.

— Hja, kad čovjek iz dana u dan hoda naokolo čitave tri četvrtine stoljeća pa se zalijeni jedan jedini dan, eto ti ih odmah gdje mu prijete liječnikom, te mu neće biti druge nego ustati — reče dobroćudno i mirno.

Adelaida pokuša još jednom, ali on odlučno odbije.

— Želio bih samo da mi netko ovdje pazi na peć, i treba mi štogod da popijem pa ću spavati i opet biti zdrav. Zamoli Syvera da mi ovamo pošalje Evena Steinruda. On je razbio stijenu gore na Stjernebekku održavajući na njoj vatru, pa će znati da je održava i u peći.

Glas starog Daga zvučao je prilično čvrsto, ali se Adelaidi ipak činilo da u njemu čuje stran prizvuk.

Ustala je, nasmiješila se usiljeno i rekla što je mogla mirnije:

— Dobro je da ti nije ništa.

Dugo je potrajalo dok je stigao Even Steinrud. Adelaida se jedva svladavala, a kad je ušla u svoju sobicu, briznula je u plač. Nije znala koliko je ondje ležala na postelji i plakala, ali su zacijelo

prošli mnogi sati, činilo joj se, dok se najposlije toliko umirila da je mogla kroz otvor na kuhinjskim vratima prenijeti nalog starog Daga. Poslije joj se činilo kao nešto nestvarno i neshvatljivo da je bila dolje kod kuhinjskih vrata, jer je i dalje samo plakala cio dan i noć, osim ono nekoliko časaka dok je djecu spremala na počinak. Usnula je tek u prvi pramik zore — sva iscrpljena zaspala je na postelji, odjevena.

Ljudi plaču nad sobom, te je i Adelaida neprestano tužila i jadikovala: eto, ode joj i ono posljednje što je imala u životu...

Syver Bakppa nije znao što se dogodilo kad je dobio nalog starog Daga, a momak sa Steinruda zavrnuo se u tijesnu, zapao u nepriliku. Jedva je kad i vidio starog Daga i nikad nije nogom stupio preko praga njegove kuće. Sada mu je Syver objasnio da mu se valja spremati i poći: najprije će ući u prednju dvoranu, ondje će izuti cipele, proći kroz blagovaonicu pa skrenuti nalijevo i zakucati ondje na vratima, jer to je spavaonica starog Daga.

Even je ne trepćući učinio kako mu je rečeno, ali je i dva i tri puta ispružio ruku i opet je vraćao prije nego što je pokucao na vratima spavaonice. Bio je on od sigurne i čvrste čeljadi ali, eto, tu se skanjivao: može tu biti kakva zabuna — no najposlije oprezno pokuca.

Stari Dag i opet se podigne u postelji, a Even pristupi i počeka oborena pogleda.

— Momak tvoga kova može bez brige podići pogled — reče stari Dag. — Znam za tvoje djelo na Stjernebekku. Zato sam i odredio da pomažeš Syveru. Ni on više nije mlad, godine ga preklopile pa jednom treba da ga netko zamijeni. A ti načuli uši i dobro otvori oči. Mnogo se toga može naučiti od čovjeka kakav je Syver. Prioneš li, možeš postati glavni sluga.

Even Steinrud oprezno zatvori vrata spavaonice i tiho se udalji u blagovaonicu pa u veliku staru dvoranu. Ondje, kako mu je rekao stari Dag, legne na klupu uza zid spavaonice i umota se u medvjedinu. Ondje je mogao čuti kad mu stari Dag pokuca u zid te se mogao služiti posebnim vratima u sjevernom kutu pred kojima je vjetrobran — ne mora prolaziti kroz prednju dvoranu i uznemirivati

čeljad škripom dvojih- trojih vrata u kući, rekao mu je stari Dag. Mislio je stari Dag time na Adelaidu — ne mora ona znati da je s njime tako zlo i da mu je potrebna pomoć.

Stari Dag napol se probudio poslije noći provedene u groznici. Škripnuli su stožeri na vratima, nešto je stajalo do njegove postelje. Pridigne se da može pogledati preko kreveta — a kad tamo, to mali Dag stoji ondje i gleda u nj kao da nešto očekuje.

— Hoćeš li to umrijeti, djede? — upita mališ napeto.

Licem starog Daga prijede trzaj, ali je podigao glavu i čvrsto pogledao u mališana.

— Ggdje si to čuo? — upita ga.

— U kuhinji — odgovori mališan. I nadoveza: — A zašto ćeš umrijeti?

Sve što živi mora jednom umrijeti.

— Zar i ja?

— Da, i ti, jednom.

— Ali ću dugo živjeti, daleko je donde? — Jest, svi misle tako.

Uplašena sluškinja poviri na vrata i odvede mališana.

XV

Stigao je liječnik i poslije rekao Adelaidi kako treba da budu spremni na sve. Došao je i župnik, ali kako je stari Dag ležao u ognjici i u bunilu, nije mogao s njime govoriti, te se župnik opet odveo kazavši kako će doći kasnije.

Adelaida je zamolila Evenu da joj odmah javi čim bolesnik dođe k svijesti, ali je već i večer mrknula, a on još nije pokucao na njezina vrata. Bila je u smrtnom strahu da je možda već kraj, ali kad je ušla u spavaonicu, vrati joj se boja u obraze od radosti što je opet došao k sebi.

Opazila je da su unutra uređivali za njezin posjet — i zato je dugo trajalo. U peći je plamsala vatra tako da je pucketalo u dovratniku koliko se ugrijao. Brezovo je drvo bilo uredno naslagano uza zid, u sobi sama urednost i čistoća. Krevetna zavjesa bijaše pomno navučena, samo je na strani prema prozoru bila odmaknuta i

uredno nabrana. Tu je, do uzglavlja, bio i noćni stočić a na njemu svijeća, vrč s vodom i čaša. Lijekovi bijahu odstranjeni. Jastuci bijahu nanovo presvučeni, stavljena nova posteljina, sve glatko i bijelo. Stari Dag pridigne leđa te se nasloni na podmetnute jastuke.

Adelaidina majka bijaše umrla od upale pluća, i Adelaida je iz njezinih riječi znala kako sada starom Dagu svrdla u glavi i reže u prsima i koliko je iscrpljen kašljem i ognjicom. A ipak mu je volja toliko jaka te je zatražio da sve bude u redu oko njega prije nego što ona uđe. A nije htio ni ležati, kako bi mu bilo potrebno, nego se eto upinje i sjedi kao da nije ništa ozbiljno posrijedi. Even mu je pomogao da se i obrije, jer bijaše obrijan i svježe umiven. Kosa mu nije bila počeshljana, nego samo rukama zaglađena i zabačena nazad, a košulja na vratu otvorena. Obrazi mu gorjeli u groznici, lice jasno pokazivalo koliko ga je bolest poharala, ali se njime razlijevao mir. Upale oči bijahu tamnije negoli obično, ali jasne i pune pouzdanja.

— Valja ti gledati da ozdraviš, da ubrzo opet mogneš van, na svježi zrak — reče Adelaida kad je sjela; nastojala je da joj glas bude što običniji.

Stari Dag zavalio glavu na najgornji jastuk i uprije pogled ravno preda se, pokraj nje.

— Udahnuo sam već sav zrak što mi ga je život odredio — mirno će on.

Adelaida nije znala što da odgovori na to, pa je podugo vladala šutnja. Tada zaškripa drvenina pod starim Dagom, podigne on glavu s jastuka, te će onim čvrstim glasom koji je i posred te ozbiljnosti imao prizvuk tihog humora:

— Čovjek ne bi smio da umre ležeći u postelji; trebalo bi zapravo da padne mrtav usred svoga posla, u životnoj borbi...

Pošto je nekoliko puta kratko i brzo udahnuo i izdahnuo, prosljedi:

— Ali i to ima svoj smisao. Čovjeku se tako pruža prilika da razmisli o svemu dobromu što mu ga je život udijelio, o svim blagodatima za koje on nije imao vremena.

Sada se Adelaida usudila da mu se oprezno uteče u riječ.

— Ti nisi bio strog i krut... već dugo.

— Uvijek imamo izgovora — dočeka on te opet položi glavu na jastuk i zaklopi oči.

Po stisnutim mu usnama i sastavljenim obrvama Adelaida razabra da su ga spopali bolovi. Vlažan sjaj izbi mu po čelu, pojača

se crvenilo na licu. Dah mu se ubrzao i postao hroptav, kao da nema vremena ni za potpun udisaj ni izdisaj, a onda navali kašalj. Adelaida obori glavu i čvrsto stište vjeđe, ali joj suze ipak potekoše niz lice. Bijaše kao da se prsa starog Daga razdiru sve odozdo pa do grla. Po onome što joj je kazivala majka, očito je strašno trpio.

Sve ima kraj, pa je i to minulo. Položio je glavu na jastuke da se odmori. Usta su mu bila napol otvorena, hropteći je hvatao zrak. Na jabučicama pojaviše se tamnocrvene mrlje a na čelu izbile krupne kapi znoja što je curio na obje strane.

Adelaida je htjela da dohvati rubac s jastuka i da mu otare čelo — ali je on zovnuo Evenu u pomoć, nije htio ženske samilosti.

Otrla je svoje suze i sjedila oborene glave ne gledajući u starog Daga. Zagnala se u misli o životu i o smrti — i o tome kako se većini ljudi život završava teškim bolovima, za kojima stoji groza smrti.

Mirni glas starog Daga trže je kao iz nekoga teškog sna:

— Bolest treba da svojski upre, želi li svladati ovakvoga kakav sam ja — reče stari Dag.

Kad je podigla glavu te ga pogledala, mogla je vidjeti kako on sjedi prkosno pridignute glave, na kojoj je kosa maknuta s jakog čela i zabačena nazad, i s iskrom poruge u očima što su duboko upale pod gustim obrvama, ali se u kutovima usana pokazivala trpkost.

— Položi glavu na jastuk pa se odmaraj — zamoli ga ona glasom u kojem se pokazivao sav njen jad.

On trgne ramenima, uvali se nazad u jastuke, navuče oko sebe pokrivače, ali se glava ne spusti nego se još više podigne — pokaza se na njemu nešto od onoga starog i sigurnog držanja.

— Uskoro će biti i previše vremena za odmaranje — reče stari Dag. — Možda je ovo posljednja večer što razgovaramo.

Adelaidi u grlo, u glavu i u oči nagru topao val boli prije nego što će zaplakati, ali nije briznula u plač: val se zaustavio i sledio. Smrt je, čini se, tako blizu da nema smisla roniti suze. Jest, smrt je blizu, ali nekako drukčije nego što je bila uza samrtnu postelju njezine majke, bake i oca — bijaše kao da je sada i sama, posred života, okružena hladnom smrtnom, jer je starog Daga poznavala do dna duše i znala mu misli bolje negoli i u koga od svojih rođenih, i jer joj on bijaše sve ono što joj nisu bili njeni roditelji.

Sve ju je to nagnalo u plač, ali joj je stari Dag jednom rekao da mora biti jaka. I ona se uspravljala te bi duboko udahnula kad bi joj iz grla potekao plačni val i nagonio joj suze na oči.

Iz pustih misli prenu je glas starog Daga: — Samo sam zbog jednoga još nemiran, a to je Dag. Ne znam što je to s njime. To treba ti da raščistiš, Adelaida. Dobro je on jezgre, i dobro je u njega srce, premda se čini da je teško do njega doprijeti. A valja da se i s tetkom posavjetuješ gdje je potrebe. Ona je razborito čeljade.

Izgovarao je te riječi tako mirno i obično te se Adelaida čudila kako je to mogla misliti da starom Dagu stoji smrt već kraj uzglavlja. Nakon toga krenuše joj misli oko onoga što je rečeno, to jest oko mladog Daga. Riječi starog Daga bijahu joj kao svjetlo u tami. Neće dakle biti sasvim sama na svijetu kad umre stari Dag. Na životu je još mladi Dag, iako je daleko od nje. Postala je skromna.

U glavi joj se zavrže misao:

— Jesi li poslao obavijest Dagu? — upita Adelaida.

— Jesam — odgovori stari Dag — ali nije sigurno hoće li stići kući... prije nego što odem... Našli smo se u šumi neku večer. Pozdravi ga i kaži mu da sam mnogo mislio na njega.

Adelaida uze razmišljati. Nikad nije vidjela ni čula da razgovaraju među sobom. Jesu li se to slučajno sreli, ili je stari Dag htio da ga nađe. I zašto? O čemu su razgovarali? I jesu li se razišli u neprijateljstvu kad stari Dag nije odmah poslao po njega? I je li to uzrok njegovu nemira i brige zbog mladog Daga?

Brzo su i živo Adelaidina razmišljanja skrenula od samrtne postelje i pošla strujom misli o njezinu životu — pohrlile joj misli mladom Dagu. Umalo što se nije zaboravila i usred smrtne tame žustro upitala o čemu su to njih dvojica razgovarala. Ali ju je stari Dag zaustavio na tom putu. Trgnuo ju je u sadašnjost govoreći joj:

— Kad me pokopate, ne stavljajte željezne ploče na moj grob. Imena i slova, i brojke s godinama, ništa to ne vrijedi u vječnosti. Pustite neka na dijelku zemlje pod kojim ležim raste trava i sitno cvijeće, i od drveta iz šume naćinite križ pa mi ga postavite na grob. Kad drvo istrune, onda me se nitko više neće sjećati. Drvo možete donijeti odande iza sjeverne ograde na pašnjaku, kod bijelosivog kamena, jer je to bilo posljednje mjesto na kojem sam sjedio i osjećao... šumu.

Za posljednjih riječi glas mu je malko zadržtao, sasvim malko, ali kad ga je Adelaida pogledala, vidjela je da mu se oči nisu nimalo

orosile — bijaše na njima samo ukočeni sjaj od groznice, a glava jednako uzdignuta nad jastukom, držanje čvrsto. Čula je već kako seljačke žene na samrtnoj postelji dijele ruho i nakit među svoje kćeri — mirno kao da je posrijedi kakav svakodnevni posao — ali da bi stari Dag, čiji je stav prema smrti poznavala, mogao misliti na takvo što, i još u takvu času, to joj bijaše neshvatljivo.

Dok se saginjala nad noćni stolić da usekačem usekne svijeću da bi bolje gorjela, starog Daga ponovno napadne kašalj, gore negoli prije, te je pao nazad na jastuk i disao isprekidano i teško kao da u njegovim plućima više nema mjesta za zrak.

Adelaida tiho ustade. Kad god se zakašljao, trpjela je zajedno s njim. Uzela je rubac s jastuka te bi mu obrisala čelo i lice i otrla mu krv s usta, a zatim mu je dobro navukla pokrivače te mu opet brisala lice. I kad je ponovno sjela, bijaše joj kao da ju je zalio topao val utjehe sred njezina očaja. Leži li on u nesvijesti, ili je opazio što je uradila, sada joj je svejedno. Prvi put se, eto, dotakla njegova lica — smjela mu iskazati uslugu.

S očiju starog Daga nestalo je onoga jakog sjaja. Posivjele su i prešle u blag pogled što je obuhvaćao ljupku i lijepu ljudsku priliku kraj njegove postelje. Tamnjele su te oči i najposlije su mogle samo nejasno nazirati obrise ljudske prilike pred sobom.

Šuplje je hroptao i disao koliko su mu pluća dopuštala, a onda se čuše riječi — ali tako tiho da je Adelaida iza njih mogla čuti žubor potoka i blagi bruj šume:

— Htjela si me prije tješiti, Adelaida, upozoravajući me na dobro koje sam učinio posljednjih godina ili, bolje, na zlo koje nisam učinio. Ali u jednome dugom ljudskom životu mnogo dobra ostaje neizvršeno, a mnogo zla izvršeno. Sve naopako. Ne može se to zaniijekati, ni kod mene ni kod drugih. Može se čovjek truditi i upinjati po svojoj najboljoj volji i znanju, ali ne dotjera daleko: ne da mu njegova sebičnost. Takvi smo jer dajemo prednost razumu i oprezu, a ni jedno ni drugo ne seže daleko, svakako ne preko svakidašnjice. Ali negdje u nama ima nešto mnogo jače, samo je to potisnuto negdje u dubinu, potisla ga naša ljudska jurnjava i gramzljivost. Mislim tu na čovječnost, osjećaj, plemenitost, ili nazovi je kako hoćeš. Seže mnogo dalje nego naš razum i naše misli, seže sve do vječnosti. I to bi trebalo da nam bude prvo i iznad svega. Odatle nam izvire toplina i hrabrost, sve ono što nas kreće da činimo nešto iznad kratkog razuma i hladne nepovjerljivosti...

Starog Daga i opet je napao kašalj — sad bijaše kao da se u njegovim prsima bori život i smrt. Adelaida je rukama zakrila lice i oči, a onda i uši, samo da ništa ne vidi i ništa ne čuje. Zatim ga uze ponovno otirati rupcem — stajala je nad strogim licem sa nasmrt umornim zatvorenim očima i stisnutim ustima. Dihao je tako kratko te se činilo da će mu za slijedećeg izdisaja nestati žitka.

Nestade sve razboritosti i opreznosti u nekoć tako ukočene Adelaide Barre. Sada je to ustuknulo pred jačim silama. Njezini prsti prijeđoše po sljepoočicama starog Daga, nagnula se nad njegovo lice, usta joj dodirnuše njegovo čelo.

Poslije toga sjedila je uspravnih leđa i uzdignute glave, ali sva zadihana, i u strahu gledala u lice starog Daga. Je li bio budan kad se zaboravila? Je li budan sada? Hoće li se opet probuditi?

Večer se prelila u noć, promicali noćni sati, a Adelaida sjedila i bdjela ne odvrćajući pogled s postelje, ustajala kadikad da uredi jastuke i navuče pokrivače oko starog Daga te opet sjedala, dok se žubor potoka u vrtu i udaljeni bruj šuma stapao s ubrzanim disanjem bolesnikovim...

Adelaida je zaspala. Trgla se u strahu, jer se nešto pomaklo, i kad je otvorila oči, vidje gdje se stari Dag pridigao — sjedi u postelji, desnu je ruku ispružio na rub kreveta, tik do nje, glava mu pala na prsa. Pogled grozničavih očiju ukočeno je upro preda se, ne gleda u nju. Ali onda kao da živnu, glava se malko podiže, u lice kao da se vrati stari život, upale oči budno pogledaše, pokrenuše se usta, a iz grla i grudi što su hvatale zrak izbiše riječi:

— Radost i mir... to je ono za čim mi ljudi čeznemo u životu... A čovječnost... to je jedini put koji vodi onamo... vidim to sada kad gledam unazad u svoj život... Valja tome cilju ići ravno i voditi svoju borbu do kraja... nema izmicanja, nema puta naokolo...

Pošto je to izrekao, stari Dag opet klonu nazad, na jastuke.

Adelaida je sjedila ruku sastavljenih na koljenima i slušala uzdignute glave jer joj se činilo da posljednje riječi nisu zamrle sa zvukom, nego da još lebde u zraku, ondje gdje ih je postavio glas starog Daga...

Nije znala koliko je tako sjedila zadubljena u misli o tome i o drugome. Žubor potoka u vrtu i huj vjetra u šumama čuo se jasnije — inače svuda duboka tišina.

Ustala je, pristupila postelji i htjela navući pokrivače, ali joj ruke klонуše kao obamrle.

Stari Dag Björndal izrekao je svoju posljednju...

DRUGI DIO

I

Izminuli dani i noći dok su mladog Daga pronašli u šumi, a kad je došao kući, bio je otac mrtav.

Dag je dugo ostao u spavaonici gdje je stari Dag ležao na odru. Kasnije je razgovarao s gospođicom Kruse te je čuo da je dolazila gospođica Ramer, da su obavijestili Holdera, Adelaidinu rodbinu i ostale i da pripremaju ukop. Gospođica je Kruse opazila kako je suza zablistala u njegovim ukočenim očima kad se okrenuo i otišao prema staroj ognjenici. Tu je proveo dane prije ukopa i nije dolazio prijeko na objed ni na večeru. Više mu nisu vidjeli suze na oku, ali mu je u pogledu bilo nešto dječjački bespomoćno, kao da od svega toga ništa ne shvaća, i svakog je dana dugo ostajao kraj oca, a netko je kazivao da je ondje prosjedio cijelu posljednju noć — bez svijeće.

Goste je dočekivao sasvim odsutan duhom, pozdravljao ih stiskom ruke i kojom riječju, ali mu je pogled bio upravljen kao nekamo u daljinu, baš da nikoga i ne vidi i ne gleda. Gospođica Ramer morala je preuzeti dužnost domaćice, jer je i Adelaida bila nekako kao izvan svega i sva smućena. Većinom se držala osame i tiho plakala, a kad bi se morala pokazati, lice bi joj se ukočilo te bijaše kao kakva maska. Jedva je smogla da Dagu kad je prošao kraj nje, u predsoblju nove zgrade, izruči posljednji očevo pozdrav.

Kad je sve prošlo i kad su gosti otišli, i Dag je odmah otišao u šumu ali se, mimo svaki običaj i navadu, vratio još istog dana. Sasvim se nastanio u ognjenici te ondje provodio najviše vremena. Samo su ga zorom i večerom mogli susresti vani; kad bi ga nenadano zatekli, izraz mu na licu bijaše kao u čovjeka koji je šenuo pameću, a u cijelom mu držanju bilo nešto staračko, napose u plećima, te je silno podsjećao na starog Daga.

Ni s Adelaidom nije bilo ništa bolje, rijetko se kad pokazivala izvan svoje sobice, a i tada uvijek uplakana i smućena.

Syver Bakpaa i gospođica Kruse brinuli se o svemu što je potrebno, i sve je izvana teklo u najboljem redu — ali je Dagova i Adelaidina bespomoćnost prelazila na svu čeljad u kući, na sve u naselju i u šumi — čak tamo do pripoljaca u ravnoj župi gdje je stari Dag vladao. Bijaše kao da se nešto mora dogoditi sada kad je stari Dag otišao — nekakva nesreća za sve...

Na te zle slutnje nadovezivalo se ono što je ljude inače mučilo i o čemu su govorili — sa zlim predosjećajima stapala se briga oko svakodnevnog: oko cijena krumpiru, oko slabog unovčenja građevnog drveta, a iz gradova su još stizale strašne vijesti o tome kako i najveći trgovci propadaju, sve jedan za drugim.

I te se godine slavio Božić. Gospođica Kruse nije zaboravila svojih dužnosti.

Na Badnju večer bio je u dvorani u novoj zgradi prostrt stol kao i svih prijašnjih godina te se sabrala sva čeljad, sve do posljednjeg onemoćalog starca. Stajali su duž zidova u sjeni i promatrali dugi stol na kojem bi zatitrali plamenovi svijeća kad god bi tko god ušao na vrata. Svjetlucale su čaše i poigravale sjene za svakom stvari što je stajala na stolu.

Svima se ote čujan uzdah kad je ušla Adelaida, blijeda i ledena, kao uvijek u posljednje vrijeme. Kimnula je glavom na obje strane, odsutna duhom, te je preko stola uprla pogled u daljinu.

Sve je inače bilo kao i nekoć — stara biblija bila rasklopljena nasred stola, ležala između dviju debelih bogojavljenjskih svijeća, sučelice mjestu što je pripadalo starom Dagu.

Prosrsi je nešto kad ugleda gdje su za stol postavljeni visoki drveni naslonjači starog Daga i Tereze doneseni iz blagovaonice. Za Adelaidina vremena nikad se tu nije za božićnim stolom nalazio Terezin naslonjač. Zašto li su ga večeras donijeli?

Otvoriše se vrata za njom i u dvoranu uđe tetka Eleonora. Tada Adelaida shvati. Tetka je tu bila koji dan prije Božića i nešto se dogovarala s gospođicom Kruse. Ali — i sad Adelaidu prodoše srsi — hoće li Dag doći i sjesti na očevo mjesto? I hoće li biti kadar da pročita biblijski tekst?

Iako se nije ništa vidjelo ni čulo, ipak bijaše kao da je neka strepnja prošla kroza sva srca. Adelaida je opazila kako ju tetka oštro gleda sa strane, ali ona nije odvrćala očiju od stola.

Svi pogledi bijahu uprti u Adelaidu. Osjećala je to ali nije mogla da se pokrene, stajala je kao uzeta. Bijaše li pričin ili stvarnost, ali je ćutjela kako se oko nje širi kao neki nemir i kako prelazi u tihi napetost. Čula je — ona kao i svi oko nje — kako se otvaraju i zatvaraju vanjska vrata, kako netko prolazi predsoobljem i kako najposlije — kakva li olakšanja! — čvrsto hvata za kvaku na vratima dvorane, i svi su olakšano odahnuli kad je ušao Dag i za sobom zatvorio vrata.

Adelaida ga načas pogleda sa strane kad je prolazio pokraj nje. U očima mu bio izraz srditosti, kao poslije nesnosne borbe, ali crte na licu pokazivahu odlučnost. Ne zastajući ode ravno prema očevu mjestu, i kad je stavio ruku na naslon, svima kao da pade kamen sa srca.

Počeše svi prilaziti i sjedati za stol, bojažljivije negoli prijašnjih godina, ali su ipak svi posjedali. Adelaida sjede u Terezin naslonjač, ali joj bijaše kao da to ne sjeda ona, nego neka druga, strana osoba. Toliko je puta u blagovaonici sjedila u tome drvenom naslonjaču s visokim naslonom, ali ovdje, za božićnim stolom, bijaše to sasvim drukčije — bijaše kao da ju taj naslonjač opominje kako sada počinje život u svoj ozbiljnosti. Gledala je prema suprotnom zidu gdje je visjela slika hrabre Dageve majke, ali je od te slike vidjela samo svijetlu mrlju u tami. Svrnula je pogled u Daga pokraj sebe i vidjela kako mu ruke drhte pod stolom.

Počeo je da čita božićni tekst, početka nesigurno, a zatim sve sigurnije i jačim glasom, ali je zastajao, ispravljajući krivo izgovorenu riječ, i najposlije došao do kraja.

Dvoranom kao da prođe uzdah olakšanja kad se i to preturilo. Adelaida je poslije toga dugo sjedila oborene glave i zavorenih očiju. Bijaše joj to jedan od najmučnijih časova u životu.

Što bijaše upretano javlja se iz upreta, strah oživljuje u ljudima, vreba oko kućnih uglova, raste s mrakom zimske noći, stišće zube s tamom i posvuda iskače kuda je nekoć stari Dag sigurnost pronosio. Jer kad bi se sada što dogodilo, nitko nije znao kamo bi se i kome obratio: na Daga, onakva i u onakvu stanju, nitko nije ni pomišljao, a što se tiče Adelaide, njezina je nepristupačnost stvarala jaz između nje i drugih.

U zimu je Dag počeo dolaziti u blagovaonicu i tu je jeo. Njegovi sinovi, kakvi već jesu dječaci, zalijetali se k njemu u ognjenicu i neprestano mu bili za petama. Mladost zanosi, a Dag nije baš bio sasvim bez osjećaja. Valjalo mu se prikloniti njihovu navaljivanju pa je jednom sjeo u naslonjač starog Daga i doručkovao s njima. A onda mu je valjalo uvijek tako: svako jutro došli bi mališani po njega i nisu htjeli da doručkuju dok on ne dođe.

Dag je toliko žalio za dvoma prve djece što su umrla te se nikad nije usudio da se pravo zbliži s tom dvojicom sinova. Jer ako ih jako zavoli pa onda opet nešto dođe te mu ih ugrabi, sve bi se tada smrklo oko njega. Pogledao bi ih kadgod dok spavaju, jer to nije onako, mišljaše, kao kad bi se radovao s njima dok su budni, dok ga gledaju i s njime čavrljaju.

Lako mu je bilo da ih drži dalje od sebe dok je živio stari Dag, ali sada neočekivano prodrli jednog jutra, dojurili u staru ognjenicu pa k njemu na krevet. Zatekao ga je taj njihov nenadni posjet i nešto je u njemu oživjelo u svemu onom neshvatljivom što se sastavilo oko njega. Zaboravio se te mu je u očima zaiskrila radost, crte se oko usta razvukle u smiješak — i tako ode njegova usamljenost. Sinovima je uskoro pet godina. Jasno su djeca opazila na očevu licu smiješak kakav se nikad prije nije pokazao, i ponio ih je taj smiješak, kao što je nosio i sve druge. Djeca imaju osjećaje što ih odrasli nemaju. Čeznu za nečim sigurnim, za nečim što će u zametku suzbiti ljudski strah u njima, pa kad se pokaže takav znak, osjećaju srce i dobrotu u čovjeku, bio taj u dronjcima ili u svem sjaju.

Nije bilo te sile na svijetu koja bi ih natjerala da puste oca na miru poslije tih jutarnjih časova. Dag je dobro slutio kamo to vodi i zato je jednog jutra zaključao vrata na staroj ognjenicu, a kad su oni izvana uzeli udarati i lupati, oštro im reče kako želi mir: neka idu i doručkuju s majkom. Nisu hajali nego su i dalje lupali, a on nato priđe vratima te im podvikne gromkim glasom kojega su se bojali i najkrući ljudi u šumi, neka se kupe kako im je rekao, jer će inače biti batina.

Odjednom nastade tišina pred vratima, a Dag se spremi za šumu, uze pušku i skije da na nekoliko dana izmakne djeci i onome opasnom u sebi i da se malo sabere.

Ali kad je otvorio vrata, nađe mališane gdje kao dva psića sjede na pragu jedan do drugoga i dršću od studeni.

— Nemate pameti! — reče bespomoćno i uplašeno.

I ubaci pušku i skije unutra te s mališanima krenu u blagovaonicu da ih nekako uvede u kuću.

Tako su djeca navikla oca da opet ulazi u kuću, priučila ga da s njima uvečer sjedi kraj kamina u prednjoj dvorani prije nego što odu na počinak, a jednom im je čak pripovijedao o nekom bauku u šumi, i s time bijaše sve gotovo — oni su dobili igru. Poslije je dva-tri puta pokušao da se izvuče — jednom ostrim riječima, a drugi put batinama — te ih potjerao uza stube, ali je onda čuo kako cio sat plaču u sobi, a to nije mogao podnijeti.

I tako su mališani svaku večer provodili svoje, ali su i znali gdje su granice njegovoj strpljivosti te bi se lijepo pokupili i poslušno krenuli uza stube kad bi se priča završila.

I što nisu mogli odrasli, to su postigla djeca: uspjela su da im se otac zadržava u kući, da dolazi na jelo u blagovaonicu i da uvečer sjedi kraj kamina.

Tako je Dag imao prilike da vidi kako ljudi dolaze iz okolice i razgovaraju s Adelaidom, odlaze u pisarnu te otplaćuju dugove i donose kamate. Kad je prvi put to vidio, nešto mu je sjeknulo mozgom, a drugi put je gledao u vatru u kaminu i prolazio prstima kroz kosu, kao da o nečem razmišlja.

Stari je Dag jednom pokazao Adelaidi poslovne knjige i račune te joj stavio na dušu da ih vodi i da se o njima brine kad njega više ne bude. Dag je tako izvan svega, od onog događaja na Stijeni smrti — rekao je tada.

II

Jednog vedrog zimskog dana Adelaida sjedila nad knjigama u pisarni. Sunce bacalo svoje zrake po stolu a u kaminu za njom gorjela vatra hukćući. Dok je tako bila zabavljena pisanjem, odjednom se otvore vrata i uđe Dag. Očekivala je da će se on, kao obično, okrenuti i otići. Ali ne, on mirno za sobom zatvori vrata i priđe stolu. Nije gledao u nju nego samo u knjige.

— Možda bih i sam mogao nakraj s ovim ovdje — reče a glas mu bijaše neobično hladan.

Adelaida je u posljednje vrijeme nešto živnula kad je osjetila da bi tu mogla biti korisna, jer nije vjerovala da se Dag išta razumije u poslove. Odložila je pero, tiho ustala te izišla bez ijedne riječi. U Dagovim je očima razabrala bljesak iste one ogorčenosti koju je već i prije koji put vidjela kad bi je našao gdje sjedi u razgovoru sa starim Dagom.

Sve je dakle svršeno među njima dvoma.

Kad je Adelaida izišla, bijaše kao da se prkosna Dagova šija nešto prignula dok je neodlučan stajao kraj stola. Sjeo je na stolicu, nalaktio se na stol i, podnimivši se, dugo gledao preda se. No najposlije trže pogled te uspravi leđa, kao da sa sebe želi stresti svako razmišljanje i svaku nedoumicu. Dugo je listao po knjigama te bijaše kao da su ga brojke zanijele, jer su mu oči živnule, a nad njih se nadvile i sastavile obrve te ih zasjenjivale, ali se iz sjene živo iskriilo. Silno je tako bio nalik na nekoga što je tu sate i sate provodio nagnut nad knjigama u doba kapetana Klingea — podsjećao je na starog Daga u dane njegove krutosti kad nije imao smilovanja ni prema kome na svijetu.

Ali je tvrdoća u Dagu ubrzo opet pokazala mekše crte. Očito je Klingeov rukopis probudio u njemu uspomene na starog kapetana. U mladosti je često tu sjedio pokraj starog kapetana kad bi otac bio u gradu ili negdje za poslom te slušao njegove priče i gledao kako on upisuje u knjige. A stari iskusni Klinge, koji imadaše svoje mišljenje o svemu, pripovijedao ovo i ono i usput mu pokazivao za što je koja knjiga, kamo treba unositi otplate, gdje knjižiti kamate, i još mnogo toga — sve opširno i strpljivo, ponavljajući jednom i više puta. Dag doduše nije imao mnogo smisla za sve to, ali je brojka brojka, i kada to znači novac, nije onda posrijedi mačji kašalj, a sad su te knjige i taj novac njegova svojina.

Listao je i pažljivo gledao, a onda ustane, sve ravnodušno pokupi i strpa u ormar.

Kakvu nedjelju dana poslije toga dođe neki čovjek — lukavac s izgledom dobričine — i reče kako donosi novac, a Dag s njime ode prijeko, u pisarnu. Radilo se o kamatama. Dag primi novac i uknjiži. A što se tiče samog zajma, reče došljak, stari ga je Dag otpisao.

Kad je čovjek otišao, Dagu pade na um da siđe u podrum gdje su ležale založnice i novčana pisma da ih slučajno ne zahvati požar.

Našao je njegovu založnicu, ali na njoj ne bijaše ništa o kakvu otpisu ili oprost, a sve je inače bilo pomno zapisano. Dag se, zamišljen, počea po bradi te opet spremi papir.

Tijekom proljeća i ljeta bilo je i drugoga po čemu je Dag mogao zaključiti da ga ljudi ne uzimaju ozbiljno. I opet je počeo odlaziti u šume gdje su ga znali i poštovali. Dugo zatim nije ulazio u pisarnu, nego samo onda kad bi imao što god upisati. Bijaše kao da se boji te sobe i da se kloni svega šta se odnosi na gospodarstvo. Sa Syverom i drugima razgovarao je osorno i pokazivao nesigurnost.

Bila mršava žetva te godine, došla tužna jesen, s bijedom u gradu i na selu, zavlada nesigurnost i strah.

Naokolo po naselju huktalesovuljage i javljala se druga strašila — čak i sami glasovi šume zvučali drukčije nego prije, bijahu kao uzdasi i jauci u večernjoj tažni. Ljudi išli tiše i osluškivali oko sebe — i, dakako, čuli su svašta.

A onda izišlo da su dvojica u isto vrijeme vidjela jedno te isto — da su vidjela *njega*, i tu sad nema što da se sumnja. Jedne večeri dok su tmasti oblaci plovili nad šumama vidjeli su ga gdje dolazi iz tame s pašnjaka pa preko dvorišta ide u pristrešje te onda u prednju dvoranu — ne otvarajući vrata. Nitko nije spominjao imena, a svi su znali tko je taj koji u grobu nije našao mira jer je poslije njegove smrti svuda nastao nered i zbrka.

U ravnoj župi čuli su topot konjskih potkova, u kasnu večer i u gluho doba noći, a netko ga je i vidio kako se vozi. Vidjeli su vranca u teškom kasu, i njega u kolima — sjedi snažan i siguran kô i prijašnjih godina...

Per Langmo u sumrak stajao pred svojom stajom i gledao kako cesta vijuga prema sjeveru. Laka se magla pred vjetrom večerinom vukla po vlažnoj zemlji, padala po cesti i razdirala se na grmlju duž jaraka. Još prije tjedan dana valjalo mu ići gore na obračun. Htio je moliti da mu oprostite polovinu kamata zbog mršave žetve i zbog cijena koje ga ubijaju, ali je prolazio dan za danom, a njemu novac trebao i za druge stvari, i tako izminuo cio tjedan, a novac što ga je sastavljao cijelu godinu — planuo na drugo. Ali onaj »mladac«^{gore} i nije tako loš, vele ljudi, pa može čovjek metnuti na sreću da odgodi plaćanje do bolje zgođe. Samo — ima u svemu tome jedna muka: čuo je i on kako se stari naokolo vozika u tami, i nije to Peru bilo

nimalo po čudi. Ako je istina da se stari pojavljuje čas ovdje, čas ondje — što li će onda biti od onoga koji nije podmirio duga a po nesreći natrapa na staroga?

Okrenuo se Per prema dvorištu. Mogao bi doći kraj noćnom miru, ode njegov san — ako je istina ono što se pripovijeda.

Odjednom se lecnu. Ne čuje li se to topot kopita, ozgo sa sjevera? Stijesnilo mu se oko srca. Da umakne u kuću, ili da ostane gdje i jest, pa da prizna i zamoli milost?

I zar se ta strahata mora dogoditi baš njemu? Ne, nije više bilo sumnje, jasno se čuje topot, tutnji cestom... Per ustukne korak-dva: tamo kroz grmlje vidi kako cestom juri vranac da se magla samo razbija u pramenje. Ah, što da radi pred takvom sablašću i prikazom s onog svijeta? Srce mu palo u pete, cvokotao je i drhtao cijelim tijelom baš kao prut na vodi.

Bio je sav izvan sebe kad je konj usporio kas i skrenuo na dvorište... A kad su se kola zaustavila ravno pred njim, bio je više mrtav negoli živ.

Trebalo je vremena dok je Per shvatio da je to pred njim živ konj i živ čovjek. I kad su se kola odvezla s dvorišta i nestala prema sjeveru, još je dugo stajao na mjestu kao da je ondje ukopan.

Bio je to dakle onaj mladac ozgo — a tako je nalik na svog oca iz onoga krutog vremena da je čovjeka upravo hvatao strah. I samo reče:

— Nisi izvršio svoje obaveze. Dajem ti tjedan dana da sve urediš.

Samo je to rekao i nestao.

Tjedan dana! Znači, od sutra mu, od ranog jutra, valja zaredati i kucati gdje god ima kakve rodbine pa moliti i prosjačiti. Jer ne smije sada Dagu na oči ni sa šilingom manje, a valja s novcem doći u određeni dan: ne dođe li, bit će mu onda navrat-nanos iz kuće i s posjeda, kao u kruto doba staroga. I o tome je dosta čuo.

Ali je nevjerojatno koliko su se ljudi mogli varati! Slušao je čas ovdje, a čas ondje kako je mladac kao lud poslije one nesreće u planini, naprosto šenuo pameću, pa eto ti! A kad tamo, gle, on je baš kao i stari — i riječju i vanjštinom.

III

Adelaida uđe u svoju sobicu i zastane za odškrinutim vratima da prisluškuje. Nije lijepo prisluškivati, ali joj sada nije bilo druge.

Djeca su otišla na Borgland, tetki Eleonori, i ondje su imala prenoćiti. Ako mali Dag, mišljaše tetka, treba da jednom preuzme Borgland, dobro je onda da se još u djetinjstvu privikne na mjesto na kojem će živjeti. Jest, tako je rekla, ali Adelaida nije pravo znala ne želi li tetka radi sebe same da ima djecu kraj sebe. Uza svu strogost, toliko je dobrote u njezinim očima i tako je strpljiva s djecom.

Adelaida je prisluškivala. Ona i Dag sami su večerali u blagovaonici i nisu progovorili ni riječi. Bijaše kao da je sve ono nesigurno i plašljivo otpalo s njega, otopilo se kao snijeg na suncu. U njegovu držanju, u njegovu pogledu bijaše nešto čvrsto, nešto što se vidjelo na starom Dagu za najboljih mu godina. Jedne večeri dugo je sjedio u pisarni a ujutro se odvezao na jug i ostao do mraka. Od toga joj dana nije rekao ni riječi, a čula je kako dolje u prednjoj dvorani govori odsječno i otresito, čak i sa samim Syverom. I s djecom je bio sasvim drukčiji, te su mu se mališani plašljivo uklanjali s puta.

Još joj je nešto sinoć udarilo u oči: nije ga čula da izlazi na vrata prednje dvorane na putu u staru ognjenicu; ali nije dalje o tome mislila nego je legla i zaspala.

A sada je osluškivala. Ostao je za stolom kad je ona otišla, nalaktio se na stol i podnimio, kao da je namjerio dugo ostati i ne micati se odande. Vrata između blagovaonice i prednje dvorane ostala su, kao obično, širom otvorena, tako te je mogla čuti kad je ustao od stola.

Dugo je stajala prisluškujući kad je čula škripu. Razabrala je da mu koraci idu — ravno prema spavaonici starog Daga. Škljocnula je kvaka, vrata se otvorila i zatvorila, a iznutra se još navukao i zasun. Što je tamo htio i zašto se zatvorio? Adelaida je još više odškrinula svoja vrata, otvorila ih i najposlije zastala kraj stuba i uzela osluškivati.

Na podu u spavaonici nalazi se otvor kroz koji se silazilo u podrum, a ondje su bili pohranjeni vrijednosni papiri. Kani li sići onamo? Je li postao kakav je nekoć bio stari Dag? Lakom za

novcem? Ne, nije čula da su se pomaknula vratašca na podu, nisu se čuli koraci niza stube što vode u podrum.

Ali — nije li to škripnuo stari krevet? Je li to legao — u postelju starog Daga?

Adelaida se vrati u svoju sobicu i tiho zatvori vrata. U peći bijaše vatre, užegla je na njoj svijeću i stavila je na komodu.

Večeras je tako pusto i prazno oko nje u toj sobici, a otvorena vrata prema Dagovoj sobi činila joj se kao tamni otvor što vodi u noć i vječnost.

Bijaše joj sprva neshvatljivo što se Dag povukao u očevu spavaonicu; ali što je više o tome razmišljala, postajalo joj to sve shvatljivije. Minulo je više od godine dana što je stari Dag umro. U toj je spavaonici spavao njegov otac pa sada može i Dag. Ondje je kraj starog Daga ležala i Dagova majka, Tereza Holderova...

Učini joj se tada da sasvim blijedi i u nepovrat nestaje sav sjaj njezine sobice...

Oni koji su dolje u ravnici mislili da je mladac gore na Björndalu lud i da ga mogu prelastiti što se tiče kamata i rokova, ljuto su se prevarili kad im se Dag pojavio na vratima. I nije im ostalo drugo nego da odlaze na sjever i da plaćaju kao i prije, a uvečer prije roka došao je i Per Langmo.

Adelaida je svaki put napeto prislušivala na vratima svoje sobice kad bi tkogod došao, ali je uvijek čula samo pozdravljanje u prednjoj dvorani, jer bi onda došljak ušao u pisarnu i vrata bi se zatvorila.

Per nije mogao sakupiti cio iznos pa je to odmah spomenuo u prednjoj dvorani i zatražio odgodu.

— Ah, ti kukavelju! — čula je Daga gdje kruto i ružno govori te je uzmakla od vrata.

Zatim su ušli u pisarnu te više nije ništa čula sve dok Per nije kroz prednju dvoranu krenuo prema izlazu. Obećao je da će ostatak donijeti za tjedan dana, ali ga Dag prekide:

— Možeš mirne duše pričekati i pol godine.

Glas mu nije bio tako osoran kao prije, ali je bio odlučan i čvrst.

IV

Jedne sunčane nedjelje u veljači stajala Adelaida kraj staklenih balkonskih vrata, odmaknula zavjesu i gledala dolje na naselje.

Na balkonskoj ogradi gostili se vrapci i žutovoljke na novom snopu žitnog klasja što ga je jučer ondje stavila, a sjenice ključale i čupkale grumen loja što im ga je ondje privezala. Trebalo je i njoj društva. Danas je bila vani, prošetala malko, ali je vjetar bio oštar, studen ujedala. Nije to bio običan vjetar što se razmahuje i hući, nego nekakvo krivljenje što reže i bode. Zacijelo se nadigao strahovit vihor gore u planini, a ovo su ovdje samo drhtaji što su prokapljivali kroza šume, ali su ipak čovjeku prodirali u kosti.

Čas je promatrala ptice, a čas joj pogled sezao dolje povrh naselja. Plavkasta je mećava zavijala oko kuće, a tamo kod Hamarrböa pomet udarao u vrtloge što su podugo stajali poput kakvih stupova prije nego što bi se oborili i nestali. Snježne kitine slagale se na sjevernim zidovima kuća i hvatale se za stabla, a smetovi što ih je vjetar nanio ležali duž ceste što je otvrdla na studeni i bila kao pometena.

Adelaida odjednom živnu. Na brežuljcima iza Hamarrböa ugledala je konja i saone. Tko bi se to mogao voziti po takvoj studeni? Tetka je još jučer bila na Björndalu — dakle nije ona. Konj je duboko zapadao u snježne nanose, ali je po tvrdom putu brzo odmicao. Ugledala je i kočijaša straga na saonama. Zacijelo su to saone s postaje na Korsvollu — možda kakav gost iz grada. Ali kakav je to važan posao što ga tjera na tako dalek put po ovoj studeni?

Adelaida se silno začudila kad je kroz prozor u blagovaonici vidjela da se u saonama pred pristrešje dovezao sam stari Holder. Njegov sin, tri godine stariji od Daga, bio je ovdje na ukopu starog Daga. Stari Holder, vršnjak pokojnikov, nije se onda osjećao dobro. A sada, gle, došao po tome strašnom vremenu.

Dozva Adelaida u pamet kako joj stari Dag nekom prilikom spomenuo da Holderovi poslovi ne idu više sjajno. Teško je u njega utjerivao novac za drvenu građu i za drugo što je stari Dag onamo otpremao. A te je godine i tetka Eleonora, koja se uvijek dopisivala

sa znancima u gradu, doznala da tamo propada jedna trgovačka kuća za drugom.

S tim posjetom kao da nisu čisti poslovi, sumnjivo je to. Ali je ljubazno dočekala staroga na kućnim vratima, a on bijaše uljudan i udvoran kao uvijek. Poslije nekoliko riječi kojima je izrazio kako žali što je stari Dag tako naglo promijenio svijetom, uzeo uvjeravati Adelaidu kako se nije nimalo promijenila nego je uvijek jednako mlada i lijepa.

Dođe i Dag te gospođici Kruse dade ključeve od velike škrinje u spavaonici, i tako su za ujaka Holdera prostrli svečani stol u blagovaonici, sa srebrninom i s bijelim stolnjakom. On je zapravo bio samo stričević Dagove majke, ali su ga zvali ujakom još od onog vremena kad je Dag bio dijete, i na tome je ostalo. Uvijek je sa sobom donosio darove i vedrinu, pa ga je Dag volio. Za stolom se na Holderovu licu vidjela neka umornost, neka mučna crta, i njegov je smiješak bio nekako usiljen i neprirodan. Ali su ga i godine dobrobrano preklepile.

Kad su poslije jela sjedili u prednjoj dvorani, Holder je svaki čas svraćao pogled prema vratima pisarne i najposlije će Dagu suhim staračkim glasom:

— Rado bih da s tobom o nečemu govorim.

Dag se u čudu trže i pogleda ga ispitljivo, ali ustade i krenu s njime u pisarnu. Adelaida je sjedila uspravljenih leđa, u nepodnošljivoj napetosti.

Trebalo bi da Dag zna ono što joj je onda rekao njegov otac. Bila bi joj dužnost da mu to kaže. Ali kako sada? Da pokuca i da Daga zovne van? Ne, ne bi bilo zgodno. Radije će pokušati da ga zovne ustranu pošto njih dvojica završe razgovor. Ta neće se ništa odmah dogoditi. Ustala je i otišla gore u sobicu. Obuzeo ju je strah, predosjećala je neku opasnost.

U pisarni gorjela vatra u kaminu. Na tom vjetru i hladnoći dimnjak je dobro vukao tako te je na časove u njemu samo hukalo.

Dan se polako priklanjao k večeri dok su njih dvojica razgovarala. Dag sjedio na okretnoj stolici nalaktivši se na pisaći stol, lice okrenuo vatri u kaminu, kao što je običavao sjediti uvečer kad bi završio posao u pisarni i zaklopio knjige. Holder sjedio lijevo od njega, u jednom od čvrstih naslonjača što ih je nekoć načinio Jörn Mnogostrani. Polovinu je lica okrenuo vatri a drugu polovinu desno, prema Dagu.

Holder je pripovijedao o vremenima što su nastala poslije napoleonskih ratova, o nesreći i o bijedi što hara po svim zemljama i o glupoj carini koja se posljednjih sedam-osam godina u Engleskoj plaća na daske i na svaku drugu drvenu građu tako da čovjek više izgubi nego što zaradi otpremajući onamo brodske toware, a lani njegovi kupci u Londonu nisu mogli ni platiti.

— Hoćeš li onda vratiti građu? — upita Dag.

— Vratiti? — u čudu će Holder pogledavši ga. — Prodana je. Prodali su je, a ne mogu meni platiti.

Dag nije ništa shvaćao. Nije mu išlo u glavu kako netko može preuzeti robu, prodati je, a ne platiti. Htio je da čuje da li zakon dopušta takvo što.

— Dopušta — kratko će Holder. — Sila zakon mijenja, ni moji kupci nisu mogli naplatiti od svojih kupaca, i eto to je. Novac zapeo.

Ipak Dag nije shvaćao kako se nisu pobrinuli za novac kad su naumili da kupuju. Ne ide dakle svuda na svijetu onako kako je on zamišljao. Kredit bijaše njemu nepoznat. O stečaju je doduše već čuo ali je mislio da do njega dolazi kad ljudi potrate svoj novac pa ga više nemaju. A od toga što je Holder pripovijedao bijaše mu najnevjerovatnije upravo to da se takvo što događa u Londonu, u tome, kako je čuo, najbogatijem gradu na svijetu.

Holder je gledao u nj sve začuđenije i nemirnije i najposlije mu znoj izbi po čelu. Evo, treba da nešto kaže — a kako da to objasni tome čovjeku koji tako malo zna o promjenljivim prilikama u životu jednog trgovca?

Nije htio ništa da rješava naprečac pa je uzeo da naširoko pripovijeda o sadašnjim vremenima — u svakom slučaju više i opširnije nego što mu bijaše namjera. Izložio je kako ta vremena utječu i na njegove poslove, i najposlije spomene kako sada ne nalazi puta ni načina da za proteklu godinu prebije račun s Björndalcima.

Dag je iz svojih knjiga znao da ima velikih potraživanja kod Holdera i da mu kod njega stoje krupne svote, pa mu nije bilo važno da se računi izravnavaju za proteklu godinu: rekao je neka se sadašnji dugovi pridodaju starim iznosima.

Holder je ponešto odahnuo kad je vidio kako je Dag mirno dočekao to o obračunu: sad je stari trgovac podugo sjedio ne govoreći, kao da se odmara poslije napetosti. Najposlije dva-tri puta duboko uzdahne, a onda iziđe s neobičnim pitanjem:

— Znaš li da ti je otac imao srebra u Hamburgu?

Dag trže oči u njega.

— Znam — reče — stoji u knjigama. A događa li se što i u Hamburgu?

— Ne, ništa, samo... ovaj... A znaš li koliko?

Dag se smeo: što se to zapravo tiče drugih? Ali je znao svotu pa je spomene.

Holder živnu kad je čuo iznos, ali mu podbradak i opet upade među rubove oškrobljenog ovratnika — bijaše kao da izrazom lica i držanjem želi pokazati duboku potištenost. Podugo je sjedio bez riječi i vrškom jezika vlažio suhe usne dok su mu se prsti desne ruke igrali privjeskom na prsniku.

Najposlije se nakašlja i progovori:

— Nije posrijedi samo to što ne možemo urediti račun s vama — glas mu je odjednom zvučao starački i bezutješno — nego, ovaj, bojim se da je s nama gotovo i da smo sasvim propali ako nam ne priskočiš u pomoć u teškoćama u koje smo časovito zapali. Kad bi nam htio uzajmiti polog u Hamburgu, spasio bi time mnoge, jer mnogi ovise o nama, a mogućnosti postoje. Mnogi od onih koji su se u dobra vremena upustili u trgovinu, a nisu se u nju razumjeli te tako pokvarili posao, sada su izbijeni iz kolotečine. A upravo sada ima lijepih izgleda da se pridignu, uz oprez i strpljivost. I eto — tu Holder zastane, obori pogled i opet ga nesigurno podigne — ti bi time mogao spasiti kuću i ime svoje majke i tetke Doroteje.

Po tome kako su izgovorene posljednje riječi vidjelo se da ih stari baš s mukom izgovara; ali sila zakon mijenja...

Dag je sjedio nepomično, gledao je u vatru. Crte na njegovim obrazima oštro se urezale i spustile. Nije mislio da će mu se odmah nakon očeve smrti oboriti na glavu nešto tako krupno i ozbiljno. Bio je toliko bistar da razabere kako otac namjerno nije htio da taj novac pohrani kod Holdera. A bilo je još novaca i u sanduku u podrumu, jer čovjek nikad ne zna što ga čeka. Takom godine ima svakakvih izdataka, dospijevaju kojekakvi rokovi, vidio je to u knjigama; ali se on još uvijek tako malo razumije u takvo što te bi najradije da ga sve to mine dok se bolje ne uputi u sve čime mu valja upravljati.

Kako li bi bilo dobro da više o tome zna i da se može s kime porazgovoriti. Tu mu se misli dohvatiše Adelaide. Zacijelo je mnogo šta čula od oca...

Odjednom se Dag prenu kao da ga je nešto podbolo. Ustao je, prišao ormaru i otključao jedan pregradak. Jučer je tu spremio sve papire iz podruma da pogleda ovo i ono, a još ih nije stigao vratiti na staro sigurno mjesto. Izvuče sada svežanj s hamburškim papirima a ostale opet zaključa.

Tek kad se Holder sutradan prijepodne odvezao i kad se Dag, oprostivši se s njime u pristrešju, vratio u prednju dvoranu, usudi se Adelaida da naposljetku upita:

— A što je zapravo htio?

Dag se trže, bijaše kao da bi radije prošao pored nje ne dajući joj odgovora, ali mu se lice ukruti i on joj odgovori:

— Da uzajmi novaca.

— A je li ih dobio? — priupita Adelaida bezbojnim glasom.

— Jest, ono u Hamburgu.

— Sve? — provali iz Adelaide kao da je prostenjala u nesreći.

Dag se zbuni. Imala je pravo. Nije mu ni palo na um da bi Holder mogao i s manjim biti zadovoljan. Ali sad je gotovo.

— Jest, sve — odgovori on odlučno kao i prije.

— Očito je onda vrlo zlo s njima — oprezno će Adelaida.

— Jest, o tome je i govorio — potvrdi Dag.

Adelaida se lecnu. Dakle mu je Dag uzajmio sav golemi polog u hamburškoj banci, potpuno svjestan teškog Holderova položaja.

— Bez nevolje ne ide čovjek u daljinu po ovakvoj studeni — reče Dag.

Po prizvuku u njezinu glasu razabrao je što je time mislila pa zato, već odlazeći, nadoveza:

— To mi je majčin rod.

Posljednje riječi nisu bile potrebne, mišljaše Adelaida. Bijaše joj to kao neki prijekor zato što se miješa u njegove poslove.

Poslije smrti starog Daga često ju je spopadao osjećaj nesigurnosti, a sad se ozbiljno počela bojati. Gle, Dag je krut i odlučan prema sitnim ljudima koji mu duguju nešto malo, a na drugoj strani tako olako daje u zajam takve krupne svote. Što li se sve neće dogoditi drugi put?

Slijedećih je dana Dag prema svima bio osorniji negoli ikad prije; jest, bijaše kao da ni djecu više ne gleda. Kad bi pokušali da s njime razgovaraju, nije odgovarao.

Jedne večeri kad je Dag sjedio pred kaminom u prednjoj dvorani, siđe Adelaida niza stube I tiho ondje sa svojim ručnim radom sjedne u naslonjač sa strane odakle je mogla promatrati Daga, a sama ostati u sjeni.

Pošto je dobro promotrila njegovo oboreno lice, stijesni joj se oko srca. Bilo je nešto strašno u cijelome njegovu skupljenom i oronulom liku da su joj ruke naprosto klonule u krilo. Kosa mu u neredu padala po čelu, oči se sjajile ispod napol sklopljenih vjeđa, a jake i opasne ruke bile tako čvrsto stisnute kao da sam sebe drži svom snagom. Nije samo bilo nešto strašno na njemu nego i nesretno.

Sada je prvi put jasno razabrala da se iza svega njegova neshvatljivog držanja u posljednje vrijeme krije nešto drugo — da je naime nesretan, silno nesretan.

Oči joj se orosiše suzama te je progovorila prije nego što se i snašla:

— Zar mi ne možemo biti... drukčiji jedno prema drugome...?

On otvori oči kao da je tamo u vatri ugledao nešto neshvatljivo, polako podigne glavu kao da osluškuje nešto isto tako neshvatljivo, a onda ustane, teško, kao u nepodnošljivoj napetosti, i okrene se onamo gdje je ona sjedila:

— Zato što nisi mene voljela, onda kad si se udala ovamo.

Rekao je to takvim glasom te se činilo da mu se svaka riječ samo mrviti među zubima. I u isti čas kao da nestade njegove napetosti. Okrenuo se i nestao u tami prednje dvorane, a ona mogaše čuti kako za sobom zaključava vrata spavaonice.

Ona strašna pojava, onaj njegov lik što sav drhti i treperi, one zategnute crte na licu i oči mračne od mržnje, cijela ona spodoba što ju je vatra iz kamina tako jasno ocrtavala prema tamnoj pozadini — sve se to usjeklo Adelaidi u mozak kao nešto najstrašnije što je ikad vidjela. I riječi — one strašne riječi kojima ju je dotukao. Jest, dotukao, jer je sada svemu kraj.

Ujutro je Dag na skijama krenuo u šumu. Dani koji su sad zaredali, a on izbivao od kuće, bijahu najteži u Adelaidinu životu. Nejasne slutnje o tome da je zacijelo bilo i razloga onim strašnim

riječima nagonile su joj puste misli u kovitlac, a iza svega u njoj iz dana u dan rasla bojazan da bi mogao zapasti u mahnitost i počiniti nešto kao ono onda u planini i da ga više neće nikad vidjeti.

Dovijala se svakojako i trgala pamet da joj se najposlije već vrtjelo u glavi — razmišljala nije li ga povrijedilo ono njezino zapitkivanje o zajmu Holderu i da možda on po tome zaključuje da je njoj do novca i da se zato udala ovamo. Ali je već prije toga, poodavno, opazila mržnju u njegovim očima. Nastojala je da mislima dokuči nije li možda čuo da je bila zaručena s drugim, onda kad ih je stari Dag sastavio. Ali nije valjda tako lud te misli da je mogla voljeti starog ljekarnika. A možda je opet zato takav što misli da nije voljela ljekarnika pa se ipak za nj zaručila radi novca. Možda Dag misli da se i za nj udala zato. Sve je više zapadala u očaj, strah u njoj tinjao i dan i noć.

Jedne večeri bijaše se spremila za počinak kadli začuje kako se otvaraju i zatvaraju kućna vrata. Jesu, njegovi su koraci — kroz prednju dvoranu i blagovaonicu ravno prema spavaonici — ali nisu čvrsti i brzi koraci kao obično, nego nekako umorni... dvanaesta je večer kako je otišao u šumu.

Nije znala zašto, ali je prišla ogledalu i ondje je vidjela ukočeno lice svoje bake. Ustukne užasnuta. Toliko je oronula u posljednje vrijeme, toliko se postarala...

Što joj je ono rekao stari Dag na samrti? Jest, ako štogod nije u redu neka se porazgovori s tetkom Eleonorom, ona je tako razborita.

Razborita, jest. Adelaida protgnu pri pomisli na tetkinu otvorenost. Nema u nje uvijanja, nego ravno u lice. Pa ipak, valja pokušati. Ujutro će odjahati na Borgland da čuje stroge tetkine riječi. Podnijet će prijekore samo da nađe neki izlaz iz te tame što se sastavila oko nje.

Večeras je barem otpala zabrinutost i strah zbog Daga. Odmah je usnula — prvi put nakon dugog vremena.

V

Otvoriše se vrata na Borglandu, gospođica Ramer pokaza se na pragu: pažljivo je i prijateljski gledala kako Adelaida sjahuje i kako se onda uspinje uz stube u trijemu dok sluga odvodi konja u staju.

Adelaida se okrijepila dugim snom te noći i jahanjem na svježem zraku. Pred tetkinim je ispitljivim očima prolazila što je mogla bodrije kroza sobe pa onamo u plavi kabinet na jugoistočnom uglu u koji je sjalo prijepodneвно sunce kroz lake zavjese na velikim prozorima.

— Znaš, Adelaida, — vedro je prekori tetka — tako ići, ne, to više nije red. Žena koja se dohvaća četrdesete, i takav hod i lakoća, ne, to se nikako ne slaže.

Nitko nije bio dalji od smijeha nego Adelaida kad je danas došla ovamo, ali je morala razvući lice i nasmiješiti se. Uvijek je tetka nalazila štogod čime je tješila i razvedrivala ljude oko sebe otkako je postala gospodaricom na Borglandu.

Kad se čovjek može radovati od jutra do večeri, onda je razumljivo da mu nešto radosti ostaje i za druge — odgovorila je gospođica Ramer kad joj je Adelaida jednom izrazila kako se divi njezinu vedrom raspoloženju.

Tetka sebi primakne naslonjač a za Adelaidu stavi jastuke na divan.

Namjeravala sam da se sutra odvezem k tebi, da se porazgovorim s tobom i da vidim što ti je na srcu — reče tetka s jasnim prizvukom ozbiljnosti u glasu. — Dok ja skočim te nam štogod pripremiti, ti se možeš isplakati, pa nam poslije neće biti smetnje u razgovoru.

I u tim riječima odlebdj tetka iz sobe, ali na vratima puna sućuti pogleda u Adelaidino iznenađeno lice.

Vratila se tetka s čajem i kolačima i stavila pladanj na stol.

— Zbog toga tvog lica radije ćemo se odreći djevojke i njezinih radoznalih očiju — reče i sjede u naslonjač.

Pošto je nalila čaj i pošto su ga srknule, tetka uspravi leđa:

— A sada da čujemo! Zatvorila sam sva vrata, nitko nas neće iznenaditi. Riječ je dakle o Dagu i o tebi.

Adelaida podigne glavu i začuđeno pogleda u tetku.

— Eh, eh — prosljedi tetka čas ozbiljno, čas šaljivo — trebalo bi da čovjek bude kudikamo gluplji nego što sam ja, doista, pa da ne vidi kako vas dvoje jedno drugom otežavate život. Vidjela si i proživjela dosta jada u životu. Ne bi trebalo da još njeguješ nesreću sebi i drugima, kako to radi većina ljudi, pa onda to nazivaju

stvarnošću i sudbinom kojoj se ne da izmaći. Nisi ti tako luda. Zacijela si naumila da to dokrajčiš te si došla da sa mnom razgovaraš o tome.

Tetka Eleonora morala je prepletati šalu i ozbiljnost kako bi sestričnu navela da govori. Tetkine tihe riječi, pune razumijevanja, i ono kako bi je potapšala po ramenu i pogladila po kosi — sve je to Adelaidu podsjećalo na sretne dane djetinjstva kad bi tetka dolazila u posjete i unosila svježinu, svjetlost i toplinu u Adelaidin ukočen i hladni život kod stroge bake.

I najposlije je Adelaida progovorila. Počela je pripovijedati, sprva daleko zaobilazeći, ali je naposljetku iznijela sve jade što su joj pali na srce, jer ju je tetka pametnim riječima umjela navratiti da kaže što joj muči dušu.

Inače tako ukočena, gospođica Ramer sve se više primicala Adelaidi, ruku je položila na naslon na divanu i gotovo zagrlila Adelaidu, a licem se unosila u njezino, kao da želi upiti svaku sitnicu iz njezina kazivanja, dok su joj oči i izraz na licu bili u skladu sa svakom Adelaidinom riječju, baš kao da joj život ovisi o tome.

Gospođica je Ramer u svoje vrijeme dobila od starog Daga ovjerovljenu ispravu da može ostati na Borglandu do svoje smrti; u ispravi su bila naznačena sva njezina prava i sve njezine dužnosti. Bila je tu i obaveza da se brine o pukovnikovu suludom bratu Lorencu do kraja njegova života, a isto tako bijahu jasno određena i njezina prava ako mali Dag još za njezina života preuzme Borgland. Ona treba da bude osigurana i da živi na miru, rekao je stari Dag. A htjedne li još pripaziti na Adelaidu i na Daga, i na djecu, ako još bude živa dok oni odrastu, onda mu je vratila uslugu i odužila mu se više nego što i treba.

Jest, gospođica je Ramer bila sigurna na Borglandu. Ali ona nije išla u red ljudi koji primaju, a ne uzvraćaju, pa stoga nije nikad zaboravila tih posljednjih riječi starog Daga. A u njezinu srcu nije briga za bližnje bila na posljednjem mjestu. Adelaida joj je već odavna bila najdraža u njezinu rodu, osjećala se gospođica Ramer i obavezna prema njoj, ali isto tako i prema želji pokojnikovoj, i koliko je god voljela Adelaidu, nije nikad dopuštala da joj čuvstva budu iznad dužnosti i obaveza, a pogotovu je to imala na umu danas.

Kad je Adelaida dovršila ispovijed kazavši što joj je ono Dag rekao u prednjoj dvorani — da ga nije voljela kad se udala na Björndal, tetka Eleonora odobravajući kimnu glavom te će tihim glasom, kao da samo potvrđuje svoje misli:

— I pravo je rekao.

— Što? — trže se Adelaida kao iza sna te prestrašena upilji pogled u tetku.

— Jest, sasvim pravo — ponovi tetka mirno, ne osvrćući se na Adelaidinu naglu kretnju.

— Što time misliš? — uzbuđeno će Adelaida.

I već htjede ustati, ali joj tetka stavi ruku na rame te je zadrža a sama podiže glavu i uspravi leđa:

— Samo mirno sjedi, Adelaida, posrijedi je nešto krupno i ozbiljno, i o tome treba da dobro razmislimo.

Glas joj bijaše tih, ali jasan i odlučan.

Zatim je gospođica Ramer opet prignula glavu i poluzatvorenih očiju zagledala se ustranu, u daljinu, kao da osluškuje nešto izdaleka.

Adelaida je prestrašena gledala u nju. Što to ona misli, za ime Božje?

Sunce se sada javilo s juga, prigušeno je sjalo kroza zavjese na južnom prozoru i osvjetljavalo Adelaidin vrat i pleća i obuhvaćalo lik tetke Eleonore.

Gospođica Ramer kimne dva-tri puta i podigne glavu. Duboko je uzdahnula kao da su joj misli bile daleko odlutale, tako daleko da je i zaboravila disati.

— Jest, tako je to — reče upravljajući pogled pokraj Adelaide prema istočnom prozoru. Jest, tako je to u životu. Zaboravljamo onoga tko nam je najbliži.

— Što time misliš? — najposlije će Adelaida.

— Ah, mislila sam na nešto drugo — reče Eleonora kao odsutna duhom.

— Nešto drugo? — u čudu će Adelaida.

Bila je sva smučena. Namučena i očajna, došla je ovamo da se izjada u nadi da će tu naći utjehe i razumijevanja — a kad tamo, eto sluša kako za nešto najstrašnije i najbesmislenije što je čula u životu, tetka sada veli da je sasvim pravo, a osim toga misli i na nešto drugo.

Da — proslijedi tetka Eleonora saginjući se da naliije šolju hladnog čaja — na nešto drugo, a ipak na ono isto o čemu si pripovijedala.

Srknula je malko čaja da dobije vremena i da sabere misli.

— Misliš li ti zaista da nisam voljela Daga? Adelaidi je glas drhtao od uzbuđenja.

— Tako nekako — glasio je suhi odgovor.

— Znači li to da sam voljela sebe?

— Gotovo svi volimo sebe, a vjerujemo da volimo druge. Ali sada ne mislim na to.

— A koga sam onda, po tvome, voljela, za ime Božje?

— Starog Daga.

Adelaida klonu kao da su je proboli, ali opet dođe k sebi te je kukala i uvjeravala, i dugo je trebalo dok se umirila. Zatim je tiho plakala i rupčićem otirala oči.

— Razmisli sama o tome kad se umiriš — na kraju će joj tetka.

Poslije duge šutnje i jecanja Adelaida će tiho:

— Misliš da je na to smjerao Dag?

— Upravo na to.

— A zašto?

— Baš to i kanim da ti objasnim. Prilično je jednostavno, a ipak ne znam odakle da počnem.

Tetka Eleonora ustane, prohoda gore-dolje, pogleda kroz prozor na snijegom pokrivenu krajinu, gdje se na južnim obroncima polako počelo otapati, tu i tamo ponešto razmjesti po sobi, a onda stakne vatru. Naposljetku sjedne:

— Jesi li opazila kako Dag u posljednje vrijeme postaje sve sličniji ocu?

— Jesam.

— I što dalje, bit će mu sve sličniji. I ne samo izvana. U njega je očito ista ćud kao što je bila u staroga, a svoju snagu i sposobnost nije nikad mogao upotrijebiti. Jesi li mislila o tome?

— Nisam.

— Često sam to promatrala na seljacima kad sam u mladosti živjela na selu, a kasnije sam to vidjela u trgovačkim obiteljima u gradu. Ondje gdje se sin mora iz dana u dan ravnati prema jakom ocu, sin obično ostaje u sjeni. Svi pravi muškarci osjećaju neku potrebu za odgovornošću, žele da budu odgovorni za nešto i za nekoga oko sebe, ako ni za što drugo, a ono barem za svoj dom, za

svoju ženu i djecu. Osjećanje odgovornosti jedan je od najjačih oslonaca u životu muškarca, ono ga zadržava i odvraća od mnogoga zla u koje bi inače možda upao. Sjeti se starog Daga: čovjek bi pomislio da ga je tjerala samo želja za vladanjem i posjedovanjem. A zapravo bijaše posrijedi stari rodovski osjećaj odgovornosti za boljitak svoje okoline, samo što je on u mladosti u tome pretjerivao. A kad su zaredala iskušenja i napasti za njegovih kasnijih godina, i opet možeš vidjeti kako se uvijek vraćao na tu odgovornost: oko nje su neprestano kružile njegove misli.

Pošto je časak-dva predahnula, tetka Eleonora nastavi:

— A onda je pogriješio. Usred sve silne brige za druge zaboravio je na svoje rođene, kao što već često biva. Znaš da roditelji s djecom vrlo malo govore o svojim životnim borbama. Zato svi moraju počinjati život sasvim ispočetka, i zato čovječanstvo napreduje tako sporo. Stari je Dag zaboravio ili naprosto nije vidio da mu je sin davno odrastao, a nije imao kamo da svrne snage i sposobnosti koje je baštiniio od oca, a napose ono osjećanje odgovornosti koje je toliko izrazito u njihovu rodu. Dag je doduše imao posla oko sječe i inače u šumama, ali je i to bilo samo po očevim uputama. Nije imao stvarne odgovornosti. Dag možda ni sam nije bio svjestan toga da njegovo osjećanje odgovornosti ostaje zapostavljeno i možda nije vidio veze između uzroka i posljedice, ali je to čutio i zbog toga je bio nesiguran i nekako kao otuđen od života, kao što i sama znaš.

Malko je tetka Eleonora pretitrala u mislima a zatim nastavila:

— Nesreća koja ga je snašla u planini, nije bila samo posljedica njegove boli zbog smrti njegove djece, nego bijaše i neki očaj zbog samoga sebe. U njemu je proključao osjećaj odgovornosti za djecu, a onda je odjednom iščupan. Poslije nesreće ni stari Dag ni ti niste bili sigurni nije li mu se što god pozlijedilo u glavi, i tako se dogodilo da ste vas dvoje bili neka zajednica bez njega. A ti si sve više popuštala svojoj želji da se osloniš na starog Daga, a sve si manje pokušavala da vršiš svoju dužnost, to jest da sačuvaš povjerenje svoga muža. Tako je on izgubio i ono malo odgovornosti koju je mogao osjećati prema tebi.

Adelaida je prestrašena gledala u tetku, ali se gospođica Ramer nije dala zbuniti.

— Gledaš me prestrašeno, Adelaida, ali šuti i čekaj da dovršim. Mislila si da radiš sve najbolje ako sviraš i pjevaš kad je on kod

kuće i da si time izvršila svoje dužnosti. Ali si na njega gledala kao na kakva dječaka, i tako si se držala, i to sve više kako su godine prolazile. Ti si sa starim Dagom sjedila i razgovarala u prednjoj dvorani kada ti se muž vraćao iz šume i nisi nikada pitala kako mu je niti si se inače brinula o njemu. Vidjela sam to, ali sam mislila da je to od tvoje plahosti i da se nekako stidiš da pred drugima pokazuješ pažnju i nježnost prema njemu. A sada, poslije svega što si mi rekla, jasno razabirem povezanost. Je li ti sada jasno zašto je iz Dagovih očiju izbijala ogorčenost kad bi vidio gdje si neprestano zabavljena sa starim? Dagu je trebalo nekog oslonca u svoj njegovoj nesigurnosti, njemu više negoli ikomu drugom. I umjesto da mu ga pružiš, ti si ga činila još nesigurnijim. Ne spominjem ti sve ovo da bih te prekorila nego da bih ti objasnila što i kako mislim. U svemu onome što si proživjela i pokraj oca kakva si imala — jest, oprosti mi što ti to velim — bilo je sasvim prirodno što si u svome strahu za život i sigurnost postala bespomoćna i što si tražila oslonca u onako čvrsta čovjeka kakav bijaše stari Dag. Potječe to još od prvog Božića što si ga provela na Björndalu, i onda ste ti i stari postali povjerljivi jedno prema drugome. Bila si sretnija nego što si i znala, čak i onda kad si mislila da tuguješ zbog Daga. Staromu je pripadala tvoja prava ljubav, a Dag je nikad nije imao.

Adelaida je sjedila nalaktivši se na bočni naslon divana i podnimirajući se te je prazno gledala prema istočnom prozoru, kao da je život izgubio za nju svaki smisao. Sve njezine lijepe uspomene na starog Daga postale su sive i bezbojne.

Tetka joj nije ostavila mnogo vremena nego je produžila:

— A kad je otac umro, Dag je došao iz šume. I mnoge je sate danju proveo kraj njega, i cijelu posljednju noć, kao da se hvatao za nj, ne shvaćajući ni samog sebe niti išta drugo, jer bijaše otišao onaj koji je dotad upravljao svime, pa i njim samim. I to je pojačalo njegovu bol što je izgubio oca i što zapravo nije dospio da ga zatekne na životu i da se s njime oprosti. Poslije toga nije više bio ni za što kadar, čak ni da ide u šumu. Ali nas život ipak tjera da plovimo njime, a ovaj put su se mališani pobrinuli za to. Zatim je Dag vidio kako ti dolaze ljudi u novčanim poslovima te mu je najposlije sinulo kako ste ga ti i stari godine i godine zanemarivali ili držali u pozadini. Vidio te kako vodiš knjige i kako si u to

upućena, a ne on. U svojoj sebičnosti nisi ni pomislila koliko ga je to moralo vrijeđati. I tada se prenuo i sve preuzeo, ali bijaše nesiguran. One noći kad je sjedio nad knjigama, razabrao je da dužnici, koji su za života njegova oca uredno plaćali, sada postaju nemarni, ne uzimaju ga ozbiljno, nego nekako kao da prelaze preko njega — baš kao i ti i svi ostali u kući. Tako mu je njegov položaj postao jasan, i zato se iz dana u dan vozio po okolici da ljudima pokaže kako se varaju o njemu. Otada je postao osoran prema svima, da im pokaže, a možda još ponajviše samom sebi, kako ga ne mogu mimoći.

— Jest, Adelaida — nastavi tetka — tvoj muž više nije mladi Dag Björndal, onaj što s puškom o ramenu švrlja po šumi: naprotiv, on je možda na samom putu da se izgubi u prkosu, kao što se stari nekoć izgubio u svome sticalaštvu. Onaj zajam Holderu može imati svoj uzrok u Dagovoj ljubavi prema majci i tetki, ali isto tako može mu uzrok biti i u prkosu. Možda je, kako si mi pripovijedala, u knjigama vidio da je Holder s isplatama zaostao nekoliko godina, i da si ti, budući upućena u poslove, morala to znati, a on o tome nije čuo ni riječi. Možda ga je upravo srdžba na te natjerala da učini što je učinio. Da tako iskali svoj bijes. Odgovor koji si od njega dobila u prednjoj dvorani jasno pokazuje da je za Holderova posjeta imao na pameti oca i tebe. Sve što je pretrpio u godinama svoje nesigurnosti, a nije progledao povezanosti, sve se to možda u njemu sakupilo u mržnju na te i onda provalilo. Opasna je u njega čud. Vidjela si to po njegovu slijepom i bijesnom usponu na opasnu hrid, a možda i po tome događaju s Holderom i po riječima što si ih od njega čula u prednjoj dvorani.

Tetka Eleonora primi za ruku Adelaidu koja je sjedila sva slomljena. Neobično su zaiskrile tetkine oči kad je produžila.

— Čovjek ne može niže pasti, Adelaida, nego što padne kad sjedi skrštenih ruku i sam sebe sažaljuje. Gore glavu! Nema ljepše utjehe u životu nego što je utjeha koju čovjek sam izbori. Sada možeš pravo Dagu, porazgovori se s njime. Odbaci sve predrasude o tome kako si pametnija i učenija od njega. To i jest ono što te najviše smetalo. Ti si učila nešto *drugo* i znaš nešto *drugo* nego on. I to je sve. On nije čitao tolike knjige kao ti, ali on zna svoje i ima svoj svijet, a taj je možda i vredniji. Imat ćeš još dosta muke da pratiš njegove misli ako uspiješ da mu se približiš. Čovjek se ne nalazi uzalud usred teškog rada i ne živi u šumi desetke godina a da

ne razmišlja o zbilji života. I sama sam mnogo naučila od radnikâ ovdje na Borglandu. Prikloni svoju oholost pred ljubavlju ako je prema njemu osjećaš. A ako je ne osjećaš, onda nam je sav ovaj razgovor samo presipanje iz šuplja u prazno. Mogu se ja varati u ovom ili u onom, ali ne vjerujem da ne osjećaš ljubavi.

Svilenko je s Adelaidom poigravao i cupkao niz borglandski drvored pa onda zaokrenuo cestom prema sjeveru. Njezin je pogled počivao na sjajnoj konjskoj koži, bijaše joj kao da još uvijek pred sobom gleda kako se prema njoj okrenula lijepa konjska glava s plemenitim i jasnim očima dok je silazila niza stube na borglandskom trijemu. Ništa više nije znala. Riječi tetke Eleonore ponijele su svu njezinu svijest i odvele je nekamo u vječnost.

Topot potkova po drvenom mostu, ondje gdje počinje björndalski drvored, bijaše joj kao odjek života što ga je jednom proživjela. Uspravila se i udisala čisti i hladni dah što ga je vjetar donosio iz šuma.

Dok je konj polako išao uz drvored, polagano se vraćala i njezina svijest sa svim tetkinim riječima, a povrh svih onih riječi klizile su njene misli... Dag je potpun čovjek, on radi po svojoj volji, bez obzira na očeve zapovijedi. Jer živi vladaju, a ne mrtvi.

VI

Adelaida zatvori vrata na Dagovoj sobi. Bijaše to druge večeri poslije njezina posjeta tetki na Borglandu. Danas je opet tetka poslala kola po djecu i poručila da će dječaci prenočiti kod nje. Adelaida je naslućivala što se time namjerava. Bijaše prešutjela tetki kako Dag već poodavno noćiva u staroj ognjenici i kako se sada preselio dolje u veliku spavaonicu. Ona je u tome gledala kao neko poniženje za sebe te nije mogla da to spomene.

Tetka je očito poslala po mališane da bi se Dag i ona večeras mogli nesmetano porazgovoriti.

Ali je Dag otišao u šumu jučer, prije nego što je ona odjahala na Borgland, i još se nije vratio. A nije se ni osjećala sposobnom za razgovor s njime. Bijahu tako nesređeni osjećaji što ih je u njoj

probudio razgovor s tetkom, a osim toga tištio ju je i neakav teret krivnje.

Pokušala je da makne od sebe tetkine savjete, nosila se misljuje da će se pomiriti s Dagom, a da ne mora voditi duge i teške razgovore. Jer samo što bi i pomislila na razgovor s Dagom, već bi ga vidjela pred sobom i čula kako joj dobacuje one gorke riječi. Nije htjela niti je mogla da još jednom vidi onakvo lice. Odonda joj se ušuljao strah u srce, naprosto se bojala Daga, i ništa je nisu mogle osokoliti tetkine riječi. Sinoć joj je, sve dok nije zaspala, ležalo kao težak teret na grudima ono što je tetka kazala. Cio današnji dan nastojala je da sve to odagna od sebe, ali sad uvečer počelo ju je opet mučiti.

Bila je u Dagovoj sobi, vidjela prazne dječje postelje, i Dagov napušteni krevet, i cion taj hladni i tamni prostor. Osjetila je ledene ježure, bijaše joj kao da je sada odjednom postalo mrtvo nešto što je nekoć tu bilo živo — postalo mrtvo za sva vremena.

Kao da joj je upravo olaknulo kad se opet našla u svojoj sobici i zatvorila vrata.

Zaklopila je oči i vidjela Daga pred sobom, onakva kakav je često sjedio pred kaminom i kakva ga je gledala u različitim prilikama svih ovih godina. Izišla joj pred oči ona njegova plahost, gotovo dječaćka nesigurnost, što je često bila tako ljupka, a opet toliko podsjećala na nedoraslost da Adelaida nije smatrala mogućim dijeliti s njime ozbiljne misli. S jedne strane to, a s druge ono neobjašnjivo što je osjećala u njegovoj prirodi, pa onda opet ono što je kazala tetka Eleonora — da je u njega opasan pogled i da bi se moglo sve u njemu okrenuti u mržnju na nju. Jasnije negoli ikad prije iziđe joj pred oči neobična činjenica — da je već dvanaestu godinu njegova žena a zapravo ga još ne poznaje. Ono najunutarnije u njemu pred njom je zavijeno tamom, u svojoj duši ostao je za nju nepoznanica — i sada je vidjela kako se iz toga nepoznatog javljaju sjene pune prijete, javlja se ono što joj je stari Dag nekoć pripovijedao o svojoj čudi u mladosti o mržnji, osvetti i bešćutnosti.

To o bešćutnosti teško da bi se moglo povezati s Dagom. Njegova bol i žalost za djecom koju je smrt ugrabila, mnogo su joj odavale, a isto tako i njegovo držanje prema djeci, prijašnjoj i sadašnjoj, njegov postupak sa psima i naposljetku mnoge i mnoge crte u njegovu odnosu prema njoj. Jest, pravo je rekao stari Dag: u

Daga je dobro srce, ali je teško do njega a njoj je sada neizmjerano daleko donde. Znala je staru izreku: od mržnje se srce ledi.

Njezina krivnja zbog Dagove natmurenosti, o čemu joj je govorila tetka Eleonora, izaziva u njoj strah od svega što bi moglo zaprijetiti iz neznanih dubina njegove duše — iz baštine prastaroga tvrdokornog roda...

Uplašena, Adelaida podigne glavu i osluhne. Nije li to štroptopnulo u pristrešju, nisu li to skije prislonjene o zid pred kućnim vratima? Jest, pravo je čula, otvorila su se vrata, Dagov je to korak, ali ne umoran i ravnodušan kao zadnji put, nego lagan i bodar.

Čula je kako je objesio kaput, otišao prema pisarni pa onda u kuhinju. Zatim se vratio u prednju dvoranu, sjeo te izuo čizme, primakao se kaminu i naložio drva na vatru. Čula je kako iz kuhinje izlazi neka od djevojaka i kako zveckea staklo. Znači, zatražio je da mu donesu topla pića kao što je običavao i stari Dag kad bi se vratio sa studeni.

Nije čula ni jedan jedini glas što bi odavao kolebljivost ili nesigurnost. To se iz svojih šuma vratio kući sigurni posjednik baštine što ju je za sobom ostavio stari Dag — došao je eto kući i sjeo za svoje ognjište.

To ju je ponijelo silnom željom da se oslobodi obamrlosti i muke i da se vrati u život. Prišulja se k vratima i uze oslušivati svaki i najmanji zvuk, a misli joj se počеше bistriti.

Sasvim ju je presvojila tetkina tvrdnja da je njezina ljubav pripadala starom Dagu. Ali nije bilo sasvim tako, ne tako jednostavno kako misli tetka. Poslije tetkinih riječi bijaše kao da su njene misli čamile u mračnu zatvoru, a sada kao da su se oslobodile.

Zazirala je od razgovora s Dagom, bojala se da učini kako joj je tetka savjetovala, osjećala se baš kao osuđenica. Ali ju je poduzimao i strah da bi Dag mogao ustati, otići iz prednje dvorane i zatvoriti se u spavaonicu prije nego što ona siđe i s njime se porazgovori. U posljednje je vrijeme brižno kao nikad prije redila svoju kosu i haljine. Priđe ogledalu te zagladi kosu i popravi bijele obrube na ramenima i na grudima.

Kad je htjela prihvatiti za kvaku na vratima, povuče ruku sebi. Zastala je, valjalo joj se sabrati. Još prije tetkina savjeta odbacila je

svaku uznositost, nestala je sama od sebe ove posljednje godine, a i njezina je oholost poodavno otišla istim putem, ali ipak ne smije biti naglosti, valja postupati promišljeno. Prvi put eto će govoriti s Dagom kao odrastao s odraslim.

Otvorila je vrata i tiho ih zatvorila za sobom te krenula niza stube, ne brzujući.

Dag je sjedio na očevu mjestu — u naslonjaču na uglu stola, nagnut prema vatri koja mu je osvijetljavala lice. Adelaida nije na tome licu mogla otkriti ništa od one odbojnosti ili trpkosti što se u posljednje vrijeme na njemu javljala prije nego što bi njegov pogled pretila mržnja. Vidjela je mirno i zamišljeno lice, ali je iz njega izbijala neka nepokolebljiva tvrdoća i hladna volja te su joj trnci prošli ledima.

Kad je stala na najdonju stubu, Dag ustade a da mu se nije pokrenula ni jedna crta na licu, te se pomače iza stola, nakan da ode.

— Bi li htio još malo počekati? Htjela bih da s tobom o nečem govorim.

Adelaidin glas bijaše tih i mekan.

Dag zastade, lijeva mu šaka počivaše na stolu. S onom sjenom što se za njim istegla po zidu činio se Adelaidi nekako viši nego inače i širi u ramenima. Na odsjaju vatre vidjela mu se brazda duboko urezana na licu kraj usta, i ta se brazda pomakla i savila u jedva zamjetljiv luk. U Adelaidinim očima bijaše to kao početak opora smiješka.

Stupila je s posljednje stube u svjetlo i zastala pred Dagom — držeći pred sobom šaku u šaci, a glave prirodno uzdignute. Dok je silazila niza stube obnovio joj se u duhu dojam što ga je stekla o prednjaj dvorani kad je tu prvi put bila one daleke jesenske večeri. Zidovi od debelih brvana, niski strop s jakim gredama što su se uvile i duboko napukle nad kaminom, kao da se vječno bore da se oslobode natkrova nad ognjištem, toga tereta što su im ga ljudi naprtili prije mnogo i mnogo vremena — pa onda ona teška kućna vrata s lijepom rezbom u drvetu i sa čvrstim željeznim okovom — sve joj je to ponovno iskrslo pred očima.

I dok je tako sada stajala pred Dagom, osjećala se baš kao i onda kad je prvi put tu bila. Dag pripada ovamo od svoga prvog daha, i on je jedno po krvi i po misli s onima koji su od pradavnih vremena savijali ovo gnijezdo. A ona je ovamo došla kao već

odrastao, gotov čovjek, prije nekoliko godina, i nije tu uhvatila korijena.

Tako se dobro sjećala mnogo čega što se dogodilo tu u prednjoj dvorani, sve do posljednje večeri kada joj je Dag rekao one krute riječi i pokazao joj ono strašno lice. Preko mnogih svečanih večeri što ih je tu provela u razgovoru sa starim Dagom, misao joj se vrati na onu daleku večer kad joj je mladi Dag tu podno stuba dao prvi, bojažljivi poljubac. Bijaše joj kao da i sad osjeća toplo kucanje srca. A iza svih uspomena javila se ona prva večer kad je Dag sjedio tu pred kaminom.

Osjećala se i opet samo kao gost, kao i onda. Stari Dag bio je tu jedini njezin oslonac, a sad ga više nema, otišao je.

Ali joj se valja oprostiti prije nega što se povuče u samoću svoje sobice, ili prije nego što ode na Borgland.

Htjela je da bude poštena — prema starom Dagu, prema mužu i prema sebi, a onda neka dođe kraj. Drugo poniženje nikomu ne koristi.

Daga se dojmio ton u njenu glasu kakav prije nije čuo pa je zastao da čuje, ali kad izminu neko vrijeme a ona više ništa ne reče, on okrenu glavu te je pogleda. Ništa se nije pomaknulo na njegovu licu, ali se hladni njegov pogled nešto umekšao. Vidio je pred sobom čeljade u svečanu držanju — no ipak je nešto neobično na njoj: uspravna je doduše, ali nema one stare ukočenosti ni uznošenja, nego je na njoj nešto blago.

Adelaida dočeka njegov pogled i ne trepnuvši.

— Jesi li ono htio reći da sam voljela tvog oca? — upita ga sileći se da joj glas ne zatreperi.

On je začuđeno pogleda i jedva primjetno kimnu glavom.

— Da — nastavi ona mirnim glasom — voljela sam tvog oca i voljet ću ga do kraja života. Tvoj je otac bio jak i — dobar. Ali sam voljela i tebe, koliko si mi to dopuštao i koliko su dopuštali događaji i raspoloženja u našem životu. Često mi se slika tvog oca stapala s tvojom u jednu, likovi vam prelazili u jednoga jedinog čovjeka sa svim svojstvima koja su mi bila draga. Tvoja zagonetna dječačka narav godila je svemu što je u meni bilo mlado i neposredno, dok je sigurnost i čvrstoća tvog oca značila za me odmor od mojih razmišljanja i strahovanja za život, koji mi je prije bio i gorak i nesiguran.

Dag je priklonio glavu. Lice mu i dalje pokazivalo nepomičnost, ali se činilo da pažljivo sluša.

Adelaida je nastavila, ali joj je glas izgubio onu mirnoću koju je željela zadržati.

— Tako sam skrčila cijelu ljubav, ali ipak, u mojoj duši, nije bila cijela: za takvu potpunost hoće se da i misli i osjećaji pripadaju jednom čovjeku.

Izmakla Adelaidina pažnja, uzalud upinjanje. Prepala se zvuka u svome glasu, zvuka što je pokazivao oživjele osjećaje u njoj. Bijaše joj u tome času bolno jasno da će potpunost kojoj Dag sada kreće od njega učiniti ono za čim je čeznula svih ovih godina. Postat će on pouzdan čovjek komu bi se mogla povjeriti i s kojim bi mogla o svemu raspravljati, a ispod sve zrelosti i snage ostala bi u njemu ona njegova mladost, ona dječaćka ćud i dobrodušan osmijeh kraj sve strogosti, samo ako uza se bude imao nekoga tko bi to održavao.

I upravo sada kad je postao gotav čovjek koji bi mogao ispuniti svu njezinu dušu i srce i sve njezine rastrgane dijelove sastaviti u cjelinu, eto će ga izgubiti. Otići će u nepovrat sve ono što bi ona mogla biti njemu, sada pošto je upila u se riječi i misli starog Daga i obogatila se onim što je naučila i iskusila za svojih gorkih godina među ljudima u svijetu. Jest, upravo sada kad konačno osjeća da bi mu se mogla sva predati, bez ikakvih granica...

Stajala je oborenih očiju. Sad ih podiže te ga pogleda. On je mirno stajao na istom mjestu, ali mu je s lica nestalo onoga što bijaše početak opora osmijeha, a nestalo je ujedno i one najgore tvrdoće. Sad je na sebi imao mnogo od onoga lijepog i divljačkog momka koji je osvojio njezine osjećaje kad su prvi put sjedili pred kaminom. Sjaj vatre počeo joj potitravati u očima na koje su navrle suze.

Adelaida se trže kad se Dag pomakao. Prišao je kaminu te nogom gurnuo poveliku glavnju u vatri tako da su iskre poletjele. Njegovi ravnodušni pokreti i onaj čvrsti udar nogom po glavnji bijahu joj kao ubod u srce. Bijaše kao da je dobila odgovor na sve svoje riječi i na sve ono o čemu je razmišljala i što je osjećala tada i poslije. Kao da onaj udarac nije pogodio glavnju nego njezino srce.

Učini joj se da joj nestaje daha, soba i sve u njoj poče se polako okretati oko nje a pod se zaljulja.

Najposlije duboko udahne, i vrati joj se svijest. Dag više nije stajao pred kaminom, prošao je iza stola, napol pokraj nje, kao da će

kroz blagovaonicu pa na počinak. Onda se okrenuo i zastao, sa šakom na stolu, i gledao u vatru, na tri koraka od nje.

Glavnja u kaminu gorjela nejednako. Plamenovi oko nje lizali sad ovdje, sad ondje, kao da traže mjesto za koje bi se prihvatili.

Adelaida pogleda u Daga. Vatra ga je obasjavala na mahove, već kako bi poigrali plameni jezici. Bijaše kao da se oko njega bori svjetlo s tamom, a crte se na njegovu licu mijenjale — od vatre u kaminu ili od nečega u njemu — kao da se i u njegovoj duši vodi slična borba. Plamsanje u kaminu jenjavalo, pucketala posljednja vatra.

Dagova se spodoba sve više stapala s tamom — samo bi je tu i tamo slabašno osvijetlio koji proplamsaj. Adelaidi je bilo kao da vidi kakav lik iz priča starog Daga. Bijaše kao da je ono vjekašnje najdublje i najopasnije u björndalskom rodu sad oživjelo u Dagu na crvenom sjaju žerave: bio je to lovac čije oči i uši vrebaju na životinje što klize šumama, lovac što u krajnjoj napetosti suspreže dah prije časa u koji će mu jedan život pasti žrtvom.

I posljednje pucketanje zamrije u kaminu, sklopila se tama. Adelaida se u strahu trže nazad kad je osjetila da prilazi k njoj, ali su se njegove ruke već stegle oko nje.

Mjesec je sjao kroz prozor u spavaonici. Zavjesa na postelji odmaknuta je s one strane gdje je prozor te mjesčina pada na jastuke. Adelaida okrene lice prema mjesecu. Nešto je nerazumljivo mrmljala u snu i spavala dalje. Kosa joj se, zlačana, talasala na uzglavlju. Otkako je odrasla, eto je prvi put legla bez kapice.

Dag se povukao u gornji kut kreveta te se više naslanjao nego što je ležao, poduprvši se laktom o jastuke za sobom. Ležao je onako kako je ležao tolike noći na ležajima u kolibama ili na jelovu granju kraj vatre gledajući u žeravu.

Sad je gledao u Adelaidino lice. Nikad na njezinu licu nije vidio takva mira kakav se sada po njem razlio — milina ga pogledati. U posljednje vrijeme mnogo je razmišljala i malo spavala. A sam je mnogo spavao, mišljaše. Jest, možda je i previše spavao u životu.

Nije skidao pogleda s Adelaide. Lice joj je u posljednje doba bilo tako ukočeno i napeto, i nekako ostarjelo, a oko usta nabrao se umor. Činilo mu se da se ona suviše napreže i da se kinji zbog njega

i zbog svega. Ali je večeras u prednjoj dvorani opazio, po njezinu izgledu i po glasu, da se prevario u mišljenju. Iako nije previše pazio na ono što je rekla o ocu, razabrao je i po njezinim riječima i po glasu da ju je to mučilo. A njegov ju je prkos priječio da mu priđe i da se objasne. Njemu se činilo da se Adelaida ne može pomiriti s time što je sada on gospodar na dvoru i na posjedu. Bijaše umislio da ona drži samo do oca.

Ali kad je onako uspravna i lijepa stajala pred njim u prednjoj dvorani, saletjele su ga mnoge uspomene — sjetio se koliko ju je nekoć volio. I čudio se kako u čovjeka može biti takva glava ili srce da se njegova nekadašnja čežnja za takvom ljepotom, može okrenuti u nešto sasvim suprotno.

Slike iz onog vremena, onaj prvi Božić i zatim dugi ljetni posjet, sa svom onom čežnjom u kojoj je izgarao, opet mu se javile pred očima, i onda mu je, kad se ugasila vatra u kaminu, samo jedno ostalo aa umu — kako je glupo i nepotrebno da se njih dvoje tako kinje.

Poslije su dugo razgovarali u tami postelje prije nego što se mjesec pokazao. Čuo je mnogu skladnu riječ i savjet gospođice Ramer. Bilo mu je tako lako pri duši i tako svijetlo da nije mogao spavati. Najradije bi bio ustao i gledao sve oko sebe novim očima.

Dag se primakne Adelaidi da joj bolje zagleda u lice. Nestalo je s njega one hladnoće i ukočenosti. Nešto je nježno i mladenačko ležalo na njezinim obrazima, usta se pri disanju živahno pomicala u laku drhtaju. I kako je nevjerojatno lijepa, još uvijek, sa svojim uzvijenim obrvama, dugim vjeđama i gustim tamnim trepavicama, i s onom kosom oko sebe.

Toliko mu je toga rekla kako joj je bilo teško ove posljednje godine — i mnogih prije u životu — i kako se morala neprestano boriti i upinjati da se prikaže drukčijom nego što bijaše u duši, da ne iznemogne i ne poklekne. Molila ga je da razgovara s njome o svemu, bilo krupno ili sitno, da dijeli s njom dobro i zlo i da se ne zatvara u se. Spomenula je i to kako želi imati nekoga u koga se može pouzdati i na koga se može osloniti u životu.

Dag je gledao prema blijedom mjesecu, kao za tolikih noći u šumama. Jest, reče u sebi, treba joj netko na koga se može s pouzdanjem osloniti. Lice mu bijaše obasjano mjesečinom, duboke brazde usječene mu na čelu — od jada i razmišljanja, i od vječne napetosti svih snaga u lovu na svakovrsne zvijeri i divljač, po

svakom vremenu i zemljištu. Jest, brazde što ih vrijeme donosi, ali ujedno i tvrde crte što pokazuju neslomljivu volju. A oči bile budne, jasne i mlade.

Pogledao je opet dolje na Adelaidu pa preda se. Bijaše kao da bdi kraj vatre do sebe — i kraj vatre duboko negdje u sebi...

VII

Nikad Adelaidi nisu ljeta bila tako svijetla i divna, nikad se prije nije osjećala tako sigurnom i nikad joj u životu nije bilo tako lijepo kao tih godina kada su Dag i ona postali prijatelji i kad je među njima zavladao sklad.

Od tog vremena noćivala je u velikoj spavaonici, a svoju je sobicu na katu upotrebljavala samo danju. Sjedila je ondje sa svojim ručnim radom ili bi pisala, jer je počela da zapisuje staru predaju koju je čula od starog Daga ili od one Unne Hamarrbö i koju je nalazila u Dorotejinim i Terezinim knjigama. sasvim se saživjela s Dagom i s njegovim radom, sve se više unosila u prošlost i u sadašnjost, a njezina je praktična ženska narav promatrala okolinu sve pažljivije.

I Dag se smirio. Prijateljstvo s Adelaidom i sve ono što je od nje saznao o ocu bijaše mu uporište i davaše mu volju za životom, te je s godinama postao jak i odlučan.

Bodrio je Adelaidu i tetku da pozivaju rođake i znance iz grada i ljude iz okoline, i svake se godine održavala svečanost s plesom u dvorani na Björndalu i na Borglandu. Svečano su proslavljali Badnju večer kao u doba starog Daga, zvoncali praporci na odlasku u crkvu a Dag nije više zastajkivao kad bi čitao božićni tekst u bibliji. Bijaše Dagu kao da ga svuda, kuda god krene, prati sama sigurnost, radost i čvrstoća kakve nikad prije nije osjetio.

Obnovio je i stari običaj koji se zabacio u strogo vrijeme njegova oca; ujesen, prije nego što bi počeli sjeću, pozvao bi na Björndal sve šumske radnike na sastanak i dogovor da im preda oruđe i da se s njima sporazumije o tome gdje da obaraju drvo. Sastanak se održavao u velikoj dvorani stare zgrade; poslije dogovora imali su gozbu na kojoj nije nedostajalo jela i pića, a Dag je sjedio među svojim ljudima.

Zaredale su i teške godine kad se drvo slabo tržilo i kad je bilo mnogo zastoja, ali je Dag znao doskočiti svim teškoćama. Kad su cijene žitu i drvetu bile najniže, on je veću pažnju posvetio stoci. Stare bačije, ljetne staje i šumske ispaše bile su tada temeljito iskorištene. Kad su carine u Engleskoj onemogućile da se onamo šalje građevno drvo od pet-šest lakata duljine, krenuo je onim krajem uzduž i poprijeko da vidi bi li kome trebalo i najposlije se prihvatio posla te je uredio riječni tok da može drvo splavariti u veće daljine. Svuda je prednjačio gdje god bijaše posrijedi kakav novi posao — baš kao i njegov otac nekoć.

A ipak je u Dagu bilo nešto do čega Adelaida nije mogla prodrijeti i što je u njoj izazivalo nemir: bio je previše obziran prema Holderu — i prema drugima. Strogost koju je prve godine poslije očeve smrti pokazivao prema malim ljudima bijaše zapravo samo prkos ili nesigurnost, kako je tetka mislila, jer se poslije nije nikad pojavljivala.

Prolazilo vrijeme, došla godina 1826.

Dječacima bijaše jedanaest godina, odlazili su u šumu, išli posvuda naokolo. Prije je Torgeir bio vođa u svim njihovim pothvatima, a sada ga je pretekao mali Dag. On je sada prednjačio u svemu što bi smislili ili izvodili. Uglat, nedovršen i dugonog bijaše još uvijek, ali je počeo da dobiva pravo obličje — tesao se, govorili ljudi.

Adelaida ih je nekoliko godina poučavala gore u njihovoj sobici te su već davno znali čitati, pisati i računati, a sada su učili i druge predmete. Kadikad bi se potužila Dagu kako previše švrljaju naokolo.

— Pusti ih neka još malo uživaju u svojoj slobodi, jer će uskoro ionako župniku na vjeronauk. A onda im valja ozbiljno na posao.

Adelaida je sanjala o tome da će jedan od njih, svejedno koji, ići u grad u školu i da će postati jest, možda oficir. To bi priličilo onome koji će preuzeti Borgland. Ali se nije usuđivala da dođe Dagu s takvim prijedlogom. A da će poslije krizme ozbiljno na posao — to je značilo da im se valja prihvatiti rada na dvoru i posjedu. Nije se mogla sprijateljiti s time da obojica pođu tim

putem: da joj je barem jednoga dati u grad, u školu; ali bijahu slabi izgledi za to.

Neki čovjek koji je na kolima odvezao teret u grad pa se vratio odande, donio je kratku i jasnu vijest od Holdera da mu treba novaca. Stari je Holder umro lani, a sad je poslove vodio njegov sin. Nije više bio mlad — prebacio je on četrdeset i sedmu.

Dag je doznao da je Holder sam sišao u družinsku prostoriju i čovjeku dao tu poruku. Dag je mogao misliti u kakvu se stanju taj nalazi kad se ne skanjuje da o tome govori pred drugima.

Najbolje je da odmah krene u grad.

Dok se vozio onamo, prebiraio je mnoge misli. Njegov je otac posljednjih godina života sredio sve oko sebe, obnovio i uredio sve na dvoru i naokolo po posjedu tako te nisi mogao naći trule grede u radničkoj kolibi dokle god si išao šumom, nikome nije nedostajalo oruđa, sve bijaše kako red i običaj zahtijeva. Pobrinuo se i za gospođicu Ramer na Borglandu, sve je uredio i zapisao da bude mirna do kraja života. Vidio je Dag prijepis njezinih papira u sanduku u podrumu. I Holderu je pomagao, odgađao mu obračune iz godine u godinu, i još mu uzajmio novaca da nekako preturi teška vremena.

Ali tek što mu je otac umro, već su došli novi događaji — tražili su od njega novac i drugu pomoć. Trebalo je da čovjek bude budan i da radi svoj posao ma kako mu dojadilo. Gdje nema ljubavi prema poslu — kao u Holdera — ondje ništa ne pomaže, ni novac niti išta drugo.

Opazio je i to kako je Adelaida namjerila nešto s dječacima, ne bi li se uspeli naviše — ali ne, ništa od toga, tako je odlučio. Valja u njima probuditi volju za radom, odmah s njima na posao čim se krizmaju, a dotle neka se upoznaju sa šumom. Dobro je za mladost da se progiba i da se uznoji. Ljudi bez snage u rukama nisu ni za što.

Daga je zaboljelo srce kad se pokraj dućana dovezao na popločeno dvorište Holderove trgovačke kuće. Dagovi su rođaci tu trgovali preko stotinu godina, tu se rodila njegova čestita i dobra majka i tetka Doroteja. Obadvije su tu odrasle i živjele u toj kući prije nego što su došle na Björndal.

Prije je tu vrio život, vrvjeli ljudi i konji. A sada vidiš samo par kljusadi — inače sve prazno i pusto.

Bio je čvrsto odlučio da pred Holderom udari šakom po stolu i da mu kratko i jasno kaže da s Björndala više ne može ništa dobiti, ni novaca ni robe. Ali kad je vidio svu tu pustoš i kad se sjetio dana što ih je tu proveo u djetinjstvu i u mladosti, s ocem, majkom i tetkom Dorotejom — kad se sjetio svečanih i lijepih časova doživljenih u toj kući, nešto mu je zastalo u grlu, nekakva mu se težina svalila na grudi.

Bi li njegov otac mogao reći *ne* da je sada na njegovu mjestu? Bi li to otac mogao — on koga su za ovu kuću vezale tolike uspomene?

Putem je razmišljao kako ne smije dopustiti da tako ide dalje, sve ako bi i htio. Na njemu leži odgovornost za tolike ljude, za dvor i posjed, za obitelj. Ni onako mu nije bilo lako da sve to održava. Mnogi je veliki posjed propao posljednjih godina. Ali, s druge strane, ne može pregorjeti da mirno gleda kako ide na bubanj Holderova trgovačka kuća.

Dag priveže konja, objesi mu zobnicu i počne promatrati staru trgovačku kuću, sa svim onim stubištima i pristrešnjima, hodnicima i potkrovljima. Stajao je kao i mnogi njegovi prije njega, ali takav mučan čas nije nitko od njih doživio.

Dag uđe u stražnju zgradu, što je zatvarala dvorište na drugom kraju, i pope se na kat. Jedna od djevojaka odvede ga u danju sobu. Dag je dobro znao da je tu na katu nekoć živjela njegova majka, ali nije znao da su se upravo u toj sobi njegova mati i otac dogovorili o zajedničkom životu — prije gotovo pol stoljeća.

Neko je vrijeme stajao sam unutra, a onda priđe divanu i sjede. Promatrao je kuću preko puta koju je obasjavalo sunce kasnog ljeta. Nije mogao znati da je tu nekoć sjedila i njegova mati te isto tako promatrala kuću na suprotnoj strani ulice i mislila na njegova oca.

Otvoriše se vrata, ude Holder crvene glave i ne baš siguran na nogama. Pozdravi rođaka širokim pokretima i obaspe ga bujicom riječi o novim trgovačkim slomovima u Londonu i svim mogućim ispricama.

Djevojka donese vino i čaše, a Holder natoči i odmah svoju salije u se. Dag nije svoju čašu ni taknuo. Holder svoju ponovno natoči te i nju istrusi.

— Jesi li donio novaca? — upita mirno, kao s nekim pravom.

Dag je mrko gledao preda se, i samo bi ovda- onda ukosio pogled prema njemu.

— Koliko ti zapravo treba? — upita Dag.

Holder spomenu tako veliku svotu, i to samo kao privremenu pomoć, da je Dag istog časa zaboravio sve svoje osjećaje.

Rođak Holder nastavi, sve u lakom tonu i sve onako ovlaš, da upravo sada može napraviti izvrstan posao koji će odmah sve popraviti. A onda Dag treba da mu malo kasnije uzajmi isto toliki iznos pa će kuća Holder uskrsnuti u svem nekadašnjem sjaju. On, Holder, jamči za to. Još je priklopio kako je njegov otac, stari Holder, bio suviše sitničav, i zato je sve išlo krivo, nije mogao naprijed. A priliku valja šćepati, ne smiješ je propustiti kad je tu.

Dag ustade.

— Došao sam da tražim novac — reče hladno. — Što veliš na to?

Holder se samo zavalu u naslonjač, ruke mu klouše preko priručja a noge mu se široko ispružiše.

— Ovdje nitko ne može ništa tražiti — reče — ovdje više nema ništa.

— Vidim da tu nema ništa — odvrati Dag — jer sam nisi ništa.

Holder nije posljednjih godina nigdje imao kredita doli u Daga, pa je tako Dag mogao raspolagati onim što je još ostalo.

Dag je dao odvjetniku svoje upute, i tako je napisano da sin »mladog Holdera«, dvadesetogodišnjak, pokuša da oprezno vodi dućan i da se sasvim obustavi svaka veletgovina, a sve prostorije da se iznajme, osim dviju soba nad dućanom, u kojima će stanovati otac i sin. Ako ni to ne pomogne, onda će sve na dražbu.

Odvjetnik se smješkao kad je sve bilo napisano.

— Trebalo je tako još dok vam je otac bio na životu — reče Dagu.

Tako se najvećim dijelom bogatstvo koje je nekoć iz Holderove kuće stiglo na Björndal vratilo onamo odakle je i došlo.

VIII

Jednog dana u kasnu jesen godine 1830. sjedio Dag za stolom u pisarni.

Papire što ih je imao pred sobom brzo je odložio kad je ušla Adelaida, a jednu je knjigu rastvorio tako da su svi ostali pod njom.

Na Adelaidi su se u posljednje vrijeme opažali znaci starenja. Prošlo doba cvata, godine učinile svoje, nekakva je ukočenost ovladala njome u svakodnevnom životu te joj se čeljad na dvoru radije uklanjala s puta.

Prišla je ravno pisaćem stolu i sjela na stolicu sa strane a rukom se naslonila na stol. Davno je to bilo kad joj je Dag oduzeo poslovne knjige. Nakon pomirenja često se događalo, kad bi Dag bio odsutan, da je preuzimala račune od ljudi što su natovarena kola vozili u grad pa se vraćali, ili pak od onih što su iz okolice dolazili da vrate dug ili plate kamate, a ona je brižno upisivala, i s vremenom je bilo tako da su se njih dvoje izmjenjivali na poslu oko knjiženja, kako bi već koga zapalo.

Po onom kako je Adelaida ubilježavala, po njezinim pitanjima i po papirićima s brojkama i zbrajanjima što bi ostali u kakvoj knjizi, Dag je u posljednje doba stjecao o njoj dojam koji mu se baš nije sviđao. Mirisalo je to na cicijašenje.

Pipisivao je to godinama siromaštva u njezinoj mladosti i srodnosti karaktera između nje i njezine bake, koja je u svojim skućenim prilikama morala nekoliko puta u ruci prevrnuti svaki šiling prije nego što bi ga izdala. Ali su odonda prošle mnoge godine pa bi se Adelaida već mogla odviknuti od te sitničavosti, mišljaše Dag. A nije mu na um padalo da ju je možda sam natjerao na to, zaplašivši je zajmovima što ih je godine i godine davao Holderu.

Dolazila mu je s kojekakvim sitnicama, spominjala mu kako je vidjela gdje šumski radnici odnose ovo i ono, drugi uzimaju do čega mogu doći u kuhinji, a ostali koji imaju posla po spremištima i smočnicama smažu što god slasno kad god stignu.

Takvo mu je nešto iznijela i sada dok je sjedila kraj stola u pisarni.

— Naše oči vide toliko toga u svijetu — odgovori joj Dag — ali ne treba svemu pridavati važnosti ni sve uzimati k srcu. Na jednom dvoru i posjedu mnogo se šta događa što se baš ne može

strogo proknjižiti. Život je pun takvih neproknjiživih sitnica. Kad ljudima sve ostavljaš slobodno, onda sami paze i štede, ne treba čuvara.

Dagovo lice i glas djelovali su na nju nekako neobično odlučno i odrešeno. Uostalom, u posljednje je vrijeme mnogo toga neobično na njemu pa se na tome nije dalje zadržavala.

Ali nije ona došla njemu u pisarnu samo zbog tih sitnica. Malko se zamislila o tome što je rekao a najviše o onome što je sama još imala da kaže; kako se već odavno više ne boji Daga, iziđe nasrijedu s onim što je naumila:

— Jesenas još nitko nije donio novac, ni otplate ni kamata. Jesi li to već opazio?

Dag je podugo gledao preda se, kao da ga je njezino pitanje nekako iznenadilo, a onda mirno odgovori:

— Ne treba da razbijaš glavu zbog nečega takvog. Rekao sam im da ove godine mogu izostatati s plaćanjem. Poslije ovako mršave jeseni svatko ionako ima brige uvrh glave.

Sastavio je obrve, pogledao dolje u otvorenu knjigu i segnuo za papirima pod njom, ali onda povuče ruku.

Adelaida se trže kad je naglo ustao. Lice mu nije pokazivalo blagost. Ušetao se prostorijom tamo-amo, a onda zastao kraj prozora i gledao na dvorište. Zatim se okrene:

— Često sam se navraćao ljudima dolje u ravnici te sam vidio kako žive. Nije im lako, imaju na vratu poglavara i predstojnika. I kad znam kako je njima i kakve ih nevolje biju, onda mi je mučno i naprosto ne mogu gledati da čitavu godinu strahuju i skucavaju talire koji nam baš nisu potrebni.

Adelaida je gledala taj neobični mladenački žar u Daga, i u njoj se počеше miješati misli o tome s mislima o onom što je rekao.

— Treba da mislimo na budućnost i na svoje sinove — najposlije će ona.

— Godine tvoje mladosti zaplašile su te više nego što sam vjerovao kad toliko razmišljaš o budućnosti — dočeka Dag. — Što se izgubilo zbog Holderovih londonskih poslova, to je bilo pa prošlo. Sada je kraj tim gubicima, više se onamo ne otprema roba utaman niti se ondje ulaže novac otkad postoje banke. I sama to znaš iz naših knjiga, vidjela si da se imetak uvećava. Znaš da sada siječemo drvo od deset lakata i postizemo bolje cijene.

Časak je zastao.

— A što se tiče naših dječaka — nastavi Dag — za njih sam bez brige. Promatrao sam ih na poslu i u šumi. Žilavi su oni, poštuju ljude koji znaju svoj posao, primaju savjete ne dižući nos. Nema bojazni za budućnost, možeš biti mirna. Kad su dječaci voljni da rade i uče, pa kad jednom dođe vrijeme da sami vode svoje poslove i da upravljaju, onda će upravljati razumno i pravedno, i više ništa ovdje ne treba. Na mnogim je mjestima ovdje krš i kamen, ali ima i dobrog tla, šume i paše, a na Borglandu je dobra zemlja i dobar urod onih godina kad se sve ne smrzne. I valjan svijet živi oko tebe, Adelaida, sve čestita čeljad na dvoru, u naselju i u šumi.

Dag je pristupio korak-dva bliže i spustio glas koji se bijaše nešto povisio.

— Ne smije čovjek škrtariti, ne smije biti cicija prema ljudima. To samo stvara zlu krv, jer onda nitko neće raditi više nego što baš mora. Koliko znam, u okolini nije nitko oskudijevao dok god je bilo štogod u našim spremištima. Spomenula si kako uzimaju i odnose iz smočnice ili iz kuhinje. To im ponajviše dopušta gospođica Kruse, jer je tako naučila od moje majke.

Adelaida se polako naslonila, zavalila se na naslon i samo gledala. Još nikad nije od Daga čula toliko riječi u jedan mah pa je razabrala da je očito mnogo razmišljao o tome. Osjećala je te riječi kao tihe prijekore. Posljednje su riječi bile jasno upućene njoj, pa iako nisu došle nenadano, ipak su je pekale.

Čula je i slušala, čak je i sama zapisivala, kako je Dagova mati bila brižna prema svima i skrbila se za sve kojima je trebalo njezine pomoći, i kako je bila hrabra kad je trebalo, ali i puna dobrote koja se pokazivala u svemu što je činila.

Adelaida je mnogo razmišljala o Dagovim riječima, jer je uvečer, u tami postelje, upitala:

— Mislim da nitko i ne želi da odlazim ljudima kao što je odlazila tvoja majka?

— I ja tako mislim — jasno će Dag.

Adelaida je dugo šutjela, a onda opet upita glasom koji bijaše sasvim drukčiji negoli inače:

— A što misliš, što bih ja mogla učiniti! I opet duga šutnja i najposlije Dagov odgovor:

— Postati pristupačna. Da se ljudi oko tebe usude da s tobom govore. A onda će već doći i drugi. Ima toliko toga o čemu bi da razgovaraju s tobom jer si razumna i obrazovana. Imaju ljudi briga i neprilika s djecom i sa stokom, s bolestima i sa svagdašnjicom, ali treba da pokažeš plemenitost i dobrotu, pokaži da imaš srca i osjećaja, jer se inače neće nitko usuditi ovamo.

Sada je Dag izrekao riječ koju je toliko puta spomenuo stari Dag. Sama ju je Adelaida prenijela Dagu i mislila da u nje ima srca i osjećaja. A sada je to isto čula od Daga. Sve joj se kovitlalo u glavi. Što li on time misli?

— Misliš li da nemam srca? — upita ga najposlije.

— Imaš, ali se sledilo — odgovori Dag.

Adelaida je toliko razmišljala da ju je već oblijevala vrućina. Noćas joj je eto, u njezinoj četrdeset i osmoj godini, naposljetku postalo jasno da je uvijek imala dobro i toplo srce — za sebe, ali ne i za druge.

Namatala je misli dalje. Ta ju je spoznaja skinula s visine na kojoj mišljaše da se nalazi nad drugima. Bijaše joj kao da se prvi put spustila u red običnih ljudi i osjetila potrebu da se sakrije među sebi ravne. U isti čas kad je osjetila kako tone, bijaše kao da se jedna glava uzdiže nad svima: bila je to glava starog Daga. Najprije mu se u pogledu čitala bespomoćnost kao onda kad ga je ona, Adelaida, našla na Røisli i odvela ga kući; polako postajala pogled sve čvršći i najposlije su te oči gledale jasno i čvrsto ispod obrva, kao onda kad joj je objasnio što on misli o smislu života.

Pokraj starog Daga javi se drugi lik — bijaše Dagov — a iskočio je još više zbog onoga što joj je danas kazao. I stari je Dag za svojih posljednjih godina znao odgađati ljudima plaćanja i čekati ih — ali je uvijek mislio kako će se platiti jednom kasnije. Tako je i stajalo u njegovim knjigama. A koliko je ona danas razumjela Daga, razabrala je da on nije čekao ničije molbe nego je ljudima sam najavio kako jesenas ne treba da plaćaju...

Njezina se baka nekoć borila s dugovima, a i njezin je otac u svoje vrijeme nabavio novac uz tako strašne uvjete da je jednom zagrmio:

Sam je đavo izmislio kamate!

Adelaida bijaše valjan i čestit čovjek — ali jedan od prosječnih. Iznad prosjeka nije se uzdizala. Vidjela je i gledala ljude kako tonu u dugove i dave se kao pod nekom morom koje se nikad ne mogu

osloboditi. I zato nije mogla shvatiti Daga — nije joj išlo u glavu kako je mogao krenuti naokolo i najaviti da tolikim ljudima skida brigu s vrata i oslobađa ih te more za čitavu jednu godinu. Nikad nije čula da je itko došao na takvu neshvatljivu namisao.

Voljela je Daga ali nikad, svih tih godina, nije osjetila nešto takvo kao sada. Još su joj u ušima odzvanjale njegove posljednje riječi — ono da joj se srce sledilo.

Glas joj bijaše sasvim promijenjen kad je upitala:

— Što treba da radim?

Odgovor dođe bez ikakva skanjivanja: — Da se otrkaviš prema najbližima, a ostalo će doći samo od sebe.

Adelaida je, jednom prije mnogo godina, odlučila da pomogne gospođici Kruse i zagrijala se za tu namisao. Ali, kao i uvijek, dalje od namisli nije otišla.

Dva dana poslije Adelaidina razgovora s Dagom u pisarni doveze se s juga neki čovjek na Björndal. Želio je da govori s Dagom.

Dag ga je primio u prednjoj dvorani, te je Adelaida gore u svojoj sobici mogla čuti svaku riječ.

Došljak reče kako ne dolazi da se tuži ali mu je nešto na srcu i nikako mu ne da mira. Njegov susjed duguje Dagu dvaput toliko koliko on; čuo je kako je i tome susjedu oprošteno — ne treba da plaća kamate, premda iznose dvostruko. Ne dolazi, reče, da se tuži ne, nipošto ali, eto, mora spomenuti da je tako i da je onaj oprost njemu donio za polovinu manje negoli susjedu.

Dag je pustio čovjeka da do kraja izgovori svoje ali ipak nije mogao mirno sjediti i slušati njegova pusta izlaganja i one isprike.

Kad je Dag ustao, ustade i čovjek te se poče okretati kako je Dag koračao dvoranom gore-dolje i obilazio oko njega u sve užim krugovima. Gledajući kako mu se Dag kao u nekoj prijetnji sve više približava a ne kazuje ni riječi, čovjek se najposlije ukroti toliko da mu je presahnuo govor: više nije mogao da protisne ni riječi nego je samo stajao i zbunjeno vrtio glavom.

Dag je mislio da je pravično postupio prema svojim dužnicima, i sad ovo griskanje i meketanje bijaše prvi odjek.

Teško spusti ruku na došljakovo rame: — znaš li — reče — što si vozio u kolima cijelim dugim putem od kuće pa dovde?

Čovjek nije znao odgovoriti.

— Sam vražji nakot kojega ti se valja dobro čuvati: zove se zavist. Ako joj podlegneš, nećeš u životu imati ni jednoga radosnog dana. Od nje ljudi postaju nakaze.

Čovjek se poče izvlačiti i ispričavati, ali ga Dag prekide:

— Ne treba mi nikakvih isprika. Nisi ti jedini. Svi mogući ljudi pate od te bolesti. Vozi se kući i misli na svoju ženu i djecu, na stoku i na posao, i uzdravlju!

Čovjek sunu na izlaz ali se na pragu okrenu te još stiže da kaže kako je svemu kriva njegova žena — ona ga je naputila ovamo.

— Odlazi! — zagrmje Dag i za njim zalupi vrata.

IX

Čovjek ne mijenja ćudi tako lako, ali gdje je dobra volja, može se mnogo kad je jasan cilj pred očima.

Riječi starog Daga bijahu Adelaidi kao skladni zvuci na kojima se duh odmara. Nisu joj postale kao neki zahtjev kojemu bi morala udovoljavati i pokušavati da ga izvrši. Bijahu više kao prijateljski savjet te su se kao neka blagost pretakale u njezino biće.

A sada joj je Dag govorio ne libeći se, pokazao joj da nema puta naokolo nego da valja udariti ravno — pokazao joj put u njezino vlastito srce i kroza nj.

I tako je Adelaida najposlije počela malo-pomalo otvarati svoje srce, otvarati ga ozbiljno i tako dopustila da se polako odmrzne i otkrivi njezino ledeno biće na toplini srca.

Počela je s gospođicom Kruse: zamolila ju je da koju od svojih večernih dužnosti prepusti komu drugom pa da uvečer, kad nema Daga dođe u prednju dvoranu, ili pak gore u njezinu sobicu, da njih dvije malo prosjede zajedno kraj svoga ručnog rada i da razgovaraju.

U početku se gospođica Kruse bojala tih poziva, ali ju je Adelaidina smotrenost i razboritost polako oslobodila te bojazni, i najposlije se gospođica Kruse cio dan radovala očekujući večer. Ti večernji razgovori bijahu joj kao odbljesak njezinih najljepših uspomena — njezinih sjećanja na večeri što ih je nekoć provodila tu u sobici s gospođicom Dorotejom, onda dok ona, gospođica Kruse, bijaše samo mala Stina.

Tiha radost gospođice Kruse prelazila je na Adelaidu, bijaše kao da je oblijeva toplina, i tako se u Adelaidi počеше pokretati nova osjećanja i novi životni poticaji.

Kako je gospođica Kruse polako izlazila iz svoje ućahurenosti, tako je Adelaida od nje sve više doznavala o ljudima na posjedu i u naselju i o radnicima u šumi. Ponešto joj je u toku godina kazivao i stari Dag, ali su sadašnja izvješća bila bliža i detaljnija. Gospođica je Kruse dobro poznavala ljude, dolazili su joj sa svojim nevoljama, iznosili joj svoje jade.

Potkraj zime vladalo je toliko povjerenje među njima dvjema da je gospođica Kruse dolazila Adelaidi i s njome se savjetovala kad bi komu trebalo pomoći, dogovarale se njih dvije o svakom pojedinom slučaju, i tako je Adelaida najposlije počela ozbiljno sudjelovati u životu ljudi oko sebe i sve je više osjećala na sebi moć starog Daga i njegove blage zapovijedi.

Dag je sjedio u pisarni i pušio dugu očevu lulu. Bijaše to jedne večeri potkraj ožujka. Zima vani, premda se bližila kraju, žestoko šibala repom i prašila snijegom ponovcem, a unutra gorjela vatra u kaminu.

Upravo su maloprije večerali u blagovaonici dječaci, Adelaida i Dag. Dječaci su otišli gore u svoju sobicu, a Adelaida i gospođica Kruse sjedile u prednjoj dvorani.

Kako li je ugodniji i ljepši život u posljednje vrijeme, mišljaše Dag.

Dječaci koji su se u mladim godinama bubetali i tukli, kako to već biva u to doba, tako te ih je Dag morao kao mladu štenad hvatati za šiju i dobro protresti — sada su se razvili u valjane momke otkako su mogli okušati svoje snage na poslu. Uvijek nešto pripremaju i nečim se bave, gore u sobici ili gdje drugdje, barataju oružjem i oruđem i lijepo se slažu.

Znao se raspitivati u ljudi koji su s njima radili i nikad nije čuo drugo doli samo dobro. Rado su priskakali u pomoć, bili radini, društveni i srdačni, nisu se prenemagali. Jest, malog su Daga morali ponekad i zadržavati, jer kako bijaše u nerazboritoj dobi, pokazivao je suviše smjelosti i previše se pouzdavao u svoje još nejake snage. Ali je Dag mogao biti miran, imali su razborite ljude oko sebe koji

se ni pred njegovim sinovima nisu skanjivali da u pravo vrijeme kažu pravu riječ.

I Adelaida je krenula pravim putem, bijaše Dag zadovoljan. Sitničavost što je prijetila da će se u njoj dalje razviti, sad je, čini mu se, sasvim nestala. Kao da ju je netko rukom odnio. I dobro je tako, jer mu nikakva sitničavost nije po čudi.

I Holderov dućan u gradu kao da je krenuo. S mladim Holderom nije bilo muke, dobro su ga naputili Dag i odvjetnik. Ali je uvijek bilo natezanja s njegovim ocem, uvijek je taj rogoborio i gundao. U malom se stanu, govoraše, osjeća kao u zatvoru pa radije neće ni da se pokazuje vani. Gotovo i nije izlazio. Dag mu je rekao da je sam tome kriv, ali ako hoće, može prijeći na Borgland, ima ondje mjesta koliko želi. Na to je Holder odgovorio kako je Dag ionako s njime bezdušno postupao — zar ga pod stare dane želi još i poseljačiti. Nije se Dagu sviđao ton u kojem je Holder izgovorio riječ »poseljačiti« pa se mogao samo radovati što mu taj teret nije pao na vrat.

Dag je sjedio pred kaminom, noge je opružio na kameni rub. Zagnao se u misli. Briga zbog Holdera i sve ono zbog čega je prije razbijao glavu sada je s dimom otišlo kroz dimnjak, a došle su druge misli.

Kao i toliko puta prije, krenule su njegove misli prema šumskim padinama pa sve više dok se nisu dohvatile Stijene smrti, gdje je jednom doživio tako snažne doživljaje.

Kako li je drukčiji svijet kad se gleda ozgo. Beskrajne šume u dugim valovima, naselje kao sićušna usjeklina na njihovu krajnjem rubu, a dalje na jugu svijetlo zelenilo ravnog kraja što se stere u nedogled. Stajao je onda gore i gledao smrti u oči. I kad je valjalo sići odande kamo se bijaše uspeo u svome slijepom prkosu i mahnitosti, osjećao je kako je život kratak, a smrt duga, i bijaše mu neshvatljivo kako ljudi na tome kratkom životnom putu mogu jedni druge gurati u smrt.

A ipak — nije li i sam za svojih mračnih godina tonuo u mržnju prema svojim najbližim? I nije onda na pameti imao onaj pogled ozgo i one lijepe misli.

Ali otkad se pomirio s Adelaidam i čuo sve ono što mu je pripovijedala o borbi i o mislima s kojima se nosio njegov otac,

bijaše mu kao da se neprestano vraća u svoju mladost. Onaj pogled sa stijene na ljudski život bio mu je jasnije pred očima nego ikad prije. Ali je to dolazilo odatle što je odonda sam dublje proniknuo u život. Bijaše strahovita udaljenost između onih godina mraka i mržnje što ju je nosio u sebi — i ovih sadašnjih misli o životu, misli što su u njemu postajale sve jasnije.

Razmišljao je o onome čovjeku s juga što mu je došao sa svojom zavišću. Otprovio ga je oštrim riječima ali se u mislima često vraćao na taj događaj. I onda mu je prvi put postalo jasno da je on, Dag Bjørndal, uvijek postupao drukčije negoli većina ljudi — možda zato što sam nikad nije imao nevolja, nikad mu nije išlo krivo u životu.

Svi oni lijepi dani provedeni u šumi i u prirodi — jest, i oni su pridonijeli svoje, ali je ipak imao glavnu prednost pred drugima u tome što nije nikad osjetio glavobolje zbog golog opstanka. Nikad u životu nije morao misliti na krutu riječ: borba za život. Jest, i on je valjano zagrabio u život, ali nikad pod pritiskom borbe za opstanak, nikad »pod moraš«.

On je prvi u svome rodu bio oslobođen toga, dok su svi njegovi preci, morali voditi ljutu borbu.

Onog je čovjeka s juga osudio i oštro prekorio zbog njegove zavisti. Ali, kad pravo razmisli, možda onaj čovjek nikad nije bio bez brige za opstanak? Takav lako postane zajedljiv i sitničav.

Dag ustane te se ushoda po sobi.

Po onome što je čuo od Adelaide, njegov je otac onda došao do spoznaje i zaključka da čovjek koji ne mora voditi borbu za opstanak ima drukčije i strože obaveze prema zajednici i prema vječnosti, i te se obaveze ne iscrpljuju mislima na spas duše, nego valja izvršiti dužnost prema svojim bližnjim. Tko hoće, neka se moli, ali su dobra djela ono što se traži, čovječnost je vrednija od pobožnosti. Plemenitost, to je iznad svega.

I toliko je to njegovu ocu ležalo na srcu da se nije mogao pouzdati u Adelaidu nego je sam one noći došao gore k njemu, na Skarfjell, da mu to kaže. Jest, mnoge se dane morao boriti protiv plahosti što se bijaše usjekla između njih dvojice, ali ga je nešto tjeralo da mu kaže što i kako misli o životu, da mu iznese svoje mišljenje do kojega je došao poslije teških borba i iskušenja. I kazao mu je to one hladne jesenske noći gore u planini. Bio im je to ujedno

i posljednji susret, te je noći Dag posljednji put vidio oca na životu, i valja poštovati riječi čovjeka koji bijaše posvećen smrti.

Dag otvori jedan od prijekleta u ormaru te izvadi neke papire. Bijahu to oni isti što ih je onoga jesenskog dana, u istoj nakani, imao pred sobom na stolu pa ih pokrio knjigom kad je ušla Adelaida.

Sad ih stavi u džep i zatvori prijeklet. Neko je vrijeme stajao zamišljen, a onda pokraj stola priđe prozoru i otvori ga. Sjedio je tako i gledao u proljetnu noć.

No proljeće još ne bijaše. Početkom mjeseca vrijeme je doduše otoplilo te se led na rijeci počeo kretati, a šumska jezera, živa pokopana pod ledenom pločom, počela se oslobađati svoga pokrova. Zatim je opet zastudjelo, prosipio snijeg iz oblaka i sve prekrpio te su se opet vozili saonama. Ali se mogla čuti huka s rijeke u daljini — orljava dolazila od leda što se krhao.

Udahnjivao Dag zamamni dah predjarja, upijao jaki miris ranog proljeća i snijega. Otišla je zima, to je još samo, ljutita, šibala repom na odlasku. Jest, proljet samo što nije granula. Valja mu dakle provesti što je naumio i odvesti se u grad — otići odvjatniku. Ujutro će krenuti.

Ima u ljudskoj duši tajna o kojima ni najbliži ništa ne slute.

Adelaida je osjećala da u Dagovoj duši nešto drijema, skriveno dublje od svega što je poznavala. Ključ tih tajna ležao je pred njom, ali ga nije vidjela.

Bijaše troje ljudi što su starog Daga u svoje vrijeme trgli iz njegove uspavanosti i dozvali ga svijesti. I Dag ih poznašao jer su i na njega utjecali, a bilo je to u njegovoj mladosti, kad se oblikuju misli kojima se svatko kasnije vraća u životu — dok mu je duh još svjež.

Bijahu to troje: Dagova mati sa svojim zdravim razumom i plemenitošću, tetka Doroteja sa svojim budnim i osjećajnim bićem i stari kapetan Klinge sa svojim teškim mislima o nesreći što ljude pogađa siromaštvom.

Premda je često izbivao od kuće i boravio u šumi, Dag je imao moć zapažanja te su njegove oštre oči zapazile mnogo toga iz očeva ondašnjeg postupanja — više nego što bi tko i pomislio. I mogao je

o tome razmišljati mnoge i mnoge dane što ih je proveo hodeći po šumi ili sjedeći noću kraj vatre. Uostalom, tko i sam sudjeluje u ljudskoj trci, nikad ne može vidjeti onako kako vidi onaj koji stoji postrani: i Dagu je sa strane pogled bio jasniji, mogao je bolje zapažati svu ljudsku sitničavost.

Dag bijaše šutljiv, nitko nije znao ni slutio što on misli o svemu onome što je vidio i čuo, gledao i slušao. Onda na Skarfjellu pokazao mu se na licu opor polusmiješak kad je otac rekao:

— Gramzljivost onih koji su u životu napredovali samo nepotrebno ojađuje i otežava ljudima život, koji je ionako težak.

Nije s Adelaidom mogao razgovarati o tome — zbog oca, ali jednom mora pokazati što i kako misli, i to djelom, još prije mogo što pokaže riječju.

Dag zatvori prozor i pođe prema prednjoj dvorani, ali zastade nasred sobe. Posijedjela mu kosa na sljepoočicama, uskoro mu je pol stoljeća, ali je uspravan gotovo kao u mladosti.

X

Sa svih strana prilazili ljudi: most bijaše srušen. I da nesreća bude još veća, na mostu se nalazio dječak.

Skupina djece igrala se na trulom mostu, sve sami dječaci, jer su oni uvijek ondje gdje se nešto zbiva i gdje ima napetosti.

Odavna se nitko nije vozio preko tog mosta, a razboriti su ljudi govorili i opominjali da je dotrajao i da bi ga sada mogao odnijeti proljetni led na rijeci, ali su upravo zbog toga djeca hrlila onamo. Stoji most otkako su živi, mišljahu djeca, pa će valjda stajati još taj dan. I od napasti eto ti nesreće.

Svi su se drugi domogli obale, samo se mali Iver Tjernbraaten, koji je uvijek propuštao pravi trenutak, srušio s mostom u rijeku. Prihvatio se i držao za zaleđeni srednji stup u rijeci te nije mogao ni tamo ni amo. Pod njim tekla nabujala rijeka a ledene plohe i gromade udarale o ruševine mosta, krhale se i kovitlale i plovile dalje. Iza mosta stvarala rijeka brzicu što je vukla led, a stupovi koji su još stajali i ostaci mosta što su visjeli, ljuljali se i podrhtavali prijeteći da se svakog časa otrgnu.

Na jednoj i na drugoj obali sabirali se ljudi i s užasom gledali mladi život koji se svakog trena imao srušiti u dubinu. Jer mališanu na onom stupu nije bilo spasa.

Po ostacima mosta što su još visjeli nije se moglo onamo, a nijedan čamac nije mogao proći između ledenih gromada.

Muškarci, žene i djeca dolazili sa svih strana, ali nisu ništa mogli: stajali su bespomoćni i slušali orljavu rijeke i prodorni vrisak nesretnog dječaka i gledali kako plohe leda plovca trgaju i sa sobom odnose komad po komad od onog što je još ostalo od mosta.

Nebo bijaše teško i tmurno, povlačili se po njemu oblaci, večer se spuštala.

Dok su ljudi tako stajali i s užasom promatrali tu nesreću, cestom s juga doveze se neki čovjek. Očito je opazio ljude sakupljene kraj rijeke i srušeni most jer je zaustavio konja.

Svi pogledaše tko je. Nekoliko mališana odjuri prema njemu da mu kažu što se dogodilo.

Bio je to Dag Björndal, vraćao se iz grada. Nije ni dočuo što mu kazuju zadihani dječaci nego je odmah krenuo konja gore prema mostu.

Svi kao da odahnuše kad je on prišao. Ne stoga što bi vjerovali da on tu može nešto učiniti nego zato što su znali da su sad slobodni od odgovornosti: ondje gdje je jedan Björndalac nemoćan, svima je savjest čista.

Dag zaustavi konja ondje gdje se put naglo spušta prema mostu. Sjedeći u saonama pogleda dolje. Svi su gledali u njega očekujući da će zavrtjeti glavom. Ali je on gledao niz rijeku pa opet uz vodu te se počeo pod kapom.

Dječak dolje na stupu zacijelo se onesvijestio, jer od njega dugo ne bijaše nikakva glasa, ali je sad opet vikao tako da je svima prodiralo kroz mozak.

Dag okrenu konja s puta te se sa saonama uspe gore navrh obale. Očito je htio da sve bolje vidi i pregleda. Taj konj i taj čovjek u saonama, onako kako su se tamno ocrtavali prema nebu, bijahu nešto sablasno ljudima sakupljenim dolje na drugoj obali — bijahu im kao neki predznak događaja koji nadilaze svako razumno poimanje.

Oni koji su se nalazili s ovu stranu rijeke podoše gore prema Dagu. Držali su se na nekoj udaljenosti, ali ipak dovoljno blizu da vide njegovo tvrdo, isturenno lice, njegov mirni pogled što je išao uz rijeku pa niz nju i ruku koja je lako zatezala uzde da konja drži u pripravnosti.

I tim ljudima bijaše sve to neshvatljivo, predosjećali su nešto što iskače iz prirodnih okvira. Vidjeli su kako mu je pogled zapeo o nešto gore na rijeci i kako mu oči vrebaju, polako mu pogled klizi niz vodu i nešto budno prati.

Stari su se ljudi sjećali kako se nekoć stari Dag ludo i smiono utrkivao sa samom smrću kad se provezao rubom ponora samo da prije Borglandana stigne pred crkvu. Sjećali su se mnogih priča o smionosti Björndalaca, ali da bi se tkogod usudio na munjevitvu vožnju preko ledenih santa, i to u času kad se proljetni led na rijeci krha, sudara i nabija — ne, to se još nije dogodilo... Nitko nije ni slutio da Dag čeka upravo na takvu priliku. Mahnita je to smjelost, tu gdje je rijeka tako široka i gdje su truli stupovi jedini otpor struji i brzici. Sve je to Dag vidio, ali...

Neka žena što je stajala sasvim dolje kraj srušenog mosta, došla je sada među druge. Bila je majka onoga dječaka. Držala je pregaču pred licem, plakala i kukala i gurala se između drugih prema Dagu.

— Zar nema spasa, zaboga? — zavapi nesretna žena.

Dag je pogledom pratio ledenu odvalinu što je naletjela na srušeni most i zapela među stupovima. Manje odlomine nalijetale na nju i slagale se iza nje i ruševina što su ostale od mosta. Praskale su i pomicala se, dok je struja pod njima mrmrljala i vukla, ali su se ledene plohe sve više skupljale i natiskivale jedna na drugu.

Dječak je i opet počeo vikati — bijaše to vrisak pun strave, nešto nepodnošljivo. Njegova je mati neprestano jadala i kukala pred Dagom.

I Dag je imao sinove, bili su iste dobi kao onaj nesretnik, i jako ih je volio.

Očiju upravljenih na rijeku reče tiho, kao da odgovara na jadikovanje one majke:

— Neka bude, u ime Božje!

I popusti uzde, zviznu bičem.

Jurnuo je s konjem i saonama niza strmen da je snijeg sve prašio — pa onda na led na rijeci.

Kopita su udarala čas po ledu, čas zapadala u vodu, visoko je prskalo oko konja, jedna mu noga u vodi, druge tri vani, ali je jurio preko rijeke u bijesnoj vožnji.

Dag se u vožnji sagne nadesno iz saona, pruži ruku i trgne dječaka k sebi, a u tom času popuste ostaci i razvaline... Konj i saone, led i stupovi — sve nestade sa strujom i brzicom, sve preкрише valovi i pjena...

Nitko kasnije nije znao je li imao otvorene oči i gledao, ali su svi vidjeli.

Dugo je trebalo dok su se mogli maknuti s mjesta, ali se najposlije pokrenuše jedan za drugim, krenu siva povorka niz obalu u sumrak.

Našao se netko prisutna duha pa upregao konja i odvezao na sjever da izvijesti o događaju.

Mnogi konji i mnogi ljudi s upaljenim zublama krenuli tu noć s Björndala. Kad su ulazili u ravnicu, podijeliše se, tako te su jedni prešli preko rijeke sjevernim mostom da se pri svjetlu zubalja pretraže obadvije obale.

Adelaida je svu noć neprestano izlazila na balkon gore u svojoj sobici i zamagljenih očiju gledala u tamu prema uzvisinama na Hamarrböu.

Upravo je htjela ući, kadli opazi nešto kao neko slabašno svjetlo iz šume na onoj strani. Nestalo je pa opet izronilo iz tame, a onda jasno razabra da se pomiču zublje.

Spuštale su se tako sporo onuda, strašno sporo. Adelaida zatvori oči i zatetura prema vratima, ali opet dođe k sebi i uprije pogled onamo. Sad su zakrenuli na dvorište na Hamarrböu, vidjela je svjetlo prosjalo po zgradama.

Ali gle — ne kreću dalje. Zašto su ondje zastali?

Zazvonilo joj u ušima, bijaše joj kao da čuje odjek mrtvačkog zvona što je zvonilo na sahrani starog Daga, a u toj zvonjavi mogla je čuti sebe kako šapuće:

— Došli su po Unn, da bdi kraj mrtvacu. Dag je mrtav.

Mali Dag ugledao je očevo lice u nekoj tihoj riječnoj uvali te je s Martinom Hoggerom zagazio u vodu. Našli su ga zajedno s dječakom, oko koga se stegnula ukočena Dagova ruka.

Dagova lijeva sljepoočica bijaše smrskana santom ili stupom, i taj ga je udarac očito usmrtio, mišljaše Martin — ta inače bi se mogao s dječakom dohvatiti obale. Jer se Dag nije prvi put vozio preko leda na rijeci i nije prvi put propao u vodu. Bio je svjestan pogibli ali nije mogao gledati onog dječaka u samrtnoj opasnosti, reče Martin i nadoveza:

— Dag je uvijek bio tako meka srca.

Nisu samo Unnu povelili sa sobom na povratku: netko je otišao i na Borgland po gospođicu Ramer. S pravom su mislili da bi mogla trebati Adelaidi.

Kad je tetka ušla gore u sobicu, našla je Adelaidu gdje u nesvijesti leži na podu.

Istom je trećeg dana mogla Adelaida sići dolje u staru ognjenicu.

Unn je odredila da Daga polože onamo — jer je ondje najviše boravio, reče ona. Ali je imala i drugo na umu.

Na ognjištu su održavali vatru dok je Adelaida došla.

Dag je ležao na krevetu tako da mu se vidjela desna strana lica, dok je lijeva, smrskana, bila okrenuta zidu. Plamen s ognjišta bacao topao sjaj — gotovo kao dašak života i mladosti — na čvrste i lijepe crte na Dagovu licu.

Dugo je Adelaida stajala ukočeno i gledala dok se nije srušila preko kreveta.

Uz donji kraj sjedila Unn Hamarrbö nepomična lica. Približavala se sedamdesetoj ali je svoje dužnosti obavljala neumorno, kao i stara Ana nekoć.

Na vratima stajala gospođica Ramer. Prevalila je sedamdeset i drugu te je u posljednje vrijeme naglo ostarjela i pogrbila se. Kosa joj bijaše bijela kao snijeg, glas joj zvučao suho i starački, ali je još uvijek svima govorila jasnim riječima.

Prišla je Adelaidi kad joj je načas prestao plač, uhvatila je pod ruku te joj pomogla da ustane.

— Ne smijemo oplakivati čovjeka kao što je Dag — reče joj tetka Eleonora. — Dao je život za drugoga, uzdigao se koliko se čovjek može najviše uzdići.

Adelaida se sjeti proročanstva Ane Hamarrbö o kojem je čitala u zapisima Dagove majke. Okrenula se na vratima, te je još dugo

gledala u Dagovo lice koje je ležalo u svjetlu ističući se iz tame u pozadini.

XI

Dosta je vremena trebalo dok se Adelaida malko pribrala nakon udarca koji ju je zadesio, i kad se potkraj ljeta počela pokazivati vani, ljudi su samo gledali za njom. I lice joj je i držanje bilo takvo kao da je za mnogo godina ostarjela u tih nekoliko mjeseci.

Syver Bakpaa, iako su ga godine preklopile, nije još sasvim grohnuo od starosti: brinuo se on o gospodarstvu na Björndalu i na Borglandu, kako mu je to povjerio stari Dag, a pomagao mu je Even Steinrud koji ga je imao naslijediti u poslu kad on onemoća. Martin Hogger preuzeo je vođenje poslova u šumi, pa je ondje sve tako kao i prije.

Dječaci su s mladalačkim žarom pomagali svuda gdje je trebalo, a inače su sa psima i puškama odlazili u šume te išli istim putovima kojima je prolazio stari Dag u mladim i starim godinama i kojima je njihov otac neumorno hodio za života. Spavali su noću na ležajima u kolibama ili kraj vatre na otvorenu, kako se uvijek radilo u njihovu rodu.

Jedne je večeri Adelaida sjedila u pisarni sagnuta nad knjigama.

Bijaše jesen, vrijeme kišno i vjetrovito. Vihor zavijao i huktao u dimnjaku a oštre kišne kapi udarale u prozor. Te jeseni došla je malko k sebi i postala svježija. Tetka ju je marljivo pohađala i podsjećala na riječi starog Daga što ih je Adelaida jednom spomenula: ma što nas snašlo, valja da to dočekamo puni čvrstine, jer nas život treba i traži. Uvijek naprijed dokle god živiš.

Rješavala je zaostatke i unosila u knjige, bijaše se mnogo toga nakupilo. Malo-pomalo budila se njezina jaka priroda, te se Adelaida polako počela u pisarni osjećati bolje. Sitni ljudski znakovi što se zovu brojke, pokrenuli su u njoj nešto što su drugi ljudi imali u krvi već mnoga i mnoga pokoljenja. I kako je sada bila upućena na

samu sebe, opet se počela nositi mišlju da sve uredi što bolje i sigurnije oko sebe i oko svojih dječaka.

Zbrojila je sve svote što ih je potraživala u općini na jugu i sračunala kakve su od njih kamate i koliko bi to iznosilo u toku godina kad bi se sve položilo u banku.

Dok je Adelaida sjedila u pisarni, na dvorište se dovezoše kola. Čula je glasove gospođice Kruse i nekog čovjeka.

Ustala je i otišla u prednju dvoranu. Bijaše ondje neki čovjek iz grada — činio joj se poznatim ali se nije mogla sjetiti tko je dok nije kazao svoje ime.

Bio je to Dagov odvjetnik, a pravno je zastupao i starog Daga, kao i njegov otac некоć, tako te je dobro poznao prilike na Bjørndalu.

Došao je da se s Adelaidom porazgovori o ovom i onom, ali mu se valja najprije preodjenuti poslije vožnje po ovome pasjem vremenu. Gospođica Kruse odvede ga u plavu sobu u novoj zgradi.

Prostrli su stol u blagovaonici. Odvjetnik bijaše okretan čovjek koji je znao mnogo toga pripovijedati iz grada i drugih zemalja. Dječaci su napeto slušali, gutali njegove riječi. I Adelaidi je taj dah iz svijeta značio pravo osvježanje, ali se neprestano pitala što li je toga zaposlenog čovjeka dovelo ovamo.

U pisarni je Adelaida ponudila odvjetniku piće, lulu i duhan, kako i jest red, te je posjetnik uskoro uzeo da govori o svemu što se dogodilo i na kraju je spomenuo zašto dolazi.

Dag je bio kod njega kad je posljednji put išao u grad — i donio mu sva novčana pisma koja se tiču zajmova u općini na jugu. Rekao je kako ih se želi odreći pa je zatražio od odvjetnika da na njima napiše što je potrebno i što zakon traži, a on će ih onda potpisati i vratiti dužnicima. I tako bi bili prekriženi svi dugovi. Kazao je kako ima dovoljno za se i za svoju obitelj pa nema razloga da druge drži u nevolji takvim papirima.

Odvjetnik nikad prije nije čuo nešto tako besmisleno. Kazao je Dagu kako je to duga priča, treba vremena dok se sve napiše što zakon traži, pa mu se valja s potpisivanjem strpjeti do druge zgone kad dođe u grad.

Učinio je tako da bi Dag mogao o svemu još promisliti, ali je, eto, sve ispalo drukčije. Daga više nema. Čekao je pol godine, da je

ne bi uznemirivao, a sad je evo došao, i uvjeren je da će ga Adelaida valjano nagraditi što je njoj i djeci spasio tolike vrijednosti.

Oprezno je još priklopio kako je čuo za onu Dagovu nesreću u planini i kako Dag poslije onog pada nije bio sasvim kao ostali. Spomenuo je kako su mnogi rodovi znali propasti zato što bi se u njima pojavio poneki član koji bi rasuo ono što su drugi stekli. Najljepše se izražavao o starom Dagu, spomenuo je kako je to bio dalekovidan i smotren čovjek, i bila bi prava šteta, reče, da njegovo životno djelo tako propadne.

Adelaida sprva nije znala što da misli o svemu tome ni što da kaže. Ono s papirima moglo se još nekako dovesti u vezu s Dagovim držanjem u posljednje vrijeme. Ali sve ono što je rekao odvjetnik zvučalo je tako jednostavno i jasno, a ipak u dnu duše nije mogla shvatiti kako se čovjek može odreći tolikih vrijednosti.

Nije joj baš išlo u glavu ni ono kako je Dag prošle jeseni mogao dužnicima oprostiti kamate za jednu godinu, pa je naumila da jednog dana siđe u podrum i da pregleda sve ono u sanduku.

Razmišljala je, okretala i gledala s ove i s one strane, ali joj u svemu tome razmišljanju o Dagu i oko njega bijaše jasno samo jedno: bile su to brojke. A brojke su nešto na što valja paziti, naučila je to od bake: ne smiješ ih ni smanjiti ni baciti od sebe.

Još kad je pratila odvjetnika do predsoblja nove zgrade, mislila je kao i on. Ali je kasnije, noću, vidjela pred sobom Dagovo lice, čvrsto i jasno, kao onda kad joj je u pisarni govorio kako mu je mučno i kako ne može gledati da ljudi čitavu godinu strahuju i skucavaju talire što ih otkidaju od usta — a njima na Björndalu nisu baš potrebni. Znala je iz poslovnih knjiga da njoj i njezinim sinovima taj novac nije prijeko potreban, ali nije naodmet da ga čovjek ima u zalihi, zlu ne trebalo.

Adelaida nije nalazila mira od Dagovih očiju. Svuda su je slijedile, svuda ih je vidjela pred sobom, u snu i svakoga budnog časa noću — neprestano ih je gledala, jasne, odlučne i ozbiljne, i kad je zora prosvijelila, odmah je ustala: tek što se dan upoznao, poslala je kola po tetku Eleonoru.

Kad je odvjetnik kroz pisarnu ušao u prednju dvoranu, na putu u blagovaonicu na doručak, eto već i tetke Eleonore: na kućna vrata banu i ona u prednju dvoranu.

U posljednje je vrijeme ozlijedila nogu pa je išla poštajući se.

— Da, da, evo i mene. Adelaida, — javi se tetka. — Upinjem se ne bih li otišla, ali, kako vidiš, šepesam i sve sam sporija, ne stižem lako do smrti. Valja ti se strpjeti još koji godinjak dana.

Adelaida se nasmiješi njezinoj trpkjoj šali te je pozva za stol. Poslije doručka Adelaida zamoli odvjetnika da malko sjedne i počeka u prednjoj dvorani, jer bi da nešto govori s tetkom.

Gore u sobici pripovjedi Adelaida tetki što joj je kazao odvjetnik te je upita što ona misli o tome.

— Dobro pripazi na papire, a toga zakutnjaka zamoli da što prije ode — odlučno će i jasno tetka Eleonora.

— Jest, ali... — započe Adelaida.

— Nema tu nikakvog *ali*, ako želiš da u grobu imadneš mira — prekide je tetka oštro. — Otpravi najprije onog dolje, da poslije možemo mirno i po laznu razgovarati.

Adelaidi valjade dolje da otpremi odvjetnika. Rekla mu je da će zasad zadržati papire i o svemu promisliti.

Tek kad je tetka čula kako su kola otkloparala preko dvorišta, šepesajući iziđe iz sobe, spusti se niza stube te okrenu u pisarnu; tu sjede kraj stola i počeka.

Uđe Adelaida te je ispitljivo pogleda kad ju je vidjela gdje sjedi kraj stola.

— Što mi je činiti? — upita Adelaida.

— Valja ti se trgnuti — strogo će joj tetka — i već jednom razumjeti čovjeka s kojim si izrodila djecu na svijet. Otvori prvi papir i napiši što ti kazujem: »Po volji moga muža Daga Björndala, plaćeno...« Naznači iznos i potpiši.

Adelaida je promatrala tetkino naborano lice i srebrnobijelu kosu. Zar tetka više nije pri zdravom razumu kao prije? Je li joj i pamet posijedjela, izvjetrila?

— Jesi li sigurna da je Dag...? — započe Adelaida.

— Jesam — kratko će i odlučno tetka. — Još nisam ni gluha ni slijepa. Znam što je htio. Borgland i Björndal nemaju dugova, kako i sama znaš. A znaš li što to znači u vrijeme kad su svi drugi do vrata u dugovima? Njegovi će sinovi baštiniti ta dva posjeda, pa budu li valjani kao što je mislio da će biti, onda im ništa više ne treba. A pođu li po zlu, neće im koristiti nikakve zadužnice ni kamate. Osloboditi se pohlepe za novcem najteže je umijeće u životu. Stari se borio da se otrese te napasti, ali je Dag stigao dalje.

Tetka Eleonora mučno ustane, boljela je noga. A onda će suho i odrešito:

— Gle, došao čovjek iz grada da govori o Dagovu razumu... Ako je novac najveći zakon u životu, onda u Dagovoj glavi nije sve bilo u redu. Ali ako zapovijed života glasi da ljudi imaju biti najprije ljudi, širokogrudni i plemeniti, onda je u Dagovoj glavi bilo jasnije negoli i u kojoj što je znam u životu.

To rekavši ode tetka, a Adelaida uze pisati.

Jesenski je vihor nasrtao sa planine, ali su ga šume zaustavljale. Sa žestinom gornjaka obigravao je oko kućnih uglova, hujao povrh naselja i razvaljivao niz ravni, fijučući hitao u svijet.

BILJEŠKA O PISCU

Pisac ove knjige rodio se u Oslu 1894, a potekao je od drevnoga seljačkog roda. Prije nego što se proslavio svojim književnim djelima bio je trgovac i poslovni čovjek u prometu duhanom u Oslu, a zatim je mnoge godine bio sportski novinar, te je mnogo učinio za razvitak lake atletike u Norveškoj. Nakon nevjerojatno velika književnog uspjeha valjalo mu se poslije nacističke provale u Norvešku povući na selo u okružju Østfoldu (jugoistočno od Osla). Tu se bavi poljodjelstvom i gajenjem stoke, i više se ne vraća u grad. Više se ne bavi ni književnim radom, nego živi na lovorikama. Tu je dočekao i smrt, 1962.

Iz razgovora što ga je neki novinar vodio s Gulbranssenom prije dvadesetak godina, a što su ga prenijele različite novine norveške i danske, razabiremo da je Trygve Gulbranssen bio silno oduševljen svojim tadašnjim poslom.

»Kad sam ovdje bio konfiniran za vrijeme rata i kad u Norveškoj nije bilo igre ni sporta — veli Gulbranssen — prešao sam na krave. I tu se mogu brojati bodovi baš kao u sportu. Valjalo mi startati na drugom području i početi sasvim iznova. Poslije se polako išlo naprijed, došlo je do izjednačenja, bilo je pretrčavanja i zaostajanja. A zaželim li se zabave, odem svojoj teladi i razmišljam. Toliko toga može čovjek naučiti kad gleda telad...«

Gulbranssenova tri »romana o šumi« — OG BAKOM SYNGER SKOGENE (»I vječno pjevaju šume«, 1933), DET BLAASER FRA DAUINGFJELL (»Vjetar sa planine«, 1934) i INGEN VEI GAAR UTENOM (»Nema puta naokolo«, 1935) — doživjela su neobično velik uspjeh, te je bilo mnogo izdanja u velikim nakladama, a prevedena su na dvadeset i nekoliko jezika, pa je i u prijevodima djelo doživjelo mnogo izdanja i velikih naklada. Kritika je svuda to djelo dočekala s pohvalama, osobito u Americi, Engleskoj, Njemačkoj, Francuskoj, Danskoj i Švedskoj; samo je jedan dio norveške kritike u svoje vrijeme zamjerao piscu te iznosio kako mu je stil tu i tamo ponešto opor, a psihologiziranje ponekad nekritički romantično. Mi bismo toj kritici možda još dodali da opis ljudi ne ide baš u dubinu i da je opći ton naivno romantičan.

Ali su te zamjerke Gulbrandsenovu djelu sitne kad se usporede s vrijednostima u njemu, a napose s onim obiljem umjetničkih ljepota i sa zvonkošću jednostavna i jedra norveškog jezika u njemu, jezika što buja i teče. Naši čitatelji, na žalost, nisu mogli osjetiti tih ljepota, jer je sve ono lijepo i zanosno u tome djelu bilo upropašteno mucanjem i golim neznanjem u prijašnjem »prijevodu«, koji nije ni vidio originala.

Gulbrandsenova tri romana, koje strana kritika naziva »norveškom trilogijom«, čine svaki cjelinu za sebe, te se mogu odvojeno čitati. U njima je pisac obuhvatio život u norveškom planinskom kraju, u vrijeme koje je točno obilježeno. Opisuje u njima jednostavne ljude, koji imaju dosta sličnosti sa bosansko-hercegovačkim i crnogorskim gorštacima; ti su likovi ukorijenjeni u zemlji, slobodoljubivi, dobrano patrijarhalni, poznaju svu skalnu ljudskih osjećaja, a nadasve su poštteni, hrabri, odlučni i ustrajni. Ne smijemo ih gledati iz naše perspektive, nego, gledajući ih i sudeći, treba da imamo na umu njihovo vrijeme i njihov prostor.

Iz čitava djela izbija toplina i čovječnost, pisac se umije uživjeti u tuđe boli i nije samo velik u opisivanju prirode nego i ljudske veličine i sudbine. To je djelo melodija života, snažan opis mjesta i vremena, opis pun boje — to je djelo, kako veli kritičar u DAILY TELEGRAPHU, puno snage, ljepote, sklada i pravog pripovijedanja.

Gulbrandsenovi romani imaju sve osobine dobrih romana, kako u cijeloj kompoziciji, tako i u iznošenju pojedinog. Cijelo je djelo jednostavno, razumljivo i puno plemenitosti, ono je, riječju, djelo zrele pisca. Da ima zanimanja u drugih norveških pisaca, a napose u Olava Duuna i Olava Gullvaaga — o tome nema nikakve sumnje.

Prikazujući nam historiju jednog roda, pisac nam pokazuje koliko je vode proteklo od onog vremena kad su daleki preci toga roda, barbari, vodili tešku i krvavu borbu za opstanak i kad su mrzili, osvećivali se i ubijali — pa do novijeg vremena, u kojemu u taj rod prodire spoznaja o dužnosti ne samo prema svome srodniku po krvi nego dužnosti čovjeka prema čovjeku uopće. Da čovjek ne bude čovjeku vuk, nego brat: ne HOMO HOMINI LUPUS, nego HOMO HOMINI FRATER. Već je stari Dag bio čovjek koji zna što su dužnosti i koji osjeća odgovornost — HOMO OBSERVANTISSIMUS OMNIUM OFFICIORUM, ali je njegov sin još dalje dotjerao. Kad prijeđemo preko nekih naivnosti u knjizi —

naivnosti za nas, danas i ovdje — vidjet ćemo da nam ostaje dosta toga o čemu i sada možemo razmišljati, i da događaji, premda smješteni na daleki Sjever i u doba napoleonskih ratova, obuhvaćaju toliko ljudskog i općeg da ni danas ne gube na aktualnosti.

Gulbranssenova trilogija o šumi prenesena je i na film (1957), koji se dugo prikazivao u Norveškoj i koji je naišao na sjajan odjek kod publike i kritike.

J.T.

Copyright

© Dubravko Deletis

e-izdanje pripravili:
Mirna Goacher i Dubravko Deletis

website: www.josiptabakknjige.org

10/08/2013

